

KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI

ULUS DEVLETİN LİBERALLEŞMESİ

TEVFİK CAN PEKER

PROF. DR. MEHMET CANDAN AKAD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSTANBUL, TEMMUZ, 2021

TEVFIK CAN PEKER

Yüksek Lisans Tezi

2021

ULUS DEVLETİN LİBERALLEŞMESİ

TEVFİK CAN PEKER
PROF. DR. MEHMET CANDAN AKAD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HUKUK ANABİLİM DALI KAMU HUKUKU TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI'NDA YÜKSEK LİSANS DERECESESİ İÇİN GEREKLİ KISMİ ŞARTLARIN
YERİNE GETİRİLMESİ AMACIYLA
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ'NE
TESLİM EDİLMİŞTİR.

İSTANBUL, TEMMUZ, 2021

ARAŞTIRMA ETİĞİ VE
YAYIN YÖNTEMLERİ BİLDİRİMİ

Ben, TEVFİK CAN PEKER;

- Hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezinin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve başka çalışmalardan yaptığım alıntıların kaynaklarını kurallara uygun biçimde belirttiğimi;
- Bu Yüksek Lisans Tezinin başka bir eğitim kurumunda bir derece veya diplomaya sunulan veya kabul edilen herhangi bir materyal içermediğini;
- "Yükseköğretim Kurulu Etik Davranış İlkeleri" uyarınca hazırlanan "Kadir Has Üniversitesi Akademik Etik İlkeleri"ni takip ettiğimi onaylıyorum.

Buna ek olarak, bu çalışma ile ilgili ortaya çıkabilecek herhangi bir usulsüzlük iddiasının, üniversite mevzuatına uygun olarak disiplin işlemi ile sonuçlanacağını kabul ediyorum.

TEVFİK CAN PEKER

TARİH VE İMZA

KABUL VE ONAY

TEVFİK CAN PEKER tarafından hazırlanan **ULUS DEVLETİN LİBERALLEŞMESİ** başlıklı bu çalışma **12.07.2021** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Prof. Dr. Mehmet Candan AKAD
(Danışman)

Kadir Has Üniversitesi

_____

Doç. Dr. Hamide BAĞÇECİ

Kadir Has Üniversitesi

_____

Dr. Öğretim Üyesi Melda KÖSE

Maltepe Üniversitesi

_____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

_____
Prof. Dr. Mehmet Timur AYDEMİR

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ONAY TARİHİ: / /

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM SAYFASI	i
KABUL ve ONAY SAYFASI	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
ULUS DEVLETİN DOĞUŞU	3
I. MONARŞİLER DÖNEMİ	6
A. Monarşileri Ortaya Çıkartan Siyasal Koşullar	7
B. Monarşiler Döneminde Egemenlik Anlayışı.....	9
C. Monarşiler Döneminin Sosyo-Ekonomik Yapısı	13
II. MONARŞİLER DÖNEMİNİN ARACI ROLÜ	18
A. Devletin Unsurları	18
B. Bürokratik Kurumlar	21
C. Egemenlik Anlayışının Değişimi.....	23
III. LİBERAL ULUSDEVLETİN NİTELİKLERİ	26
A. Ekonomik ve Siyasal Liberalizm	29
B. Liberalizmin Manifestosu: 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi	31
C. Ulus Devlet ve Liberalizm.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE ve TÜRKİYE’DE ULUS DEVLET	45
I. KÜRESELLEŞME İLE DEĞİŞEN ULUS DEVLETİN DURUMU	47
A. Küreselleşme Olgusunun Ekonomik Boyutları	50
B. Küreselleşme Karşısında Değişen Ulus Devlet	52
II. TÜRKİYE’DE ULUS DEVLETİN DOĞUŞU	56
A. Osmanlı Devleti’nde Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yapı.....	57
B. Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Hareketleri.....	62
C. Kemalizm ve Ulus Devlet	68
III. TÜRKİYE’DE ULUS DEVLETİN LİBERALLEŞMESİ	77
A. Ekonomik Alanda Yaşanan Dönüşümler	78
B. Siyasal Alanda Yaşanan Dönüşümler.....	85
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	99
ÖZGEÇMİŞ	110

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ANAP: Anavatan Partisi

AYM: Anayasa Mahkemesi

bkz.: Bakınız

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

Ed.: Editör

KT: Karar Tarihi

md.: madde

MBK: Milli Birlik Komitesi

MGK: Milli Güvenlik Konseyi

RG: Resmî Gazete

SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TÜSİAD: Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği

ULUS DEVLETİN LİBERALLEŞMESİ

ÖZET

Bu tezin amacı, ulus devletin liberalleşmesi sürecinin Batı'da ve Türkiye'de ortaya çıkan iki görünümünün tarihsel gelişimi ve bu gelişim içerisindeki toplumsal ve ekonomik dayanaklarından hareketle karşılaştırılması ve farklı görünümlerin nedenlerinin açığa çıkartılmasıdır. Ulus devletin ilk Batı'da ilk görünümü monarşiler dönemi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Monarşiler dönemi, egemenliğin monarkın kişiliğinde somutlaştığı, belirli sınırlara ve nüfusa sahip devlet tipi ile ulus devletin ilk örneklerini ortaya koymuştur. Ulus devletin oluşumunda en önemli pay sahiplerinden biri olan toplumsal sınıf ise ticaretin gelişmesi ve sermaye birikiminin güvence altına alınması için öncelikle monarşileri destekleyen sonra da ulus devletin liberalleşmesini sağlayan burjuvazi olmuştur. Ulus devletin liberalleşmesi egemenlik anlayışını da değiştirmiş ve devletin ulus ögesi böylelikle şekillenmeye başlamıştır. İlk olarak sadece kendisini yaratan burjuvaziyi kapsayan ulus, Sanayi Devrimi ile işçi sınıfının sahneye çıkışı ve iki sınıf arasındaki karşıtlıklar sonucunda bugünkü şeklini almıştır. Sermayenin giderek gelişmesi sonucunda, artık ulusal sınırları aşacak boyuta geldiğinde ise karşımıza çıkan küreselleşme olgusu ulus devletin geleceği konusunda bazı tartışmaları gündeme getirmiştir. Her ne kadar ulus devletlerin geleceği sorgulansa da kapitalizmin kendisi ile birlikte gelişen ve onun bir sonucu olan ulus devlet işlevleri değişmesine rağmen bu süreçte ortaya çıkan ekonomik ve siyasal yapının vazgeçilmez bir aktörü olmaya devam etmektedir. Bu noktada Türkiye'de ulus devletin liberalleşmesi konusu önem kazanmaktadır. Batı'daki doğal gelişim sürecinden geçmemiş bir ülke olarak Türkiye'de ulus devletin doğuşu ve liberalleşmesi süreci Batı'daki toplumsal yapıdan farklı bir yapı ve karşıtlıklar içerisinde gerçekleştirmiştir. Batı'da feodal unsurların tasfiyesi ve Sanayi Devriminin getirdiği dönüşümler ile şekillenen ulus devlet, Türkiye'de, Osmanlı'dan devralınan cılız bir yerli burjuvazi ve yarı-feodal unsurların ittifakı sonucunda Batı'dan ayrılan bir gelişim çizgisinde ilerlemiştir. Batı'daki toplumsal tabandan yoksunluk ve küreselleşme sürecinin getirdiği yeni uluslararası iş bölümü sonucunda Türkiye'de, ekonomide liberal ve dünya piyasaları ile bütünleşme amacı taşıyan politikaların benimsenmesi ile devlet aygıtının etki alanının giderek genişlemesi paralellik göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Ulus Devlet, Siyasal Liberalizm, Ekonomik Liberalizm, Monarşi, Egemenlik, Kemalizm.

LIBERALISATION of THE NATION-STATE

ABSTRACT

The main objective of this thesis is to identify the process of liberalisation of the nation-state in the West and in Turkey. In order to do that, divergences between the West and Turkey are going to be compared in terms of their socio-economic and political context within their own historical development process. First appearance of the nation-state, has been seen in the West in the era of monarchies as a type of state that has defined borders, population and a sovereignty that concretise in the person of the monarch. In addition, one of the most crucial roles during the formation of the nation state was played by the bourgeoisie which initially supported monarchies and then ensured its liberalisation in order to guarantee the development of the trade and the capital accumulation. Process of liberalisation changed the concept of sovereignty thus the concept of “nation” started to shape. At first, the new concept of nation was inclusive only to its creators, the bourgeoisie. However, with the emergence of the proletariat the concept of the nation was changed with the conflict between these two classes. With the development of the capital and its transcendence of the national borders, the phenomenon of the globalisation raised questions about the future of nation-state. Even though their future is questioned, nation-states are still the essential actors of the economic and political structure that was shaped during this process. At this very point, liberalisation of the concept of nation state in Turkey is becoming more of an issue. As a country that did not go through the natural process of development, liberalisation process in the Turkey took a different path with different social contradictions. While the abolishment of feudalism and the changes brought by the Industrial Revolution were shaping the nation-state in the West, in Turkey a different path has been taken as a consequence of the co-operation between semi-feudal elements and a weak bourgeoisie which were inherited from the Ottoman Empire. Hence adaptation of the liberal policies without the required social base and the new international division of labour brought by the globalisation, resulted with the empowerment of the executive power.

Keywords: Nation-State, Political Liberalism, Economic Liberalism, Monarchy, Sovereignty, Kemalism.

GİRİŞ

Ulus devletinin doğuşu ve liberalleşmesi, Batı'da ve Türkiye'de farklı süreçlerden geçerek gerçekleşmiştir. Tezimizin temel sorununu da bu iki ulus devlet modeli arasındaki ayrışmanın nedenleri oluşturmaktadır. Bu nedenler, ulus devletinin doğuşu ve liberalleşmesi sürecinde, Batı'da ve Türkiye'de bu sürece etki eden ekonomik etkenler ve toplumsal karşıtlıklar bağlamında ele alınarak ortaya koyulacaktır.

Ulus devlet örgütlenmesi tarihin akışı içerisinde Batı Avrupa'da imparatorlukların yıkılması ve monarşilerin¹ doğuşu ile feodal ekonomik ve siyasi yapının tasfiyesi sonucunda ilk görünümü ile ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlamıştır.² Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu devlet örgütlenmesi modeli tam anlamıyla karakterini 19. yüzyılda bulmuş ve I. ve II. Dünya Savaşları sonrası dünyada baskın devlet örgütlenmesi modeli hâline gelmiştir.³ Uzun süredir tartışılan küreselleşme olgusuna rağmen ulus-devletler hâlâ daha dünya üzerindeki baskın devlet örgütlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴

Ulus devlet modelinin doğuşu ve ulus devletinin liberal bir karakter kazanması, Batı'nın kendi tarihsel süreci içerisinde geçirdiği ekonomik dönüşümün ve buna bağlı olarak toplumsal yapıda ortaya çıkan değişimlerin bir sonucu niteliğindedir. Ancak Türkiye'de bu dönüşüm toplumsal bir değişim isteğinden daha çok farklılaşan ekonomik ve toplumsal şartlar sonucunda ortaya çıkan ve siyasal iktidarlar tarafından yürütülen bir sürece denk düşmektedir. Bu bakımdan ulus devletinin doğuşu ve liberalleşmesi sürecine bakıldığında Türkiye, Batı'nın sahip olduğu doğal gelişim dinamiğinden yoksundur.

Ulus devletinin liberalleşmesi ele alınırken Barnave'nin "*Zenginliğin böylesine yeniden dağılımı, iktidarın da yeniden dağılımını gerektirecekti.*"⁵ cümlesi liberalizmin ekonomik ve siyasal olmak üzere iki boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda Batı'da ulus devletinin

---

¹ Çeşitli monarşi türleri bulunmakla birlikte tezimizin kapsamında "monarşi" kavramı mutlak monarşi anlamında kullanılmıştır. Monarşi türleri ve tanımlar için bkz.: MONTESQUIEU, Kanunların Ruhu Üzerine, çev.: Berna Günen, İstanbul 2017, s. 20, GÖZLER, Kemal: Anayasa Hukukunun Genel Esasları, Bursa 2012, s. 173-179.

² ÖZDEMİR, Ali Murat/ SAYGILI, Abdurrahman/ ZABUNOĞLU, Hamdi Gökçe/ DEMİRLİ, Aynur/ AYKUT, Ebubekir/ TÜRKÖĞLU KARACAOVA/ Ezgi Nur/ UĞURLU, Göksoy/ ŞAHİN, Ozan Giray: Genel Kamu Hukuku Kuramsal Yaklaşım, Ankara 2019, s. 65-66.

³ ERÖZDEN, Ozan: Ulus-Devlet, İstanbul 2013, s. 1-2.

⁴ AKAD, Mehmet/ VURAL DİNÇKOL, Bihterin/ BULUT, Nihat: Genel Kamu Hukuku, İstanbul 2020, s. 227-228.

⁵ TOUCHARD, Jean: Histoire Des Idées Politiques, Paris 1963, s. 383 (AKAD/ VURAL DİNÇKOL/ BULUT, s. 129'dan naklen).

liberalleşmesi bu tezin kapsamı içerisinde ekonomik ve siyasal boyutları ile bu iki boyutun ilişkisi bakımından ele alınacaktır.

Türkiye’de ulus devletin tam anlamı ile ortaya çıkışı ise onu biçimlendiren Kemalist Devrim ve devrimin ilkeleri üzerinden incelenecektir. Çok partili siyasal yaşama geçişi takip eden dönemde ise toplumsal dinamiklerden ve sermaye birikiminden yoksun liberalleşme hareketleri daha çok devletin diğer bir deyişle siyasal iktidarın ekonomik alana doğrudan ya da dolaylı müdahaleleri ile yürütülmüştür. Bu bakımdan Türkiye’de devletin ekonomik alana müdahalesi ve buna bağlı olarak siyasal iktidarın karakteri Batı’nın aksi bir gelişim süreci göstermektedir.

Ana araştırma konusu devletin çeşitli görünümleri olan Kamu Hukuku disiplinleri açısından bu sürecin incelenmesi önem taşımaktadır. Ulus devlet modelinin tarihsel kökenlerinden faydalanarak geçirdiği evrimin bir incelemesinin yapılması ve ülkemizdeki karşılığının belirlenmesi ise Genel Kamu Hukukunun devlet kavramını bir bütün olarak ele alan bakış açısına gereksinim duymaktadır. Bu nedenle ulus-devletin geçirdiği evrim ve bu evrimin Türkiye’de siyasal iktidar ilişkilerine yansımaları toplumsal ve ekonomik göstergelerin tarihsel süreç içerisinde yaşadığı dönüşümün Batı ile karşılaştırılması yoluyla incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS DEVLETİN DOĞUŞU

Monarşiler dönemi bugün anladığımız anlamda ulus devletin ortaya çıkması ve kurumsallaşmasının başladığı dönemdir. Batı’da ulus devletin doğuşunu incelerken bu nedenle monarşiler döneminin dikkatle ele alınması gerekmektedir. Monarşi, en temel anlamıyla tek bir kişinin yani monarkın siyasal iktidarın tümüne sahip olduğu ve hiyerarşinin en tepesinde oturduğu bir siyasal sistemdir. Kısacası monarşik bir sistemde siyasal iktidarın gücünü elinde tutan monarkın kendisidir. Diğer bir deyişle ileride açıklayacağımız üzere devlet ve iktidar kavramları monarkın kişiliğinde varlık bulur.⁶

Monarşilerin doğuşu ve güçlenişi ile ulus devletin doğuşu ve liberalleşme süreci arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için öncelikle monarşiler dönemi öncesi Batı’da egemen olan siyasal yapıyı kısaca incelememiz gerekmektedir. Siyasal iktidarın monarşiler döneminde tek bir elde toplanmasından önce Avrupa’da siyasal iktidar, feodalite olarak adlandırılan tarıma dayalı ekonomik üretim biçiminin bir sonucu olarak karmaşık bir ilişkiler bütünü içerisinde parçalı bir yapı görünümündeydi. Bu yapının kökleri Roma İmparatorluğunun dağılma dönemlerine kadar uzanmaktadır. İmparatorluğun gücünü kaybetmeye başlaması uzun zamandır sınırlarının dışında tutmayı başardığı ‘barbar’ kavimlerin Roma sınırlarına olan saldırılarını arttırdı. Bu saldırıların güçlenmesi, Roma ekonomisini ve bunun sonucu olarak toplum ve iktidar yapılarını etkiledi. Ticaretin ve para ekonomisinin zayıflaması ile şehirlerin ekonomik faaliyet içindeki konumu zayıflarken sınırlı kırsal üretim biçimleri güçlenmekteydi. Bu gelişmeleri merkezi yetkenin güç kaybetmesi ve iktidarın parçalanması izleyecekti.⁷

Ekonomik faaliyetlerin ağırlık merkezinin değişmesi yeni bir ekonomik ve siyasal örgütlenme modelini de beraberinde getirmişti. Bu örgütlenme modelini kısaca açıklamak gerekirse, en üst basamağında yönetme yetkisini Tanrı’dan almış bulunan bir süzerenin⁸ bulunduğu bu örgütlenmede, iktidarın asıl sahibi dönemin tarıma dayalı ekonomik düzeninde süzerenin

---

⁶ OKANDAN, Recai Galip: Amme Hukukumuzun Anahatları [Türkiye’nin Siyasi Gelişmesi], Birinci Kitap, İstanbul 1971, s. 23.

⁷ POGGI, Gianfranco: Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım, çev.: Şule Kut/ Binnaz Toprak, İstanbul 2002, s. 33-34

AKAD, / VURAL DİNÇKOL/ BULUT, s. 43.

⁸ Bu çalışma kapsamında ise bir toprak üzerinde yönetme yetkisi bulunan diğer senyörlerden ayırt edilebilmesi için senyörlerin bağlı bulunduğu kral, monark, prens gibi çeşitlendirilebilecek unvanların yerine kullanılmıştır.

kendilerine bir sözleşme karşılığı bağışladığı toprağı işleyen ve topraktan asıl kârı elde eden senyörlerdir. Her ne kadar aralarındaki feodal sözleşme dolayısıyla süzerene karşı yükümlülükleri olsa da bir araya geldiklerinde ondan daha çok askere ve kaynağa sahip olan senyörler için süzerenin yetkesi çoğu zaman sembolikten olmaktan öte bir anlam taşımamaktaydı. Ekonomik faaliyetlerin merkezinin taşraya kaymasıyla zamanla bu bölgelerdeki büyük toprak sahipleri, merkezi yetkenin bazı yetkilerini de kullanarak kendi başlarına bir güç olarak hareket etmeye başladılar. Öncelikle vergi toplama yetkisini elde eden bu toprak sahipleri giderek asayiş sağlamaya, yargı faaliyetlerinde bulunmaya başlayarak merkezi yetkeden ayrı olarak kendi düzenlerini kurmuşlardır. Bu dönemde toprağa bağlı üretim ve mülkiyet biçimleri “*malikane sistemi*”⁹ adı altında örgütlenmiştir. Ekonomik faaliyetlerin de gelişmesiyle bu toprak sahipleri kendilerine bağlı toprakta çalışan serfler, donattıkları askerler ve yerine getirdikleri diğer faaliyetlerle devletin içinde giderek simgesellen bir merkezi yetkeden zorla aldıkları yetkilerle kendi küçük devletlerinin hükümdarlarına dönüşmüşlerdir.¹⁰ Senyörlerin bu dönemki siyasi gücünü anlatmak için çok sık karşılaşılan şu ifadeyi kullanmak yerinde olacaktır; “*Her senyör, kendi toprağında kraldır.*”¹¹

Yine bu dönemde siyasal iktidarın kaynağı olarak görülen Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olma savına dayanarak kilise de iktidardan pay talep etmekteydi.¹² Kilise de feodalitenin sosyo-ekonomik yapısı içerisinde toprak sahibi/senyör olarak üretim ilişkileri içerisindeki yerini almıştı. Öyle ki, kilise feodal dönemin en büyük toprak sahibi konumundaydı. Kilisenin geniş topraklarının kaynağını çoğu zaman bağışlar oluşturmaktaydı. Hıristiyan Avrupa'nın her yerinde örgütlenen kilise, görünüşte gerçekleştirmekte olduğu hayır işlerine kaynak sağlamak amacıyla soylular ve krallardan aldığı bağışlarla topraklarını ve malvarlığını genişletirken elindeki toprakları da bir senyör gibi işletmekteydi. Aynı zamanda kilise dönemin sosyo-ekonomik yapısının devamlılığına, maddi dünyanın geçici olduğu ve asıl önemli olanın öteki dünya için hazırlanmak olduğu yolundaki vaazlarıyla destek olmaktaydı. Ölümsüz olan ruhunu kurtarmak ve bağışlanmak isteyen insanların bağışları kilisenin ekonomik gücünün artışı doğrudan etkilemiştir. Daha fazla vasal ve dolayısıyla daha fazla güç elde etmek için soylular

---

⁹ Malikane sistemi hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: HUBERMAN, Leo: Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, Çev.: Murat Belge, İstanbul 2017, s. 12-13, GÖZE, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul 2017, s. 69-70, AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ KÖKER, Levent: İmparatorluktan Tanrı Devletine, İstanbul 2017, s. 182.

¹⁰ GÖZE, Siyasal Yönetimler, s. 70-71.

¹¹ GÖZE: Siyasal Yönetimler, s. 78.

¹² HUBERMAN, s. 11-22, GÖZE, Siyasal Yönetimler, s. 69-72.

topraklarını bölerken Kilise ise giderek topraklarını arttırmış ve sonunda gücünü ekonomik alanın dışına çıkartarak siyasal alanda da iktidardan pay talep etmeye başlamıştır.¹³

Bu süreçte süzerenin parçalı iktidar yapısının gücünü kırma ve Kilise karşısında kendi iktidarını sağlama alma yolunda benzer çıkarılara sahip ve kendisine yardımcı olabilecek gruplar bulması gerekiyordu. İşte bu süreçte parçalı ve bölünmüş iktidar yapısından süzeren kadar zarar gören ve siyasal yapının merkezileşmesinden ekonomik olarak çıkarı bulunan gruplar da bu süreçte süzerenin önemli bir destekçisi olacaktı. Çalışmamızın sonraki bölümünde öncelikle monarşilerin yapısını, onları ortaya çıkartan siyasal şartlar ve egemenlik anlayışı üzerinden inceleyeceğiz. Devamında ise monarşileri ortaya çıkartan sosyo-ekonomik yapıyı ele aldıktan sonra monarşilerin ulus devletin ortaya çıkması sürecinde üstlendikleri rolü inceleyeceğiz.

---

¹³ GÖZE: Siyasal Yönetimler, s. 77, AĞAOĞULLARI/KÖKER, s. 192, Kilisenin feodal dönemdeki konumu için bkz: HUBERMAN, s. 23-25, UYGUN, Oktay: Devlet Teorisi, İstanbul 2017, s. 154.

I. MONARŞİLER DÖNEMİ

Mutlak monarşi, siyasal iktidarın bir merkezde, tek bir kişinin elinde toplandığı ve bu iktidarın veraset yoluyla devredildiği yönetim biçimidir. Monarşilerin ortaya çıkışı ve gelişimi her ülkenin kendine özgü şartları içerisinde farklı yolları takip ederek gerçekleşmiştir.¹⁴ Ancak güçlü bir merkezi yetkenin kurulmasına duyulan gereksinimin nedenleri arasında bir ortaklaşma vardır. Monarşilerden önceki dönemin şüphesiz en önemli özelliği bugün anladığımız anlamda merkezileşmiş bir siyasal iktidar yapısının bulunmamasıdır. Düzenli ordular, askeri güçlerin ve kaynakların merkezileşmesi, sürekli ve oturmuş merkezi idare teşkilatı gibi kurumlar parçalı siyasal iktidar yapısı nedeniyle bu döneme yabancısıdır. Bunun en önemli sonucu ise insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek, çatışmaları bitirecek ve anlaşmazlıkları çözerek kamu düzenini sağlayacak bir yetkenin bulunmamasıdır.

Feodal dönemin getirdiği parçalanmışlık, belirsiz sınırlar, senyörlerin keyfi uygulamaları kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunmasının önündeki en büyük engelleri oluşturmaktaydı. Diğer taraftan, senyörlerin kendi aralarında daha çok toprak ve dolayısıyla güç elde etmek için girdikleri mücadele sürekli bir çatışma ortamı yaratmıştı. Bu ortam içerisinde sürekli değişen sınırlar, merkezi iktidarın yokluğunda tam olarak kontrol altına alınamayan bölgelerde ortaya çıkan otorite boşluğu gibi nedenler hem sıradan insanların hem de ticaretle uğraşan kişilerin güvenliğini tehdit etmekteydi. Monarşilerin siyasal yapısını belirleyen etken de işte bu çatışmaların sona erdirilmesi, merkezi bir siyasal iktidar ile düzenleyici bir otoritenin kurularak toplumsal bütünleşmenin, daha da önemlisi kamu düzeninin sağlanması ihtiyacı olmuştur.

Bu çatışma ortamını ve monarşilerin ortaya çıkışına yaptığı katkıyı bir sonraki kısımda monarşiyi savunan düşünürlerin görüşleri üzerinden inceleyeceğiz. Sonrasında ise bu şartlardan hareketle şekillenen monarşiler döneminin egemenlik anlayışını ele alacağız. Bu incelemeyi yaparken, monarşilerin ortaya çıkışının farklı yollar izlediğini göz önünde bulundurarak Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes ve Jean Bodin'in görüşlerinden faydalanacağız.

---

¹⁴ Daha detaylı bilgi için bkz.: DUVERGER, Maurice: Siyaset Sosyolojisi, çev.: Şirin Tekeli, İstanbul 2019, s. 290-298.

A. Monarşileri Ortaya Çıkartan Siyasal Koşullar

Monarşilerin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli etkenlerin başında kişi ve mal güvenliğine duyulan ihtiyaç gelmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, merkezi bir siyasal iktidarın bulunmadığı dönemde güvenlik ihtiyacı insanların, özellikle de ticaretle uğraşan zümrelerin temel problemlerinden birini oluşturmaktaydı. Bunun izlerini monarşileri savunan düşünürlerin eserlerinde de görmek mümkündür. Monarşilerin siyasal yapısını anlayabilmek için öncelikle ortaya çıktıkları şartlar, monarşiyi savunan düşünürlerin görüşleri üzerinden ele alınacaktır. Detaylı olarak inceleneceği üzere, monarşiler öncesi dönemin merkezi bir siyasal iktidardan yoksun yapısı hem bireyler hem de siyasal iktidarı paylaşan gruplar arasında sürekli bir çatışma ortamı yaratmıştır. Bu çatışma ortamının sonlandırılması, birliğin ve kamu düzeninin sağlanması ihtiyacı ise monarşilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Machiavelli'nin İtalya'sı ve Hobbes'un İngiltere'si bu çatışma ortamının gözlemlenebileceği en iyi örneklerdir.

Jean Bodin'in monarşi savunusunun nedenlerinin başında ise, Fransa özelinde din temelli iç çatışmaların bitirilmesi ve düzenin sağlanması isteği yatmaktadır. Fransa, mezhep savaşları¹⁵ nedeniyle büyük bir karışıklığa sürüklenmişti. Protestanlar ve Katolikler arasında süregelen bu savaş devletin egemenliğini önemli ölçüde zayıflatmış ve toplumsal barışı ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle Bodin, toplumsal barışın sağlanması ve zayıflayan egemenliğin yeniden tesis edilmesini sağlamak için bu savaşın bitirilmesi ve Protestanlar için de inanç özgürlüğünün sağlanarak birlikte yaşama zemininin hazırlanması gerektiğini savunmuştur.¹⁶ Bodin'in konumuz açısından en önemli özelliklerinden biri ise egemenlik anlayışına getirdiği yenilikler olmuştur. Bu nedenle Bodin'in düşüncesinde monarşinin özelliklerini bir sonraki kısımda, monarşiler döneminde egemenliğin niteliklerini ele alırken daha detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Machiavelli'nin düşüncesinin gelişiminde, yaşadığı dönemin ve İtalya'nın içinde bulunduğu koşullar önemli bir rol oynamıştır. Merkezi bir yetkenin bulunmadığı ve küçük devletçiklere bölünmüş İtalya'da bu devletçikler ve Papalık arasındaki üstünlük mücadelesi sürekli bir savaş durumuna neden olmaktadır. Siyasal birliğin bulunmadığı bu yapı ise İtalya'yı diğer devletler karşısında zayıflatmaktaydı. Machiavelli'nin Prens isimli eseri işte böyle bir çatışma ortamı içerisinde İtalya'yı birleştirecek olan prence, nasıl davranması gerektiğini göstermek üzere

---

¹⁵ Fransız Mezhep Savaşları hakkında detaylı bilgi için bkz.: HOLT, Mack P.: The French Wars of Religion, 1562-1629, Cambridge 2005.

¹⁶ HOLT, s. 110.

yazılmıştı.¹⁷ Machiavelli'nin Prens eserindeki, genellikle “*amaç aracı meşru kılar*” şeklinde özetlenen görüşleri bugün de yasanın çizdiği sınırların dışına çıkmak, şahsi çıkarlarını gözetmek isteyen yöneticilerin arkasına saklandıkları bir bahane olmaktadır.¹⁸ İtalyan birliğini sağlama amacına yönelmiş olan Machiavelli'nin prensi bir mutlak monarktır. Machiavelli, prensi “*Prens, öyleyse tuzakların farkına varmak için bir tilki, kurtları korkutmak için de bir aslan olmalıdır.*”¹⁹ diyerek tanımlar. Prens, verdiği sözlere ancak İtalyan birliğini sağlama amacına hizmet ettiği ölçüde uyacaktır. Bu açıdan *ahlak-dışı* bir pozisyondadır.²⁰ Prens, verdiği sözlerle ve koyduğu kurallar ile bağlı değildir. Bu nedenle İtalyan birliği sağlanıncaya kadar Prens, yasanın da üzerinde bir konumdadır.²¹ İtalya'da siyasal iktidar için yarışan devletçiklerin arasında Papalık Devleti'nin de bulunması Machiavelli'nin din üzerine olan görüşlerini de etkilemiştir. Machiavelli, Papalığı, İtalya'nın ulusal birliğini sağlamanın önündeki engellerden biri olarak görmüş ve bu sebeple Kilise'yi eleştirmiştir. O, İtalyan birliğinin yozlaşmış Roma Kilisesi'nin altında değil, güçlü bir prensle kurulması gerektiğini düşünmektedir. Machiavelli özellikle papalığı iktidardan pay sahibi olmak için gerektiğinde İtalya'daki bölünmüşlüğü desteklemesi yüzünden de eleştirmiştir. Machiavelli'nin kilisenin İtalyan siyasetine karşımasına karşı aldığı tavır aslında siyasal iktidarın laikleştirilmesi açısından da atılmış önemli bir adımdır.²²

Hobbes ise monarşi savunusunu, varsayımsal bir devlet öncesi döneme, *doğa durumuna* dayandırır. Hobbes'un bu dönemi kavramsallaştırması İngiliz İç Savaşı ile yakından ilişkilidir.²³ Hobbes'un Leviathan'da betimlediği doğa durumu tam da güçlü bir merkezi siyasal iktidarın yokluğundaki iç savaş ve çatışma dönemini anlatır.²⁴ Herkesin mutlak bir eşitliğe sahip olduğu bu dönemde, insanların eylemlerini kısıtlayan hiçbir üstün güç bulunmaması insanlar arasında sürekli bir savaş hali yaratmıştır. Bu dönemi Hobbes; “*Homo homini lupus est.*”

---

¹⁷ AKAD, Mehmet: *Machiavel-Bodin ve Hobbes'da Monarşi Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. 40, s. 1-4, İstanbul 1974, ss.: 553-587, s. 556, AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ TÜRK, Duygu/ YALÇINKAYA, Ayhan/ YILMAZ, Zafer/ ZABCI, Filiz: *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, Editör: Ağaoğulları, Mehmet Ali, İstanbul 2015, s. 320.

¹⁸ AKAL, Cemal Bâli: *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, Ankara 2016, s. 13.

¹⁹ MACHIAVELLI, Niccolo: *PRENS*, çev: Alev Tolga, İstanbul 2011, s. 97.

²⁰ MACHIAVELLI, s. 98, RAMSAY, Maureen: *Machiavelli, "Interpreting Modern Political Philosophy From Machiavelli to Marx"*, Ed.: Edwards, Alistair, Towshend, Jules, New York 2002, s. 22, RUSSEL, Bertrand: *Batı Felsefesi Tarihi 3 Modern Felsefe*, Çev.: Ahmet Fethi, İstanbul 2012, s. 36-37.

²¹ AKAD, *Monarşi Anlayışı*, s. 562.

²² ŞENEL, Alâeddin: *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara 2013, s. 333, AKAD/ VURAL DİNÇKOL/ BULUT, s. 95-96.

²³ İç savaşın nedenleri ve sonuçları hakkında detaylı bilgi için bkz.: BLACK, Jeremy: *İngiltere Tarihi*, Çev.: Aytaç Yıldız, Ankara 2020, s. 250- 268.

²⁴ MILLER, David: *Siyaset Felsefesi*, çev.: Sinem Gül, Ankara 2019, s. 33-34.

diyerek özetler. İşte bu sürekli savaş hâlinin bitmesi, insanların birbirlerinden ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı korunması amacıyla Hobbes, mutlak bir siyasi iktidarın diğer bir deyişle monarşinin kurulması gerektiğini söyler.²⁵ İnsanlar arasındaki sürekli çatışma halinin bir sonucu olarak Hobbes'un düşüncesinde devletin ortaya çıkışı bir güvenlik ihtiyacının sonucudur. Doğa durumunda sürekli bir savaş hali içinde bulunan insanlar iki şeyden yoksundur: can ve mal güvenliği. İşte bu güvenliğin sağlanabilmesi için insanlar bir araya gelerek bir sözleşme ile tüm haklarını Leviathan'a devretmişlerdir.²⁶

Görüldüğü gibi, parçalanmış siyasi iktidar yapısının bu düşünürleri buluşturduğu ortak nokta *monarşi* olmuştur. İktidarın mutlak bir monarkta toplandığı siyasi yapıyı can ve mal güvenliğinin sağlanabilmesi için temel çözüm yolu olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan bu düşünürlerin eserlerine bakıldığında görülen ortak tema bölünmüş ve çeşitli gruplar arasında paylaşılmış siyasi iktidarın yol açtığı savaş ve kaos önlemek için iktidarın merkezileştirilmesi olmuştur. Bölünmüş ve parçalanmış siyasi yapının birleştirilmesi, kamu düzeninin sağlanarak kişi ve mal güvenliğinin tesis edilmesi için monarşi, bu dönemin düşünürlerinin odak noktası olmuştur. İktidarın merkezileşmesinin sonuçlarından biri de onun mutlak bir nitelik kazanması olmuştur. Siyasi iktidarın kazandığı bu mutlak nitelik ise doğrudan bu dönemin egemenlik anlayışı ile ilişkilidir.

B. Monarşiler Döneminde Egemenlik Anlayışı

Monarşiler döneminin egemenlik anlayışını incelemeye geçmeden önce kısaca egemenliğin tanımının yapılması gerekmektedir. Egemenlik kavramının tanımı konusu, hukukun ve siyaset biliminin çeşitli disiplinlerinde tartışılan önemli bir konudur.²⁷ Egemenlik kavramı iki yönlü bir kavramdır. Buna göre öncelikle iç ilişkiler açısından egemenlik; bir devletin sınırları içerisindeki en yüksek yaptırım yetkisidir. Bu açıdan egemenlik, yasalar ve kurallar koyma ve bunlara uyulmasını sağlama gücü diğer bir deyişle *zor* olarak tanımlanabilir. Egemenliğin ikinci yönü ise, devletlerin birbirleri ile arasındaki ilişkilerde kendini gösterir. Bu da egemen devletler arasındaki *eşitlik* ilkesidir.²⁸ Egemenliğin kaynağı ve kullanımına ilişkin görüşler dönemden

²⁵ HOBBS, Thomas: Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devleti'nin İçeriği Biçimi ve Kudreti, Çev.: Semih Lim, İstanbul 2017, s. 99-101, AKIN, İlhan: Devlet Doktrinleri, İstanbul 2016, s. 93.

²⁶ AKAD/VURAL DİNÇKOL/ BULUT, s. 107-108.

²⁷ Bu tartışmalar ve çeşitli egemenlik tanımları için bkz.: KAPANİ, Münci: Politika Bilimine Giriş, Ankara 2016, s. 64-72; KOÇAK, Mustafa: Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar- Yeni Anlamlar), İstanbul 2006, s. 70-72.

²⁸ Daha detaylı bilgi için bkz.: TANİLLİ, Server: Devlet ve Demokrasi, İstanbul 1981, s. 7-8.

döneme değişiklik göstermiştir. Monarşiler döneminin egemenlik anlayışını kavrayabilmek için öncelikli olarak Jean Bodin'in görüşlerine başvurulması gerekmektedir.

Jean Bodin'in monarşiler dönemine en büyük katkılarından biri kuşkusuz onun egemenlik kuramıdır. Ancak onun egemenlik kuramını incelemeyen önce devletin kökenleri konusundaki görüşlerinin açıklanması gerekiyor. Bodin, devletin kökenini ailede bulur. Ona göre devlet, “*çeşitli ailelerin ele geçirdikleri mallarla birlikte egemen bir güç tarafından hukuka uygun bir şekilde yönetilmesidir.*”²⁹ Devletin temeli aileye dayanınca yapısının da aileye benzemesi gerekir. Bodin'in anlayışında da böyledir. Devletin yapısı ve iktidarın kullanılması ailenin yapısı ve aile içi iktidar dinamikleriyle paraleldir. Burada aileyi Roma hukuku bağlamında tanımlanan “*pater familias*”ın (aile babası) mutlak iktidarına dayanan aile olarak ele alıyor Bodin. Monark ve uyrukları arasındaki ilişki de aile babası ve diğer aile bireyleri arasındaki ilişkiyle benzerdir. Nasıl ki aile içinde babanın yetkisi kesin ve diğer aile bireyleri de buna uymak zorundaysa konu devlet olduğunda da durum aynıdır. Uyruklar da monarkın buyruklarına ve devletin yasalarına uymak zorundadır.³⁰

Bodin egemenliği, “*Yurttaşlar ve uyruklar üstündeki en yüksek, en mutlak ve en sürekli güç*” olarak tanımlamaktadır.³¹ Bodin'in düşüncesinde egemenlik, *bölünmez, mutlak ve kesintisizdir*. Bu nitelikleri taşımadığı sürece gerçek egemenlikten bahsedilemez. Mutlak egemenlik, egemenliğin yasayla kısıtlanamaması anlamına gelir. Egemen ne kendinden önceki egemenlerin ne de kendisinin buyruklarıyla bağlıdır. Gerçek egemenlik kesintisiz olmalıdır. Kesintisiz olmayan ya da belirli süreler için verilen yönetme yetkisi gerçek egemenliğin tanımıyla uyumsuzdur. Burada egemenlik kavramı ile bir kişi olan egemen arasında bir ayrım yapar Bodin. Egemen olan kişi sahibi olduğu egemenliği yaşamı boyunca kullanır ancak egemenin ölümü egemenliğin kesintiye uğraması anlamına gelmez. Egemenlik, monarkın ölümüyle birlikte bir sonraki egemene devredilir ve onun tarafından kullanılmaya devam eder. Bu iki niteliğinin bir sonucu olarak ise egemenlik bölünmezdir. Egemenliği kullanan bir kişi ya da kişiler grubu olabilir ancak şartlar ne olursa olsun Bodin egemenliğin kişiler ya da gruplar arasında bölünmesine ya da paylaşılmasına karşı çıkar.³²

---

²⁹ Tanımın İngilizce ve Türkçe çevirileri için bkz: BODIN, Jean: Six Books of The Commonwealth, çev.: M. J. Tooley, Oxford 1967, s.1, AKIN, s. 81, HOWELL, Lloyd A.: Jean Bodin 'This Pre-Eminent Man of France' *An Intellectual Biography*, Oxford 2017, s. 129.

³⁰ AKIN, s. 82, AKAD/ VURAL DİNÇKOL/ BULUT, s. 99.

³¹ BODIN, s. 26.

³² AĞAOĞULLARI/ TÜRK/ YILMAZ/ ZABCI, s. 410-411, HOWELL, s. 137.

Bodin'in egemenlik hakkındaki görüşü, “*Kral öldü, yaşasın kral!*”³³ deyişi ile özetlenebilir. Buradan hareketle, Bodin içinde yaşadığı çağın gerekleri doğrultusunda egemenlik anlayışını kuramsallaştırmıştır. Devletin kökenini ailede bulmuş ve egemenliğin ne şekilde kullanılacağını da buradan hareketle belirlemiştir. Dönemin egemenlik anlayışını ele alırken, Bodin, Machiavelli ve Hobbes'un düşüncelerinde devletin kaynağına ve egemenliğe ilişkin farklılıklara değinmek yerinde olacaktır.

Machiavelli'nin Prens'inde egemenliğin kaynağına ilişkin yeterli bir açıklama bulmak zordur. Ancak onun açıklamalarında da görülebileceği gibi prensin siyasal iktidara sahip olmasının nedeni ne tanrının isteği ne de halkın iradesidir. Prens, egemenliği *zora* ve güce dayanarak ele geçirecektir. Bu anlayış siyasal iktidarın kaynağına kutsal bir nitelik atfetmeden ya da böyle bir arayışa girmeden siyasal iktidarı sosyal bir olgu olarak ele alma düşüncesi için de büyük bir adım olacaktır.³⁴ Bodin'de olduğu gibi Machiavelli'de de egemen ve devlet iç içe geçmiş, devlet ve egemenlik kavramları hükümdarın kişiliğinde somutlaşmıştır. Kaynağını tanrıda bulmayan ve salt güce dayanan bu anlayış ile egemenlik kavramı giderek laik bir temel kazanmaya başlayacaktır.³⁵

Egemenliğin sınırlanması konusunda ise Machiavelli'nin görüşlerini anlayabilmek için onun *Söylevler* isimli eserine bakılması gerekmektedir. Öncelikle yönetim biçimlerini sınırlandırır Machiavelli. Ona göre monarşi, aristokrasi ve halk yönetimi iyi yönetim biçimleridir ve kötü olan diğer yönetim biçimleri bu üçünün bozulmasıyla ortaya çıkar. Bunların bozulması sonucu; prenslik tiranlığa, aristokrasi azınlık yönetimine ve halk yönetimi ise özgürlükleri suiistimal eden bir yönetim şekline dönüşür.³⁶ Yönetim biçimleri arasındaki bu bozulma ilişkisi sürekli bir tekrar halindedir.³⁷ Bu durumu engelleyebilmek için ise Machiavelli'nin getirdiği çözüm tüm iyi yönetim biçimlerinin bir arada bulunacağı bir anayasa yaratmaktır diğer bir deyişle karma yönetim modelidir.

Egemenliğin sınırı da işte bu karma yönetim modelinde saklıdır. Ona göre ancak toplum içinde bulunan sosyal sınıfların (prens-aristokrasi-halk) birbirlerini denetleyebilecekleri bir anayasa ile

---

³³ Bu deyiş, Jean Bodin'in düşüncesinde de önemli bir yer tutan egemenliğin sürekliliği ilkesini vurgulamak için kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: SAYGILI, Abdurrahman: *Jean Bodin'in Egemenlik Kuramı Çerçevesinde Kral'ın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 63, Sayı: 1, Ankara 2014, ss.: 185-198, s. 190.

³⁴ RUSSEL, s. 35, ŞENEL, s. 334.

³⁵ KOÇAK, s. 74-76.

³⁶ MACHIAVELLI, Niccolo: Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler, çev.: Alev Tolga, İstanbul 2017, s. 30.

³⁷ GÖZE, Siyasal Yönetimler, s. 115-116.

toplumsal düzen sağlanabilir.³⁸ Burada iktidarı denetleyecek olan halkın kim olduğunun açıklanması gerekmektedir. Halkın iktidarı denetlemesi ile kastedilen sıradan halkın denetiminden ziyade halk içinde güçlenmeye başlayan burjuva sınıfının denetimidir. Burjuva sınıfı için öngörülen bu denetleme hali burjuva sınıfını sivriltmeye başlayan dönemin ekonomik koşullarıyla da tutarlıdır. Ulusal birliğin prensin öncülüğüne sağlanmasından sonra sıra iktidarın denetlenmesine geldiğinde bu süreçten en çok yararlanacak sınıf ise burjuvazi olacaktır. Burjuvazi karma yönetim modelinde prensin iktidarını denetleyecek, bir açıdan onun iktidarının sınırlarını çizen unsurlardan birisi olacaktır.³⁹ Görüldüğü üzere Machiavelli'nin prensi ancak İtalyan birliğinin sağlanacağı ana kadar mutlak ve sınırsız bir egemenliğe sahiptir. Machiavelli'nin mutlak monarşisi amacını tamamladıktan diğer bir deyişle İtalyan birliği sağlandıktan sonra karma yönetim modeline dönüşecektir. Bu dönüşüm monarşilerin geçiş dönemi niteliğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Yukarıda da ele alındığı gibi Hobbes ise devletin ortaya çıkışını bir *sözleşme*ye dayandırır. Buna göre devlet, can ve mal güvenliğine duyulan ihtiyaç nedeniyle ve insanların özgür iradeleri ile yaptıkları bu sözleşme sonucu ortaya çıkmıştır ancak Hobbes'un Leviathan'ı bu sözleşmenin bir tarafı değildir. İnsanların bütün yetkilerini devrettikleri Leviathan, artık tüm egemenliğin de sahibidir.⁴⁰ Hukukun ve yasanın kaynağı Leviathan'dır. O, insanların bir araya gelmesi ile ortaya çıkmıştır ancak hepsinin üzerinde *mutlak ve bölünmez* bir egemenliği vardır.⁴¹

Görüldüğü gibi, Hobbes'ta egemenliğin kaynağı açıkça halkın iradesine dayandırılmasına rağmen henüz bu dönemde *halk egemenliğinden* diğer bir deyişle halkın doğrudan egemenliğin sahibi olmasından ve egemenliği kullanmasından bahsedilemeyecektir. Burada da egemenliğin sahibi -Bodin'de olduğu gibi- Leviathan diğer bir deyişle egemenin kendisidir. Halk, can ve mal güvenliğinin sağlanması için tüm haklarını devretmiştir. Egemenin halkına olan tek borcu da varlık nedenine uygun davranmak ve bu güvenliği onlara sağlamaktır. Bunun karşılığında da devlet ve egemenlik kavramlarının somut yüzü Leviathan'da görülür. Machiavelli'de de gördüğümüz gibi Hobbes'un kaynağını halkta bulan egemenlik anlayışı hem temelindeki sözleşmecî anlayış hem de egemenliğin laikleşmesi açısından önemli bir aşamayı ifade eder.

---

³⁸ AKAD/VURAL DİNÇKOL/BULUT, s. 97-98.

³⁹ ŞENEL, s. 337-338.

⁴⁰ AĞAOĞULLARI/ TÜRK/ YALÇINKAYA/ YILMAZ/ ZABCI, s. 442; Leviathan'ın yaygın olarak bilinen 1651 basımındaki betimlemesinin açıklaması için bkz: AĞAOĞULLARI/ TÜRK/ YALÇINKAYA/ YILMAZ/ ZABCI, s. 448.

⁴¹ GÖZE, Siyasal Yönetimler, s. 160-161.

Bu noktada Bodin'in mutlak egemenine geri dönmek gerekir. Bodin'in egemeni her ne kadar mutlak da olsa onu sınırlayan bazı kurallar vardır. Bunlardan en önemlileri Tanrısal yasa ve doğal hukuktur. Bodin egemenliğin kaynağını tanrıda ve tanrının mutlak egemenliğinde bulmuş ve kendi egemenini de tanrının iradesi ile sınırlamıştır. Egemenliğin doğal hukuk ile sınırlandırılmasını daha iyi kavramak için ise onun devlet tanımındaki bir unsura bakmak gerekir: “*çeşitli aileler ve ele geçirdikleri mülkler*”. Buna göre egemen aynı zamanda doğal bir hak olan ve devletin ve kendisinin temelini oluşturan mülkiyet hakkına da dokunamayacaktır.⁴²

Görüldüğü üzere monarşiler döneminde egemenliğin kaynağı ve kullanılışı da monarşiler dönemini ortaya çıkartan nedenler ile yakından ilişkilidir. Her üç düşünür de egemenliğin kaynağı konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Egemenliğin kaynağı; Machiavelli'de güç, Hobbes'ta toplum sözleşmesi aracılığı ile halkın iradesidir, Bodin ise devletin kaynağını ailede bulmuştur. Bölünmüş siyasal yapıyı bir araya getirmek, toplumsal barışı ve kamu düzenini sağlamak için bu dönemde egemenlik mutlak bir nitelik kazanmıştır. Machiavelli ve Hobbes'ta da egemenlik her ne kadar mutlak ve bölünmez olsa da Jean Bodin'i diğer iki düşünürden ayıran en önemli fark egemenliği, egemenin kişiliğinde somutlaştırdığı halde diğer iki özelliğin yanına *sürekliliği* de ekleyerek ona egemenin fiziksel varlığından ayrılan bir özellik kazandırmasıdır.⁴³

Her ne kadar üçünün de betimlediği egemen mutlak olsa da onu sınırlayan bazı durumlar vardır. Genel olarak her üç düşünürde de egemen kendi varlık nedeni ile sınırlandırılmıştır. Egemenlik mutlak da olsa kendi varlığını ortadan kaldıracak eylemlerde bulunamaz. Bu dönemin egemenlik anlayışına en büyük katkılarından biri de egemenliğin tanrısal kaynağından neredeyse tamamen soyutlanması olmuştur. Monarşiler döneminde başlayan egemenlik anlayışının dönüşümü, ulus devletin ortaya çıkması ve egemenliğin kaynağının ulusa dayandırılması açısından üçüncü bölümde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

C. Monarşiler Dönemini Ortaya Çıkartan Sosyo-Ekonomik Koşullar

Monarşiler dönemini ortaya çıkartan siyasal koşulları ve monarşilerin egemenlik anlayışını ele aldıktan sonra değinilmesi gereken bir diğer konu da bu dönemin sosyo-ekonomik yapısıdır. Monarşilerin ortaya çıkışı yukarıda ele aldığımız üzere merkezi yetkeyi simgeleyen süzeren ve siyasal iktidarı paylaşan diğer gruplar arasındaki çatışmadan merkezi yetkenin galip

⁴² KAPANİ, Münici: Kamu Hürriyetleri, Ankara 1993, s. 29.

⁴³ AKAL, Cemal Bâli: İktidarın Üç Yüzü, İstanbul 2003, s. 72-73.

ayrılmasının bir sonucudur. Bu çatışma sırasında merkezi yetkeyi destekleyen en önemli grupların başında ise burjuvazi⁴⁴ gelmektedir. Bu nedenle burjuvazinin siyasal iktidarın merkezileşmesindeki çıkarını anlayabilmek için öncelikle burjuvazinin ortaya çıkışının ve gelişiminin incelenmesi gerekmektedir.

Charles Tilly'nin deyişiyle “*kapitalizmin baskın üretim metodu olmasından çok daha önce de kapitalistler tüccar, girişimci ve banker gibi şekiller altında var olmuşlardır.*”⁴⁵ Bu kısımda ele alınacak temel konu ise bu zümrelerin ticaretin ve para ekonomisinin yeniden güçlenmesi ile birlikte siyasal iktidarın dağılımı konusunda nasıl bir tavır aldıkları ve monarşilerin güçlenmesine giden sürece nasıl katkılar verdiklerinin açıklanması olacaktır. Bunu yapabilmek için öncelikli olarak ele alınacak sorun ise feodalitenin parçalı ve dağınık iktidar ilişkilerinin, sermaye birikimine gereksinim duyan zümrelerin çıkarlarını ne şekilde etkilediğinin belirlenmesi olacaktır.

Öncelikle ticaretin feodal dönem içerisindeki işleyişini açıklamak gerekmektedir. Para ekonomisinin zayıflamasıyla birlikte ticaretin temel değişim yöntemi “*değiş-tokuş*” olmuştur. Ticaretin gelişimi açısından bu durumun getirdiği iki temel sorun ortaya çıkmıştır. Birinci sorun alışverişi gerçekleştiren tarafların karşılıklı olarak ihtiyaç duydukları maddelere sahip olması gerekliliğidir. Başka bir deyişle ticaret eylemini gerçekleştirebilmek için öncelikle gereksinim duyduğumuz ihtiyaç maddesine sahip bir satıcı bulmamız ve aynı zamanda bu satıcının da elindeki madde karşılığında bizim ona vereceğimiz şeye ihtiyaç duyması yani alıcı ve satıcının ihtiyaçlarının uyuşması gerekmektedir. İkinci zorluk ise böyle bir ortamda sermaye birikiminin gerçekleşmesi için yeterli koşulların bulunmamasıydı. Kapalı ve kendi kendisine yetmek için dizayn edilmiş bir ekonomik yapı içerisinde sermaye birikimi sağlayacak artık ürünün ortaya çıkması için yeterli bir ortam olmadığından ticaretin gelişmesi için de yeterli koşullar oluşmamıştı.⁴⁶

1096 yılından başlayarak 13. yüzyıl sonlarına kadar aralıklarla devam eden sekiz Haçlı Seferi⁴⁷ ekonomik sonuçları itibariyle ticaretin ve sermaye birikiminin gelişimine önemli katkılar yapmıştır. Haçlı Seferleri, Kilise'nin manevi iktidarından güç alarak maddi iktidar üzerindeki etkisini ortaya koyduğu eylemlerdendir. Her ne kadar Kilise Haçlı Seferleri'ni, “Kutsal

---

⁴⁴ Burjuvazi kelime anlamı olarak kent-soylu, burjuva ise: 1. Şehirde yaşayıp özel imtiyazlardan yararlanan, 2. Orta sınıftan kent soylu anlamına gelmektedir. Bkz. Türk Dil Kurumu Sözlüğü (www.tdk.gov.tr).

⁴⁵ TILLY, Charles: Coercion, Capital and The European States A.D. 990-1990, Cambridge 1990, s. 17.

⁴⁶ HUBERMAN, s. 26-27.

⁴⁷ Haçlı Seferleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz: AGIBALOVA, Ye. / DONSKOY, G.: Ortaçağ Tarihi, çev.: Çağdaş Sümer, İstanbul 2017, s. 97-103.

Toprakları’’ Müslümanların işgalinde kurtarmak ve Tanrı’ya hizmet etmek gibi amaçlarla yüceltse de bu seferlerin düzenlenmesinin altında yatan en önemli motivasyon toprak kazanmak ve eldeki serveti arttırmaktı. Servetini arttırmak, Hıristiyanlığa hizmet etmek ya da payına düşen mirastan daha fazlasını kazanmak isteyen birçok soylu ve Avrupa devletlerinin kralları bu seferleri desteklemiştir. Başlarda Haçlılar toprak kazanımları elde ettikleri gibi ele geçirdikleri bu topraklarda yaşayan yerli halkı “*serfleştirerek*” feodal üretim tarzını bu topraklarda da uyguladılar. Haçlı Seferleri’nin sonuna gelindiğinde Kutsal Topraklar yine Müslümanların elinde kalsa da ticaretin canlanması açısından önemli bu seferler önemli bir kilometre taşı olmuşlardır. Seferler öncelikle uzun bir yolculuğa çıkan orduların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için birçok tacirin de ordularla beraber yola çıkmasıyla ekonomik bir hareketliliğe sebep olmuştur. Devamında Doğu’nun barındırdığı zenginliklerin tanınması ve bunların Batı’ya yayılması ile kendi kendine yeten kapalı ekonomideki durgunluğu bozmuş bu yeni mallar için özellikle feodal beyler arasında bir talep yaratmıştır. Bu talep de ticaret ile uğraşanlar için kârlı bir pazarın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Haçlı Seferleri’nin Bizans’ı yıpratması sonucunda ise Doğu ticaretini kontrol altında tutan Bizans’ın yerini yavaş yavaş Avrupa devletleri özellikle de İtalyan şehir devletleri almaya başladı. Yeni kurulan ticaret kolonileri ile Doğu ve Batı arasındaki ticaret hacmi arttıkça bu ticareti gerçekleştiren sınıflar da yavaş yavaş güçlenmeye başladılar.⁴⁸

Ticaretin gelişmesiyle birlikte ticaretin merkezi olan şehirler de gelişmeye ve giderek daha çok önem kazanmaya başlamışlardır. Yükselen burjuvazinin siyasal alandaki etkisini anlayabilmek için şehir, sermaye ve ticaret arasındaki ilişkilerin açılığa kavuşturulması gerekmektedir.⁴⁹ Her ne kadar başlangıçta senyörler açısından şehirlerdeki toprakları ile kırsaldaki toprakları arasında çok büyük bir fark olmasa da şehirlerde konumlanan ve giderek şehirlerin gelişmesi açısından önemli bir rol oynayan burjuvazinin güçlenmesiyle şehirlerin statüsü önemli bir konu haline gelmiştir. Feodalitenin katı ve insanı toprağa ve toprağın sahibi senyöre bağlayan yasaları ticaretin gelişmesi için gereken serbestlik ortamını sağlamıyordu. Bir yerde bir pazara ya da panayıra giderek orada mallarını satmak isteyen bir tüccarın işini güçleştiren etmenlerin başında kötü ve güvensiz yollar gelmekteydi. Bunun dışında mallarını bir yerden bir yere götürmek için geçtiği yollarda senyörlere ödeyeceği geçiş ücretlerinin⁵⁰ yanı sıra gittiği yerde

⁴⁸ HUBERMAN, s. 28-32, ABIGALOVA/ DONSKOY, s. 102-103.

⁴⁹ Sermaye ve şehirlerin gelişimi hakkında daha detaylı bilgi için bkz: TILLY, s. 17-28.

⁵⁰ Feodal çağın parçalı iktidar yapısı düşünüldüğünde bir krallığın sınırları içerisinde bile bir malı bir yerden başka bir yere götürmek için bir tüccarın birçok senyörün toprağından geçmesi ve her defasında senyörlere ödemek zorunda kalacağı vergiler ve ücretler göz önünde bulundurulmalıdır.

mallarını satabilmek için oranın senyörüne ödemesi gereken vergiler düşünüldüğünde ticaret kârlı bir iş olmaktan çok masraflı ve zorlu bir uğraş halini alıyordu. Bunun sonucunda ticaretin gelişebilmesi için tüccarların, senyörlerin feodal hukukundan ve baskılarından kurtarılmış alan talepleri güçlendi. Tüccarların ve çeşitli zanaatkarların şehirlere yerleşmesiyle hem şehirlerin coğrafi sınırları değişip geliyor hem de ileride kapitalist üretim biçiminin merkezi olacak olan karakterleri oluşmaya başlıyordu. Şehirlerin karakteri oluşurken şehirler de ticaret sayesinde yükselen yeni sınıfın adını belirlemiştir: Burjuvazi⁵¹. Bir sınıf olarak yeni yeni oluşmaya başlayan burjuvazi bu dönemde gerek senyörlerden para karşılığı gerekse de lonca gibi örgütlenmelerle elde ettikleri güce dayanıp ayrıcalıklar elde ederek ve feodalitenin etkisinden uzak özerk birimler olarak şehirlerin güçlenmesini sağlamıştır.⁵²

Bu gelişmelerin yanı sıra coğrafi keşifler sonucu ortaya çıkan yeni ticaret yolları ve topraklar ticaretin taşıdığı önemi arttırmıştır. Yeni kıtalarda yapılan ticari girişimler sermaye birikiminin önünü daha da açmıştır. Yeni keşfedilen topraklardan elde edilen hammadde ve değerli madenler hem monarşilerin hem de gelişen burjuvazinin ekonomik kaynak gereksinimine cevap vermiştir. Yine bu dönemde ticaretin çapı da değişmiş yerel ya da kısa mesafe ticaretinin yerini ulusal çapta bir ticaret almıştır. Özellikle hammadde, değerli madenler ve iş gücü olarak kullanılacak köle ticaretinin kıtalararası niteliği ticaretin çapının değişmesinde önemli rol oynamıştır. Bunun yanında yeni keşfedilen topraklardan elde edilen kazanımları koruma zorunluluğu feodalitenin bölünmüş sınırlarının ve iktidar yapısının üzerinde bir güç gerektirmesi de bu dönemde daha güçlü, hızlı karar alan ve merkezileşmiş bir devlet ihtiyacını arttırmıştır.⁵³ Ticaretin çapının değişmesi bu ticaretin devlet ölçeğinde korunması ve desteklenmesi sonucunu doğurmuştur. Yeni güçlenen merkezi devletlerin ticareti koruyucu merkantilist⁵⁴ politikalar izlemeleri ticaretle uğraşan burjuva sınıfını güçlendirirken monarka da feodalite ve kilise ile olan iktidar mücadelesinde güçlü bir müttefik kazandırmış ve karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirmişlerdir.

Ancak monarşi, senyörler karşısında güçlenip onları zayıflatırken zamanla burjuvazinin sermayesine ve insan gücüne daha da bağımlı hale gelmekteydi.⁵⁵ Monarşiler, kilisenin ve

---

⁵¹ "Ortaçağ'da "burg" kelimesi şehir, "burgensis" kelimesi ise şehirlî anlamlarında kullanılmaktadır." Detaylı bilgi için bkz. HUBERMAN, s. 38.

⁵² TILLY, s. 17-18, HUBERMAN, s. 37-44, POGGI, s. 53-54.

⁵³ TANİLLİ, Server: Yüzyılların Gerçeği ve Mirası III. Cilt 16. Ve 17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya, İstanbul 2017, s. 47.

⁵⁴ Merkantilizm, zenginliğin devletin elindeki değerli maden miktarına göre ölçüldüğü ve devletlerin de zenginliklerini arttırabilmek için ithalat ve ihracat arasında ihracata ağırlık verdiği bir ekonomik sistemdir. Detaylı bilgi için bkz.: GÖZE, s. 145.

⁵⁵ HUBERMAN, s. 90.

senyörlerin burjuvazinin gelişmesini önleyen uygulamaları karşısında gelişmeleri için onları koruyordu. Burjuvazinin özellikle senyörler karşısında güçlenmesi ve ekonomik etkinliğin karakterinin değişmesiyle gücü azalan senyörler ise toplumdaki ayrıcalıklı konumlarını koruyabilmek için daha çok monarktan alacakları pozisyon, görev ve unvanlara bağımlı duruma geliyorlardı. İki grup arasında yaşanan mücadele doğrudan monarkın siyasi iktidarını güçlendirmesinin önünü açıyordu.⁵⁶ Ancak ilerleyen dönemde güçlenen burjuvazi monarkın siyasal iktidarının önünde de bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkacaktır.⁵⁷

Güçlenen burjuvazinin ticaretinin önünde bir engel olarak gördüğü bölünmüş sınırlar ve bu sınırların içerisinde feodal yasalarla hüküm süren senyörlerin iktidarının karşısında güçlü bir merkezi yetkeyi destekleyerek senyörlerin elinde parçalanmış sınırları tekrar birleştirmek istemeleri anlaşılırdır. Bir monark için ise diğer senyörlerin gücünün kırılması ve merkezi yetkenin güçlenmesi iktidarın tek elde toplanması ile bunun karşılığında burjuvaziye verilecek taviz ve destekler karşılaştırıldığında burjuvazi ile iş birliği yapmak bu dönem için kârlı bir anlaşmadır. Ekonomik açıdan birleşen sınırlar doğrudan doğruya burjuvazinin kâr elde etme amacına hizmet etmekteydi. Bunun yanında senyörlerin gücünün kırılması ekonomik etkinliğin toprağa dayalı özelliklerinin de zayıflamasına sebep olacaktır. Yine burada belirtmekte fayda vardır ki toprağa dayalı ekonomik etkinliğin zayıflaması doğrudan topraktan rant elde eden sınıfın yani aristokrasinin de zayıflaması anlamına gelmekteydi. Bu durumda feodal ekonomik faaliyetin katı ve değişmez kurallarının yerini yavaş yavaş burjuvazinin esnek kuralları almaya başlayacaktır. Halihazırda aristokratlardan satın alınan ayrıcalıklarla feodalitenin boyunduruğundan özgürleşen şehirler giderek burjuvazi için önemini daha da arttıracak ve onun asıl hareket alanının merkezini oluşturacaktır. Baskın ekonomik faaliyetlerin değişmeye başlamasıyla gücünü kaybetmeye başlayan aristokrasi için sahip olduğu ayrıcalıkları kaybetmek de artık an meselesidir.

Bu değişim sonucunda monarşiler döneminde ise yeni bir çatışma unsuru ortaya çıkacaktır. Eski siyasi ve ekonomik gücünü kaybeden aristokrasi ile çağın gözde ekonomik ilişkilerinin çocuğu olan burjuvazi bir güç mücadelesine girişecektir. Bu mücadele feodal dönemin son kalıntıları da ortadan kalkana ve aristokrasi dönüşmek ya da yok olmak arasında bir tercih yapana kadar devam edecektir. Ekonomik alanda yaşanan değişimler dönemin düşünce dünyasında da kuşkusuz karşılığını bulacaktır.

---

⁵⁶ TANİLLİ, s. 142-143.

⁵⁷ SOYSAL, Mümtaz: Anayasaya Giriş, Editör: Ertuğrul, İlter, Ankara 2011, s. 39-40, TANİLLİ, s. 30.

II. MONARŞİLER DÖNEMİNİN ARACI ROLÜ

Monarşiler dönemi ulus devletin kurumsallaşması açısından bir ara dönem niteliği taşımaktadır. Monarşiler döneminde temelleri atılacak olan kurumlar ise asıl niteliklerini ulus devletin doğuşuyla diğer bir deyişle iktidarın kaynağının ulusa dayandırılmasıyla kazanacaktır. Monarşiler dönemi ise feodalite ile egemenliğin kaynağını ulustan aldığı ulus devlet dönemi arasında bir geçiş dönemi olarak görünmektedir. Bu bakımdan monarşiler döneminde devleti, “ulusal devlet” olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Bu dönemin ulus devletin doğuş sürecine en büyük katkılarından biri ise feodal dönemin parçalanmış egemenlik anlayışının aksine egemenliğin merkezi bir siyasal iktidarın elinde toplanmasıdır. Monarşiler döneminde devletler, belirli sınırlar içerisinde egemenlikleri tartışılmayan ve diğer devletlerle eşit statüde olan bütüncül yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin yani merkezi yetkenin iktidarı önceki döneme kıyasla örneğin yargı yetkisinde olduğu gibi senyörlerle paylaşılmış değildir aksine tüm iktidar merkezde toplanmıştır.⁵⁸

Bu bakımdan bu bölümde monarşiler döneminde karşımıza çıkan merkezi devletin unsurları, bu dönemde ortaya çıkan bürokratik kurumların işlevleri ve egemenlik anlayışının önceki döneme kıyasla ne şekilde değiştiği ele alınacaktır. Feodaliteden monarşiler dönemine geçişte devletin değişen yapısı bir sonraki bölümde ele alınacak olan liberal ulus devlet ile monarşiler dönemi arasındaki bağlantının gösterilmesi bakımından da önem taşımaktadır.

A. Devletin Unsurları

Ulus devletin doğuşu sürecinde monarşiler döneminin aracı rolünü anlayabilmek için öncelikle devlet kavramını ve onu oluşturan unsurların incelenmesi gerekmektedir. Sıklıkla kullanılan tanımlar bir devletten söz edebilmek için temel olarak üç şart aramaktadır. Bunlar; ülke, nüfus ve egemenliktir. Bu şartların üçünün aynı anda bir arada bulunduğu bir yapı devlet kavramının somutlaşmış halidir.⁵⁹

Bu dönemde devletin niteliklerini daha detaylı olarak incelemeye geçmeden önce Max Weber’in sıklıkla kullanılan devlet tanımına bakmak gerekir. Weber devleti; “*belirli bir bölgede meşru şiddet kullanma tekeline sahip insan topluluğu*” olarak tanımlamaktadır.⁶⁰

⁵⁸ BULUT, Nihat: Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi, İstanbul 2003, s. 88-89.

⁵⁹ TEZİÇ, Erdoğan: Anayasa Hukuku, İstanbul 2013, s. 131.

⁶⁰ WEBER, Max: Politics as a Vocation, “*From Max Weber: Essays in Sociology*”, Editör ve Çeviren: H. H. Gerth, C. Wright Mills, New York 1946, s.78.

Weber'in tanımı bize bir devletin sahip olması gereken nitelikleri göstermektedir. Buna göre bir devletten söz edilebilmesi için *nüfus, belirli sınırlar* ve bu sınırlar içerisinde *meşru bir şiddet kullanma tekeline* diğer bir deyişle *egemenliğe* sahip olunması gerekmektedir.⁶¹

Feodaliteden monarşiler dönemine geçiş, politik alanda siyasal iktidarın merkezileşmesi sürecini tanımlar. Weber'in tanımı bu sürecin incelenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Belirli bir nüfusa sahip olma unsuru devletin sınırlarının belirli olmasının doğal bir sonucudur. Feodalitenin ve ondan önceki imparatorluklar döneminin sürekli değişen ve belirsiz olan sınırlarının yerini keskince belirlenmiş sınırlar ve bu sınırların içerisinde yaşayan insanlar almıştır.⁶² Devletin sınırlarının belirlenmesi devlet iktidarının sınırlarının belirlenebilmesi bakımından önemlidir. Sınırları belli toprak parçası bir devletin egemenlik hakkından doğan yetkilerini kullanabileceği alanı ve bu alan üzerinde bulunan kişi ve kurumları belirtir.⁶³ Bu toprak parçası üzerinde yaşayan insanlar ise devletin nüfus unsurunu diğer bir deyişle uyruklarını oluştururlar. Monarşilerin ortaya çıktığı dönemde ülke sınırları içerisinde yaşayan insan topluluğu feodalitenin vasallık ilişkilerinin bir mirası olarak monarkın ya da devletin buyruklarına uyma zorunluluğu taşıyan uyruklar olarak görülmüşlerdir.⁶⁴ Ancak sınırları belli olan bu toprak parçası ve üzerinde yaşayan insanlar zamanla somut varlıklarının yanında “*ülkisel*” anlamlar da kazanmıştır. İleride daha detaylı olarak inceleyeceğimiz gibi toprak parçası giderek vatana, onun üzerinde yaşayan uyruklar ise yurttaş ve ulusa evrilerek devletin ve egemenlik kavramının önemli parçaları haline gelmişlerdir.⁶⁵

Devleti tanımlamak ve işlevlerini anlayabilmek için kullanacağımız ölçütler ve devletin unsurları arasında egemenlik en çok ön plana çıkan unsurdur. Jean Bodin egemenliği, “*yurttaşlar üzerindeki en üstün, en mutlak ve en sürekli güç*” olarak tanımlamıştı.⁶⁶ Belirli bir toprak parçası ve nüfus üzerinde egemenlik sahibi olmanın en doğal sonuçlarından biri başka bir yetkeye hesap vermeden kendi kurallarını koymak, onları uygulamak ve kurallarına uyulmadığı durumlarda ise uymayanlara karşı yaptırım uygulayabilmektir.⁶⁷ İleride devletin yasama, yürütme ve yargı erklerini oluşturacak olan bu yetkiler devletin egemenlik gücünden kaynaklanır. Monarşiler döneminde de bu üç unsur monarkın elinde toplanarak devletin somut varlığını egemenin kişiliğine bağlamıştır. Ancak bu yetkilerin egemenin şahsında toplanması

---

⁶¹ GÖZLER, s. 133.

⁶² PIERSON, Christopher: The Modern State, New York 2011, s. 9-10.

⁶³ ZABUNOĞLU, Yahya Kazım, Devlet Kuramına Giriş, Ankara 2015, s. 84.

⁶⁴ ZABUNOĞLU, s. 81.

⁶⁵ POGGI, Gianfranco: Devlet: Doğası, Gelişmesi ve Geleceği, İstanbul 2016, s. 31.

⁶⁶ BODIN, s. 26.

⁶⁷ POGGI, s. 30.

süreci aynı zamanda siyasal iktidarın merkezileşmesi sürecini göstermektedir. Egemenliğin tek bir kişide yani monarkta toplanması ise bölünmüş iktidardan pay alan gruplar ve monark arasındaki çatışmaların sonucu gerçekleşmiştir.

Bu çatışmalar süresince şiddet kullanımının devletin tekeline alınması ise iktidarın merkezileşmesini diğer bir deyişle egemenliğin tek bir elde toplanmasını sağlayan en önemli olaylardan biridir. Bunu sağlayabilmek için monarkın öncelikle senyörler karşısında kendi gücünü arttırması gerekmektedir. Bu da monarkın daha fazla insan gücüne ve kaynağa ulaşmak için doğrudan kontrolü altındaki toprakları arttırması anlamına geliyordu. Bunun yolu da gerektiğinde kendisine bağlı olan senyörlerle savaşarak onları ve topraklarını kontrolü altına almaktan geçiyordu.⁶⁸ Düzenli orduların ortaya çıkmadığı dönemlerde her senyör savaş zamanı kendisinin komuta ettiği bir orduya sahipti ve bu ordular savaşta süzerenin emrine girseler dahi öncelikli olarak kendi senyörlerinin komutası altındaydılar. Bunun yanında özellikle silahların günümüze kıyasla daha basit aletler olduğu dönemlerde bunlar sıradan insanların bile ulaşabileceği nesnelereydi. Henüz silahların üretimi ya da bulundurulması bir yetkenin kontrolü altında olmadığı diğer bir deyişle bu konuda yasal bir düzenleme yapabilecek kadar güçlü bir merkezi yetke bulunmadığı için herhangi bir denetim sağlanamıyordu.⁶⁹

Weber'in devlet tanımında altını çizdiğimiz şiddet kullanma tekeline sahip olma unsurunun en önemli özelliği ise bu tekele yapılan *meşruluk* vurgusudur. Meşru şiddet kullanma tekelinin devlette dolayısıyla devleti temsil eden monarkta olduğunun ilan edilmesi başka bir deyişle zor kullanabilme gücüne sahip diğer kişi ve grupların elindeki gücü gayrı-meşru ilan etmek anlamına geliyordu.⁷⁰ Merkezi yetkenin bunu sağlaması ise birdenbire gerçekleşen bir olaydan çok uzun bir zamana yayılmış bir süreçti. Merkezi yetkenin güçlenmesi, aristokrasinin zayıflaması ve burjuvazinin serbest ticaretinin güçlenmesi anlamına geldiğinden şiddet kullanımını tekelleştirme sürecinde merkezi yetke ihtiyaç duyduğu kaynağı zaman zaman burjuvaziden sağlamış ve karşılığında onların ekonomik çıkarlarını koruyacak yasalar çıkartmıştır.⁷¹ Bunun yanında gelişen teknolojiye silah üretimi de payını almış ve ateşli silahların gelişmeye başlamasıyla bir silaha sahip olmak artık eskiye göre daha da zorlaşmıştır. Bu da hem silahlara erişim hem de daha önemlisi silahların üretimi konusunda eskisinden daha kapsamlı bir devlet tekeline mümkün kılmıştır.⁷²

---

⁶⁸ ELIAS, Norbert: The Civilizing Process, Çev.: Edmund Jephcott, Oxford 2000, s. 258-259.

⁶⁹ TILLY, s. 84.

⁷⁰ PIERSON, s. 7-9.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: HUBERMAN, s. 85-87.

⁷² TILLY, s. 84.

B. Bürokratik Kurumlar

Şiddet kullanma tekelinin devletin diğer bir deyişle merkezi yetkenin eline geçmesinin en önemli sonuçlarından biri, bu yetkenin kararlarını uygulayabilecek düzenli orduların kurulması olacaktır. Orduların sürekli olarak hazırda bulunmadığı ve gereklilik halinde çeşitli yollarla kurulan ordularla kıyaslandığında düzenli orduların oluşumu eskisinden daha farklı ve karmaşık bir organizasyonu da beraberinde getirecekti. Düzenli orduların öncelikli ihtiyacı orduyu meydana getirecek olan askerler yani insan gücü başka bir deyişle nüfustur. Bu durum öncelikli olarak devletin sınırları içerisindeki nüfusu ve onu dönüştürebileceği insan gücünü ve maddi gücü belirlemesi gerekmektedir. Aynı zamanda şiddet kullanımının devletin tekelinde olması bu insan gücünü giydirmek, donatmak, beslemek ve gerektiğinde bir yerden başka bir yere sevk etmek için gereken organizasyonun da kurulması anlamına gelmekteydi. Bu ise merkezi bir devlet hazinesi, vergilendirme sistemi, silah fabrikaları, demiryolları ve kalıcı bir ordu organizasyonu gibi kurumların hayata geçirilmesi anlamını taşımaktadır.⁷³

Senyörlerin gücünün kırılması ve iktidardan aldıkları payın azalmasıyla feodal dönemde senyörlerin kontrolü altında olan görevler de merkezi yetkenin kontrolü altına girdi. Askeri kurumların yanı sıra senyörlerin yetkileri arasında olan vergi toplama ve yargı gibi önemli yetkilerin merkezi yetkenin eline geçmesi bu yetkileri kullanacak kurumların da oluşturulmasını gerektirmekteydi. Bunun anlamı ise merkezi yetkeye bağlı kurumların sayısının artması ve bu kurumlar arasında bir *koordinasyon* sağlanması gerekliliği yani monarka bağlı bir bürokrasinin kurulması demektir.⁷⁴ Birbirinden farklı alanlarda birbirinden farklı yetkileri kendisinde toplayan devletin, bu alanları yönetmek ve aldığı kararları uygulamak için kuracağı aygıtlardan oluşan bürokrasi, toprağı ve uyrukları üzerindeki egemenliğinin somutlaşan bir göstergesidir.

Merkezi yetkenin destekçilerini arttırması konusunda da bürokrasinin oynadığı rolü akılda tutmak gerekir. Bürokrasinin doğuşu ile devlet aygıtı giderek büyüyen bir makine haline almaya başlamıştır. Sonuç olarak ise bu makineyi çalıştırabilecek insan gücüne bir gereksinim ortaya çıkmıştır. Merkezi yetkeyi temsil eden kurumlardan oluşan bürokraside görev alanlar burada elde edecekleri pozisyonlarla merkezi yetkeye bağlı olarak onun gücünü kullanma ve iktidarın

---

⁷³ ELIAS, s. 268.

⁷⁴ Charles Tilly, devleti; “Belirli bir bölgede yaşayan bir nüfusu kontrol eden ve bunu yaparken 1) aynı bölgede faaliyet gösteren diğer organizasyonlardan ayrılmış, 2) özerk olan, 3) merkezileşmiş, 4) **bölgümleri birbirleriyle resmi bir koordinasyon içinde olan organizasyon...**” olarak tanımlamıştır. Orijinal tanım için bkz.: TILLY, Charles (ARDANT, Gabriel/ BAYLEY, David H./ BRAUN, Rudolf/ FINER, Samuel E./ FISCHER, Wolfram/ LUNDGREEN, Peter/ ROKKAN, Stein): The Formation of National States in Western Europe, Ed.: Tilly, Charles, Princeton 1975, s. 70.

içinde bir konum elde etme şansını yakalamışlardır. Bu nedenle bu dönemde bazı pozisyonlar devletten satın alınabilir hale gelmiştir. Öyle ki bu pozisyonlara sahip olanlar bunları mirasçılarına da aktarabilmişlerdir.⁷⁵

Ancak bürokratik kurumların bir başka özelliği de bu kurumların birbiri ile ilişkili ancak birbirinden değişik alanlarda etkinlik gösteriyor olması ve bunun sonucunda da değişik özellik ve yetenekler gerektirmeleriydi. Bir başka deyişle bu kurumların işleyebilmesi için buralarda görev alacak kişilerin alanlarında bilgi, beceri ve yeteneğe yani liyakate sahip olmaları gerekmektedir. Bürokratik kurumların gerektirdiği nitelikler hiç kimse için doğuştan sahip olunan nitelikler olmayıp bunların hepsi aktarılabilen, sonradan öğrenilebilen şeylerdi.⁷⁶ İleride Fransız İhtilali'ni hazırlayan nedenler içerisinde daha detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz gibi bazı pozisyonların aristokrat sınıf tarafından da satın alınıp miras olarak aktarılabilmesi kendi yetenek ve bilgisine dayanarak yükseldiği savında olan burjuvazi ile aristokrat sınıf arasındaki çatışma nedenlerinden birini oluşturacaktır.⁷⁷

Monarşiler döneminin feodalite ve Fransız İhtilali arasındaki rolünü incelerken Perry Anderson'ın düşüncelerine de değinmemiz gerekmektedir. Anderson'a göre mutlakiyetçi devlet aslında feodalitenin ve sosyal yapısının bir çeşit kabuk değiştirmesidir. Dönemin baskın üretim modelinin şekillendirdiği parçalı siyasi iktidar yapısında iktidara sahip olan senyörler zor kullanma kapasitelerini sosyal yapının en altında bulunan serflere uygulayarak üretim sürecine katılmadan serflerin ürettiği ürünün bir kısmına el koymaktaydılar. Anderson'a göre mutlak devlette de bu durum çok farklı değildir. Feodaliteden monarşiye geçiş süreci aslında parçalanmış bulunan siyasi iktidarın güçlendirilmiş bir şekilde sosyal yapının en üst basamağında toplanması anlamına gelmektedir. Ona göre iktidarın ve zor kullanma gücünün bu şekilde yerel ölçekten ulusal ölçüğe çıkması ve yer değiştirmesinin temel sebebi bunun serfin ürettiği artı değere el koymak üzerine kurulmuş olan feodal yapının değişen şartlar altında varlığını devam ettirebilmesi için zorunlu olmasıdır. Bu nedenle Anderson, mutlakiyetçi devleti gelişen burjuvazi ile aristokrasi arasındaki çatışmada bir arabulucu olarak görmez. Ona göre bu yeni yapının öncekinden önemli farklarından biri zor kullanma kapasitesinin eskisine oranla sadece serfler üzerinde değil aristokrasinin üzerinde de etkili bir araç olmasıdır.⁷⁸

---

⁷⁵ MEIKSINS WOOD, Ellen: Özgürlük ve Mülkiyet Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi, Çev.: Oya Köymen, İstanbul 2016, s. 173-174, POGGI, s. 66.

⁷⁶ POGGI, s. 43.

⁷⁷ HOBBSAWM, Eric: The Age of Revolution 1789-1848, New York 1996, s. 56-57.

⁷⁸ ANDERSON, Perry: Lineages of the Absolutist State, Londra 1974, s. 18-22

Ayrıca mutlakıyetçi devletin ortaya çıktığı dönemde devlet ve monarkın kişilikleri adeta birleşmiştir. Bu durumu anlatırken sıklıkla kullanılan örneklerden biri de XIV. Louis'nin “Devlet benim! (Fr.: *L'État, c'est moi!*)” sözüdür.⁷⁹ Gerçekten de mutlak monarşiler döneminde egemenliği kendisinde toplayan monarkın, egemenliğin biricik sahibi olarak devletle eş değer bir konumda olduğu doğrudur. Ancak Bodin'in düşüncelerini aktarırken altını çizdiğimiz gibi her ne kadar devlet monarkın kişiliğinde somutlaşsa da onun kişiliğinden bağımsız bir varlığı bulunmaktadır. Özellikle monarşiler dönemi ile merkezileşen siyasal iktidarın kendisini ve egemenliğini temsil edecek ve uygulayacak kurumlar kurmasıyla devlet ile monarkın kişilikleri yavaşça birbirinden ayrılmaya başlamıştır.⁸⁰

Ulus devletin doğuşu sürecinde monarşiler dönemi her açıdan önemli bir aşamadır. Öncelikle siyasal iktidarın zor kullanma tekeli ile birlikte merkezi yetkede toplanması sürecinde Anderson'ın analizini doğrulamaktadır. Gerçekten de baskın üretim biçiminin toprağa bağlı karakteri devam ettikçe feodaliteden mutlakıyetçi devlete geçiş bir anlamda serflerin üzerindeki baskıyı devam ettiren ve sadece kaynağını değiştiren bir araçtır. Ancak burjuvazinin yükselişiyle birlikte ticaretin ve para ekonomisinin öneminin artmasıyla monarşilerin işlevi ve oynadığı rol de değişmiştir. Özellikle monarşilerin güçlenmesi ticaretin yükselişini doğrudan etkileyerek ekonomik faaliyet alanını yerel seviyeden ulusal seviyeye çıkartmıştır. Ulusal çapta ticaret ve devletin onu destekleme eğilimi devletin çıkarları ile burjuvazinin çıkarları arasında bir ortaklaşmaya neden olmuştur.

C. Egemenlik Anlayışının Değişimi

Bir geçiş dönemi olarak ele alınan monarşilerin bir başka önemli özelliği de monarkın uyrukları üzerinde bir bütünleşmeye sebep olmasıdır. Feodal dönemde uyrukların ne üstünde yaşadıkları toprağa ne süzerene ne de devlete karşı bir sorumlulukları vardır. Parçalı siyasal iktidarda serflerin sorumlulukları bağlı oldukları feodal beye yani senyöre karşıdır. Onun için üretir, gerektiğinde onun için savaşır ve ölürler. Feodal sözleşmeden doğan yükümlülükleri bağlı oldukları senyörün kişisel çıkarlarını korumaktır. Senyörün süzerene bağlılığı da benzer niteliklerle süzerenin kişisel çıkarlarını korumak üzerine kurulmuştur.⁸¹ Ancak bu anlayış senyörlerin gücünün kırılması ve monarşilerin yükselmesi ile birlikte değişmeye başlamıştır.

---

⁷⁹ POGGI, s. 65.

⁸⁰ DOEHRING, Karl: Genel Devlet Kuramı, Çev.: Ahmet Mumcu, İstanbul 2014, s. 49-50.

⁸¹ KANTAROWICZ, Ernst: Orta Çağ siyasi düşüncesinde “vatan için ölmek – Pro patria mori”, *Devlet Kuramı*, der.: Akal, Cemal Bâli, Ankara 2013, s. 113-115.

Monark ulusal birlik ve bütünlüğü temsil eden bir konuma yükseldikçe siyasal iktidar yapısında da bütünleşme süreci başlamıştır. Eski feodal sözleşmenin parçalı siyasal yapısının feodal dönemin sosyal yapısı içerisindeki insanlara yüklediği sorumluluklar bu sefer monark ve uyrukları arasında kurulmuştur. Parçalanmış egemenlik diğer bir deyişle asker toplama, yargı, vergilerin toplanması gibi yetkiler merkezi yetkenin kontrolü altına alınmıştır.⁸²

Monarkın devletin ve siyasal iktidarın tek sahibi ve temsilcisi olması onu aynı zamanda devleti oluşturan insan unsurunun da tek temsilcisi yapmıştır. Henüz bir ulus olma bilincine sahip olmasa ve iktidarın meşruiyet kaynağı olarak tanınmamış olsa da monarkın devletin egemenlik hakkını kullandığı toprakların üzerinde yaşayan nüfusun temsilcisi olması monarka bu bakımdan bazı sorumluluklar yüklemekteydi. Süzeren artık kendi kişisel çıkarını koruma amacı güden bir senyör değil uyruklarının çıkarlarını gözetme sorumluluğu taşıyan bir monarktır. Bu durum iki aşamada ele alınabilir. Öncelikli olarak, monarkın çıkarları ve uyruklarının çıkarları arasında bir ortaklaşma olması gerekmektedir. Gerçekten de monark eylemlerini gerçekleştirirken kendi uyruklarının çıkarlarını da korumak onların çıkarı ve kendi çıkarı arasında bir birlik kurmak zorundadır. Bu zorunluluğun sonucu henüz bir kaçınılmaz bir gereklilik olmasa da uyrukların çıkarlarının monarkın eylemlerine meşruiyet sağlayan bir unsur haline gelmeye başlamasıdır. Ancak ikinci aşamada ise monarkın uyruklarının homojen bir yapı göstermediğini unutmamak gerekmektedir. Monarkın uyrukları; eski güçlerini kaybetmekte olan aristokratlar ve din adamları ile içerisinde serfler, zanaatkarlar, burjuvazi gibi farklı gruplara ayrılan insanlardan oluşmaktaydı. Peki çıkarları çoğu zaman birbirleriyle çatışan bu farklı gruplar arasından monark kimleri destekleyecek, kimlerin çıkarını koruyacaktır? Daha ileriye gittiğimizde karşımıza çıkan ikinci soru ise bu grupların arasındaki çatışmalardan kim galip olarak ayrılacaktır? Monark açısından bu sorunun cevabını bulmak kolaydır. Aslına bakılırsa monark için bu sorunun tek bir cevabı vardır o da kendi siyasi iktidarının devamlılığını kim sağlayacak ise onunla iş birliğine gitmek. Artık feodalitenin kapalı ekonomisinin sınırlarını aşmış olan dönemin ekonomik faaliyetleri düşünüldüğünde hem ulusal ve uluslararası çaptaki ticaretin gelişmesini sağlayabilecek hem de bu etkinliği sürdürenleri koruyabilecek kapasitede bir oluşuma ihtiyaç duyulması da iktidarın merkezde toplandığı ve hızla karar alarak aldığı kararları uygulama gücü bulunan bir devleti zorunlu kılmaktaydı. Ancak burjuvazinin monarşilere ne kadar ihtiyacı varsa monarşiler de devletin ekonomik gücünü ve bununla bağlantılı olarak siyasi gücünü arttırabilmek ve diğer devletler karşısında avantajlı bir konum

---

⁸² TANİLLİ, s. 140.

elde edebilmek için burjuvazinin yürüttüğü ekonomik etkinliğe o denli gereksinim duymaktaydılar.⁸³

Her ne kadar iktidarın tek bir kişide toplandığı bir siyasal yapının çabuk karar alabilme ve kararlarını kolaylıkla uygulama kudreti olsa da burjuvazinin desteğini ancak onun çıkarlarını koruduğu sürece alabilecektir. Burjuvazinin giderek güçlenmesi ile birlikte monarşi ve burjuvazi arasındaki iş birliği de tehlikeye girecektir. Monarşilerin geleceği de giderek yükselen ve karşısında konumlandığı ayrıcalıklı sınıfların aksine halkın kalan kısımlarının temsilcisi olma savında bulunan burjuvazinin iktidardan pay talep etmesiyle değişecektir. Çalışmamızın ikinci bölümünde inceleyeceğimiz üzere Fransız İhtilali'ne giden süreçte burjuvazinin savları hem siyasal iktidarın yeniden dağıtılmasında hem de bugün anladığımız anlamıyla ulus devletin ortaya çıkışında önemli birer dayanak noktası olacaktır.

---

⁸³ TANİLLİ, s. 141.

III. LİBERAL ULUS DEVLETİN NİTELİKLERİ

Önceki bölümde ele aldığımız monarşiler dönemi, ulus devletin ortaya çıkışında önemli bir aşamadır. Öncelikle feodalitenin parçalı, bölünmüş siyasal iktidar anlayışı değişmiş ve yönetim merkezde tek bir elde toplanmıştır. Henüz bugün anladığımız anlamıyla bir ulus devletten bahsetmek monarşiler dönemi için mümkün olmasa da sınırları belli, merkezi bir yetke tarafından idare edilen bir *ulusal devlet*, ortaya çıkışını monarşiler dönemine borçludur. Modern devletin kurumlarının birçoğunun varlığı monarşiler dönemine dayanmaktadır. Bunlar arasında en önemlileri kuşkusuz merkezi bir maliye teşkilatı, düzenli bir ordu ve merkezi idare teşkilatıdır. Ancak siyasal iktidarın merkezde, tek bir kişinin elinde toplandığı bu ulusal devleti, liberal ulus devletten ayıran en önemli nokta, monarşiler döneminde *ulus* olma bilinci ile siyasal iktidarın kullanımından pay almış olan bir halk kitlesinin bulunmamasıdır. Bunun yerine mutlak monark ulusun tek temsilcisidir. Ulusun isteği ve varlığı onun kişiliğinde, iradesinde kendini bulur diğer bir deyişle monarkın iradesi, ulusun isteğidir.

Bu bakımdan, ulus devletin tam anlamıyla karakterini bulması ve halk kitlelerinin siyasal iktidara katılımının sağlanması liberal ulus devletin doğuşu süreci ile doğrudan bağlantılıdır. Feodalitenin parçalı ve katı yapısı karşısında mutlak monarşileri destekleyen burjuvazinin çıkarları bu sefer de monarkın mutlak iktidarı ile karşı karşıya gelecektir. İleride inceleyeceğimiz gibi, burjuvazinin güçlenmesi ile siyasal iktidardan pay alma talepleri de daha güçlü bir şekilde ifade edilmeye başlayacaktır. Düşünsel alanda da karşılığını bulan bu talepler özellikle burjuvazi için kutsal olan mülkiyet hakkının korunması, siyasal iktidara katılım ve mutlak siyasal iktidarın kısıtlanması ekseninde kendini gösterecektir.

Bu talepler doğrultusunda şekillenecek olan ulus devletinin karakterinin en önemli ögesini ise liberalizm oluşturacaktır. Liberal ulus devleti kavrayabilmek için öncelikle liberalizmi ve onun ekonomik ve siyasal boyutunu ele alacağız. Sonraki kısımda ise liberalizmin ilkelerini 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Bildirisi üzerinden, bildiriye şekillendiren düşünürlerin görüşleri ile birlikte inceleyeceğiz.

Liberalizm, en temel anlamı ile bir özgürlük ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Liberal düşüncenin ortaya çıkması ve gelişimi daha sonra Aydınlanma Çağı olarak anılacak olan döneme denk gelir. Liberalizmin temel prensiplerinin ortaya çıkması ve gelişimi de bu çapın

düşünürlerinin eserleri üzerinden izlenebilir.⁸⁴ Liberalizmin ortaya çıktığı dönemde ilgilendiği temel sorun, siyasal iktidarın sınırlandırılması sorunudur. Bu sorunu ele alırken liberalizmin odak noktasına yerleştirdiği kavramlardan biri birey ve bireyin temel hak ve özgürlükleri olacaktır.⁸⁵ Aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi liberalizm ideolojisinin *ekonomik* ve *siyasal* olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. İktidarın sınırlandırılması sorunu ise yalnızca liberalizmin siyasal boyutunu ilgilendiren bir konu değildir.

Liberalizmin önemli bir özelliği ise bireylerin temel hakları olarak sıraladığı ve 1789 Bildirisi'ni incelerken ele alacağımız hakların temel özelliği bu hakların kaynağını doğal hukukta buluyor olmasıdır. Kaynağını Antik Yunan siyasal düşüncesinde bulan doğal hukuk anlayışı zamanla Katolik Kilisesi'nin kavramı sahiplenmesi ile dini ve tanrısal bir nitelik kazanmıştır. On sekizinci yüzyıla geldiğimizde ise doğal hukuk giderek tanrısal niteliğinden sıyrılmaya ve siyasal iktidarın kısıtlanmasında ve bireylerin hak ve özgürlüklerinin devlet karşısında güvence altına alınmasında bir dayanak noktası haline gelmeye başlamıştır.⁸⁶

Liberalizm ve doğal hukuk arasındaki ilişkiyi Locke'un doğal haklar teorisinde de görmek mümkündür. Buna göre insanlar, siyasal toplumun ortaya çıkmadığı doğa durumunda çeşitli haklara sahiptirler. Bu haklardan en önemlisi ise *mülkiyet hakkı*dır. Öyle ki Locke'un düşüncesinde siyasal toplumun ortaya doğal hakların korunmak istenmesinin bir sonucudur.⁸⁷ Locke devletin ortaya çıkışı üzerine görüşlerini ortaya koyarken öncelikle *doğa durumu* kavramını kullanır. Locke'a göre doğa durumu, eşitlik içerisinde yaşayan insanların mülkleri üzerinde özgürce tasarruf edebildiği, hiçbir insanın diğerinden üstün olmadığı barışçıl bir durumdur.⁸⁸ Locke'un doğa durumunda insanların doğal yasadan kaynaklanan hakları ve yetkilerinin yanında doğal yasanın insanlara getirdiği sınırlamalar vardır. Diğer bir deyişle Locke'un doğa durumu, devlet dediğimiz üstün siyasal iktidarın ortaya çıkmadığı dönemdir.⁸⁹ Doğal yasa bu dönemde insanın eyleminin sınırınıdır. İnsan, doğal yasanın getirdiği sınırlamalara aykırı olarak bir başkasının mülküne, özgürlüğüne ya da hakkına saldırıda bulunamaz. Doğal yasanın getirdiği sınırlara aykırı eylemlerde bulunan insan cezalandırılacaktır. Bu eşitlik

---

⁸⁴ TANİLLİ, Devlet ve Demokrasi, s. 26-27.

⁸⁵ BULUT, s. 98.

⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz.: HOOVER, Kenneth/ JOHNSON, Vernon/ MILES, John/ WEIR, Sara: Ideology and Political Life, Kaliforniya 2004, s. 20-25; BIX, Brian H.: "Doğal Hukuk: Modern Gelenek", çev.: Ertuğrul Uzun, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, İzmir 2004, ss.: 291-344, s. 298-301.

⁸⁷ ZABUNOĞLU, H. Gökçe: "Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Cilt: 2, Malatya 2016, ss.: 431-456, s. 437.

⁸⁸ LOCKE, John: Two Treatises on Government and A Letter Concerning Toleration, ed.: SHAPIRO, Ian, New York 2003, s. 101.

⁸⁹ THOMPSON, Martyn P.: Ideas of Contract In English Political Thought In The Age of John Locke, New York 2020, s. 156-157.

durumunun doğal sonucu olarak Locke, cezalandırma *hakkının* tüm insanlarda olduğunu söylüyor.⁹⁰ Bu durumda insanların özgürlüklerine, yaşamlarına ya da mülklerine karşı girişilecek bir saldırı sonrası cezalandırma hakkının toplumun ortak yararı için nasıl kullanılacağı sorusu ortaya çıkacaktır. Cezalandırma hakkının tüm insanlara ait olması ve her insanın kendi haklarına yönelmiş bir saldırıya karşılık verme hakkının bulunması her şeyden önce toplumun ortak yararını sağlamaya yönelik bir eylemden daha çok kişinin kendi uğradığı zararı karşılama amacına dönük olacaktır. Bu ise cezalandırma hakkının toplumsal barışı sağlamak için yapılmış bir eylem yerine kişisel bir kan davası konumuna düşmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple doğal yasaya uygun kurallar koymak ve kurallara uymayanları cezalandırmak ve bunları uygulamak için tarafsız olması gereken bir kuruma ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak doğa durumunda eşit ve özgür olan insanlar bir araya gelip kendi rızaları ile bir sözleşme yaparak devleti oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Locke'un düşüncesinde devlet, insanların yaşam, mülkiyet gibi doğal haklarını korumak ve toplumsal barışı sağlamak amacıyla ortaya çıkan bir kurumdur.⁹¹

Buna açıdan, doğal haklar kuramının bu liberalizmle birlikte ele alınması ile bu haklar büyük bir korumaya kavuşmuşlardır. Locke'ta ve diğer liberal teorisyenlerde de görüleceği üzere liberalizmin temel ilkelerinin doğal haklar sınıfına dahil olması ile bunlar devletin ve bireylerin her türlü müdahalesine karşı korunmuşlardır. Her ne kadar doğal hukuk tanrısal boyutundan ayrılmaya başlasa da liberalizmin öngördüğü temel hakların devletten önce de var olduğu kabul edilmiş ve *kutsal* bir nitelik kazanmışlardır. Bu hakları koruma görevi bizzat devlete yüklenmiş ve bunun sonucunda temel hak ve özgürlüklerin korunması gerekliliği liberal devletin varlık nedeni haline gelmişlerdir. Bütün bunlardan hareketle çalışmamızın sonraki kısmında liberalizmin ekonomik ve siyasi boyutunu ve bu iki boyutun birbirleri ile olan ilişkisini inceleyeceğiz.

---

⁹⁰ LOCKE, s. 102-103, MACK, Eric: John Locke, Major Conservative and Libertarian Thinkers, Ed.: MEADOWCROFT, John, New York 2009, s. 25-26, ZABUNOĞLU, s. 435-436.

⁹¹ LOCKE, s. 154-156, ZABUNOĞLU, s. 436-437.

A. Ekonomik ve Siyasal Liberalizm

Ekonomik liberalizm düşüncesinin gelişmesi, daha önce ele aldığımız gibi ticaretin gelişmesi ile paralellik gösterir. Ekonomik liberalizm, ticaret ve girişimde tam bir serbestlik öngörür. Ticaretin gelişmesi ile öncelikle feodalitenin toprağa bağlı üretim biçimi gözden düşmüş ve bunun sonucunda onun dayattığı katı sosyal düzen de zayıflamıştır. Ticaretin gelişmesi, sermaye birikimini ve sermayenin güvenliği konularını öne çıkartmıştır. Bu konuların koruma altına alınması ise feodalitenin kapalı yapısının sonunu hazırlamış, güçlenen burjuvazi ile feodal aristokrasi arasındaki çatışmanın temellerini atmıştır. Bu çatışma, burjuvazinin feodalitenin parçalı yapısı karşısında monarşileri desteklemesi sonucunu doğurmuştur. Ticaret burjuvazisinin gelişimi, Fransız İhtilali'nin sonuçları ve Sanayi Devrimi'nin gerekleri ile birleştiğinde ortaya kapitalist üretim modeli çıkmıştır. Bu durumun ekonomik alanda en önemli sonuçları, mülkiyet hakkının kutsanması ve ekonomik ilişkilerde eski çağın aksine tam bir serbestlik anlayışının hâkim kılınması olmuştur.⁹²

Ekonomik liberalizmin temel düsturu “*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” sözü ile özetlenebilir. Buna göre, ekonomik alanın işleyişi tamamen bireylere ve bireyler arası serbest iradeye dayanan sözleşmeler göre düzenlenecektir.⁹³ Diğer bir deyişle klasik anlamı ile ekonomik liberalizm, devletin ekonomik işlerde bir müdahale etmeme yükümlülüğü üstendiği bir ekonomik yapıdır. Mülkiyet hakkının kutsanmasının bir sonucu olarak bu yapı içerisinde devlet sadece kişilerin ve mülkiyetin güvenliğini sağlayacak ve ekonomik alan ile mülkiyet hakkına yapılabilecek saldırıları önleyerek sermaye birikimi önündeki engelleri kaldıracak diğer bir deyişle *sermayenin bekçiliği* görevini yerine getirecektir.⁹⁴

Yukarıda da incelendiği gibi, mülkiyetin bir doğal hak olarak kabul edilmesi ve bu hakka yapılacak müdahalelerin sınırlandırılması ekonomik alanda serbestliği sağlamak yolunda atılmış en önemli adımdır. Mülkiyet hakkına müdahalenin önüne geçecek en önemli kurum olarak ise devlet karşımıza çıkmaktadır. Çünkü belirtildiği üzere devlet varlık sebebini korumakla yükümlüdür. Devletin bu konudaki yükümlülüğü ise bizi siyasal liberalizmi açıklamaya yönlendirmektedir.

Siyasal liberalizm ise liberal demokrasi anlayışının temel taşıdır. Her ne kadar liberalizmin siyasal ve ekonomik liberalizm olarak ayrılan iki yönü bulunsa da görüleceği gibi liberalizmin

---

⁹² GÖZE, Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet, İstanbul 2016, s. 14-22.

⁹³ BULUT, s. 98.

⁹⁴ von HAYEK, Friedric August: *Liberalizm*, çev.: Ünsal Çetin, Liberal Düşünce, Cilt: 14, Sayı: 55, İstanbul 2009, ss.: 197-224, s. 208; GÖZE, s. 21-22.

bu iki unsuru öylesine iç içe geçmiştir ki onları birbirinden ayırmak pek de olanaklı değildir. Liberalizmin siyasal boyutu ise kendisini siyasal iktidarın sınırlanması konusunda öne çıkmıştır. Dönemin liberal düşünürlerinin eserlerine baktığımızda gördüğümüz ortaklaşma siyasal iktidarın etki alanının daraltılması ve ekonomik liberalizm için yaşamsal bir öneme sahip olan özel mülkiyetin güvence altına alınması olmuştur.⁹⁵ Örneğin, doğal haklar ve liberalizm ilişkisinde Locke'a atıfla bahsettiğimiz üzere siyasal iktidarın kısıtlanması ekonomik liberalizmin ilkelerinin korunması amacına da hizmet etmektedir. Buna göre devletin ana amacı, bireylerin sahip olduğu doğal hakların korunmasıdır. Bu korumanın iki boyutu bulunmaktadır. İlk olarak devlet, bireylerin birbirlerinin haklarına olan müdahalesinin önüne geçerek bu hakları koruyacaktır. İkinci olarak ise devletin kendisi bu haklara müdahale etme konusunda bir karışmama yükümlülüğü yüklenecektir. Bu karışmama yükümlülüğü Locke'un sınırlı devletin niteliklerini de belirlemiştir.⁹⁶

Liberal yazında liberalizmin siyasal boyutu üzerine yapılan değerlendirmeler sıklıkla onun, insan özgürlüğü ve eşitlik kavramlarına verdiği önem üzerine yoğunlaşırlar. Bu yazında liberalizm özgürlüğün ideolojisidir.⁹⁷ Liberalizmin bu iki büyük söylemi, yukarıda bahsettiğimiz ve liberalizmi ortaya çıkartan ekonomik şartlarla doğrudan ilişkilidir. Liberalizm, toprağa dayalı bir ekonomik üretim modelinden rant elde eden toprak sahibi bir ayrıcalıklılar sınıfına karşıt bir üretim biçimi ve sosyal yapı önererek doğmuştur. Bu şartlar altında da temel söylemleri ayrıcalıkların karşısında eşitlik, baskıcı yönetimlerin karşısında özgürlük olarak şekillenmiştir. Fransız İhtilali'nin "*eşitlik, özgürlük, kardeşlik*"⁹⁸ parolası ise bu durumu en iyi şekilde yansıtmaktadır. Siyasal iktidarın kaynağı konusunda yaşanan düşünce değişimleri, onu feodal beylerin, monarkların tekelinden kurtarmış, kaynağını *halkta* bulan bir anlayışı savunmuştur. Siyasal liberalizm, nihayet ayrıcalıklıların iktidarını bitirecek, eşitlik ve özgürlük ortamında siyasal iktidarı gerçek sahiplerine, halka teslim edecek bir düşünce olarak filizlenmiştir.⁹⁹

Ancak bu durumun uygulamaya yansımaları ise farklıdır. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni incelerken daha detaylı bir şekilde ele alacağımız üzere liberalizm her ne kadar

⁹⁵ KIŞLALI, Ahmet Taner: Siyasal Sistemeler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İstanbul 2018, s. 98-100.

⁹⁶ HOOVER/ JOHNSON/ MILES/ WEIR, s. 27-28.

⁹⁷ Bu anlayıştan örnekler için bkz.: CONWAY, David: *Klasik Liberalizm*, çev.: Atilla Yayla, Liberal Düşünce, Yıl: 16, Sayı: 64, İstanbul 2011, ss.: 85-90, s. 85, ZABUNOĞLU, Gökçe: "*Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi*", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 66, Sayı: 4, Ankara 2017, ss.: 795-817, s. 797.

⁹⁸ AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali: *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara 2010, s. 217.

⁹⁹ KIŞLALI, s. 95-97.

büyük bir eşitlik ve özgürlük vaadinde bulunmuşsa da bu vaatlerden yararlanma konusunda herkesin yeterince eşit olduğu söylenemeyecektir. Bu eşitsizliğin temelinde ise birazdan ele alacağımız üzere liberalizmi ortaya çıkartan şartların getirdiği mülkiyetin kutsanması ve yine bu mülkiyete dayanarak yapılacak ayırım yatmaktadır.

B. Liberalizmin Manifestosu: 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

1789 Fransız İhtilali ortaya çıkardığı sonuçlarla birlikte siyasal iktidarın kaynağının değişmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. İhtilal'i hazırlayan burjuvazi ve aristokrasi çekişmesi Fransa'da feodalitenin son kalıntılarının da ortadan kaldırılmasına sebep olmuş, bunun sonucunda da burjuvazinin siyasal iktidarı ele geçirme isteğinin önündeki engeller de kalkmıştır. Halkın temsilcisi olma iddiasındaki burjuvazinin bu başarısının sonuçları sadece Fransa ile sınırlı kalmamıştır, küresel ölçekte bir dönüşümü tetiklemiştir. Burjuvazinin, halkın temsilcisi olma iddiası ile İhtilal'in taşıyıcısı olarak hareket etmesi politik iktidarın kaynağının da yeniden tartışılması sonucunu doğurmuştur.

Bu dönemde Fransa'nın toplumsal yapısı; din adamlarından oluşan birinci zümre, soylulardan oluşan ikinci zümre ve bunlara dahil olmayan bütün ayrıcalıksız halkın üyesi olduğu üçüncü zümreden oluşan bir yapıda örgütlenmiştir. Birinci ve ikinci zümrelerin, onları halkın geri kalanından, üçüncü zümreden keskin bir şekilde ayıran ayrıcalıkları bulunuyordu.¹⁰⁰ Toplumun bütün ayrıcalıksız sınıflarını kapsayan üçüncü zümrenin içinde ise birbirinden farklı birçok grup bulunmaktadır ancak bu gruptan biri olan burjuvazi, ticaretten ve monarşiler ile yaptığı ittifakın sonunda elde ettiği sermaye birikiminden aldığı güç ile artık doğrudan siyasal iktidarı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek istemektedir.¹⁰¹ Bunun karşısında duran en önemli engeli ise ayrıcalıklılar zümresi ve bu zümrenin sahip olduğu ayrıcalıklar oluşturmaktadır. Bu süreçte de burjuvazinin en önemli çatışması eski rejimin ayrıcalıklılar sınıfı ile olacaktır. Dönemin baskın “*eşitlik*” söylemi de bu çatışma ekseninde şekillenmiştir.¹⁰² Ayrıcalıklılar zümrelerine karşı gelişen bu eşitlik söylemi Fransız ekonomisinin içinde bulunduğu bunalımından kurtulmak için kral tarafından toplanmaya çağırılan États Généraux'da burjuvazinin üçüncü zümrenin temsilcisi sıfatıyla yerini alması ile doruk noktasına çıkmıştır. Üçüncü zümre tarafından Ulusal Meclis'in ilân edilmesi ile birlikte de

---

¹⁰⁰ GÖZE, s. 240.

¹⁰¹ TİMUR, Taner: Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi, İstanbul 2016, s. 20-23, ŞENEL, s. 303, GÜMÜŞ, Tarık: Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü, İstanbul 2010, s. 20.

¹⁰² MEIKSINS WOOD, s. 326.

feodal bağların tamamen çözülmesi ile sonuçlanacak ve yeni ekonomik düzene bağlı olarak yeni bir siyasi iktidar örgütlenmesini beraberinde getirecek olan Fransız İhtilali'ne giden yol bu şekilde açılmıştır.¹⁰³

Monarşiler döneminin aksine, halkın, ulus adı altında sahneye çıkışı ve siyasi iktidarın kullanımına ortak olmak istemesi de Fransız İhtilali'ne giden döneme rastlar. Fransız İhtilali yarattığı sonuçlar ve ortaya çıkarttığı Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile modern devletin karakterini şekillendirmiştir. Liberal devletin temel talepleri olan siyasi iktidarın kısıtlanması, mülkiyet hakkının korunması gibi talepler doğal haklar anlayışına dayanarak Bildiri'nin en önemli parçalarını oluşturmuştur.

Özellikle eşitlik söylemi ile yükselen Fransız İhtilali ve devamında ilan edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi¹⁰⁴, sıra eşitlik söylemini yaşama geçirmeye geldiğinde iddia ettiği kadar da eşitlikçi olmadığını açığa çıkartmıştır. Ulus ve ulusal irade kavramları, söylemde herkesi kapsasa da uygulamada -en azından başlangıçta- sadece burjuvaziye ve onun çıkarlarını temsil eden kavramlar olmuşlardır. Liberalizmin bu dönemi nasıl şekillendirdiğini anlayabilmek için onun manifestosu olan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni, dönemin liberal düşünürlerinin görüşleri bağlamında ele alacağız.

Fransız İhtilali'ni takip eden süreçte ortaya çıkan 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, ihtilalin liberal düşünceye dayanan altyapısının en net şekilde görülebileceği metindir. Bunu incelemeye geçmeden önce belirtmek gerekir ki Bildiri ortaya koyduğu ilkeler ile eski çağın yıkılışını müjdelemiş, siyasi iktidarın sınırlandırılması, insan hak ve özgürlüklerinin kabul edilmesi ve korunması açısından büyük bir adım niteliği taşımıştır. Ancak yine de Bildirinin ortaya koyduğu temel haklardan herkesin faydalanması ve prensiplerinin hayata geçirilmesi konusu bu kadar da kolay gerçekleşmemiştir. Bu durumu anlayabilmek için Bildirinin ortaya koyduğu temel prensipleri inceleyelim.

Bildiri, giriş kısmında bütün insanların “*doğal, devredilemez ve kutsal*” haklara sahip olduğunu belirterek doğal hukuk anlayışını göstermekte ve bu hakların niteliğini ortaya koymaktadır. Birinci maddesinde bildiri, tüm insanların özgür ve eşit haklara sahip olarak doğduklarını ve insanlar arasındaki farklılıkların sadece ortak yarara dayanırsa kabul edilebileceğini belirtir. İkinci maddesi ile siyasi topluma diğer bir deyişle devlete ise bu “*doğal ve zaman aşımı ile kaybedilemeyen özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme*” haklarını koruma

¹⁰³ HOBSBAWM, s. 58, AĞAOĞULLARI, s. 207-208, TİMUR, Fransız Devrimi, s. 24-26.

¹⁰⁴ Bildirinin Türkçe metni için bkz.: AKAD/ VURAL DİNÇKOL/ BULUT, s. 411-412.

görevi yükler. Bu maddeye ek olarak on yedinci maddesinde Bildiri, bir kez daha, mülkiyet hakkının kutsal ve devredilemeyen bir hak olduğunu belirtme gereksinimi hissetmiştir. Bu durum, özellikle Bildiriyi ortaya çıkartan ekonomik koşullar düşünüldüğünde mülkiyet hakkına verilen önemin açık bir göstergesidir.¹⁰⁵

Siyasal iktidarın kaynağı konusunda ise üçüncü maddesinde açıkça iktidarın kaynağının ulus olduğunu ve ulusa dayanmayan hiçbir iktidarın meşru olmadığını belirtmiştir. Bu açıdan Bildiri, iktidarın kaynağının açıkça ulusa dayandığını ilan ederek Rousseau'nun halk egemenliği kuramını benimsemiştir. Rousseau'ya göre, doğa durumunda eşit ve özgür yaşayan insanlar, özel mülkiyetin ortaya çıkması ile toplumsal yaşama geçmiş ve devleti ortaya çıkartmışlardır.¹⁰⁶ Bu sözleşme ile toplumsal yaşama düzenine geçen insanlar bütün özgürlüklerini devlete devrederek kendilerini toplumun genel iradesine bağlamışlardır. Ancak toplumu oluşturan irade sözleşmeye katılan tüm insanların genel iradesi olduğundan aslında özgürlüklerini kaybetmemişlerdir.¹⁰⁷ Toplum sözleşmesi ile kendini topluma ve onun genel iradesine bağlayan insan hem uyruk hem de egemen haline gelir.¹⁰⁸

Bildiri, altıncı maddesi ile yasanın “*genel iradenin ifadesi*” olduğunu belirtmiş ve yurttaşların bu yasanın yapımına doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla katılacağına diğer bir deyişle yasanın yurttaşların iradesinin bir yansıması olduğuna hükmetmiştir. On ikinci maddesi ile de Bildiri, kamu gücünün eylemlerinin bireylerin özel çıkarlarını değil tüm yurttaşların ortak yararını gözeteceğini belirtmiştir. Rousseau'nun düşüncesinde de egemenliğin kaynağı olan ve bir araya gelerek ulusu oluşturan insanlar sonuç olarak bu egemenliği yine kendi kendilerine ve ortak yararlarını bir bütün halinde savunmak için kullanacaklardır.¹⁰⁹ Genel irade, bireylerin özel çıkarlarının bir sonucu değil aksine toplumun ortak yararına hizmet etmesi gereken iradedir.¹¹⁰ Bu açıdan genel irade, özel iradelerin üzerindedir ve ikisi arasında bir çatışma

---

¹⁰⁵ AKAD, Mehmet: “*Küreselleşme Sürecinde Bir Genel Değerlendirme*”, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2004, ss.:23-51, s. 24-25.

¹⁰⁶ Bu durumu şu sözlerle açıklar: “*Bir arazinin etrafına sınır çekip “bu bana ait-dir” demeyi akıl etmiş ve de ona inanacak kadar saf insanlar bulmuş ilk kişi, uygar toplumun hakiki kurucusu oldu.*” Bkz.: ROUSSEAU, Jean-Jacques: İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk, çev.: Atakan Altınors, İstanbul 2019, s. 91.

¹⁰⁷ Rousseau'nun sözleri ile: “*Kısacası kendini topluma bağlayan kişi, hiç kimseye bağlanmamış olur ve kendi üzerinde başkasına tanıdığı hakların aynısını elde etmeyen hiçbir üye bulunmadığına göre de, herkes hem yitirdiğinin tam karşılığını, hem de elindekini korumak için daha çok güç kazanmış olur.*” bkz.: ROUSSEAU, Jean-Jacques: Toplum Sözleşmesi, çev.: Vedat Günyol, İstanbul 2011, s. 14.

¹⁰⁸ “*Her bizim bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünü bölünmez bir parçası kabul ederiz.*” ROUSSEAU, Toplum Sözleşmesi, s. 15.

¹⁰⁹ JENNINGS, Jeremy: Rousseau, Social Contract and the Modern Leviathan, “*The Social Contract From Hobbes to Rawls*”, Editör: Boucher, David/ Kelly, Paul, New York 2005, s. 119.

¹¹⁰ ARSLANEL, M. Nazan/ ERYÜCEL, Ertuğrul: “*Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, Ankara 2011, ss.: 1-20, s. 14.

durumunda ortak yararı gözetilen toplumun genel iradesine diğer bir deyişle çoğunluğa uymak bir kayıp değildir. Bu durumda *yanılmaz* olan genel iradeye uymak toplumun çıkarlarını bireysel çıkarların önüne koymak anlamına gelir.¹¹¹

Bildiri diğer maddelerinde insanların sahip olduğu özgürlüğün sınırının ancak yasa ile çizilebileceğini belirterek Montesquieu'nün siyasal özgürlük kuramına yaklaşmıştır. Onun yönetim biçimleri sınıflandırmasının ve erkler ayrımı kuramının temelinde bir özgürlüğün korunması sorunsalı yatar. Montesquieu, özgürlüğü "*yasaların izin verdiği her şeyi yapma hakkı*" olarak tanımlayarak özgürlüğün sınırını yasa ile çizmiştir.¹¹² Özgürlüğün sınırının yasa ile çizilmesinde özgürlüğün hem bireylerin arasındaki bir çatışmadan hem de siyasal iktidarlardan korunması sorunsalı yatar. Bu bakımdan iktidar da yasa ile çizilen sınırlara uyacak diğer bir deyişle yönetenlerin eylemleri de sınırlandırılacaktır.¹¹³

Ayrıca Bildiri, on altıncı maddesi ile yurttaşların haklarının güvence altına alınmasını erkler ayrımının sağlanması kuralına bağlayarak Rousseau'nun erkler birliği¹¹⁴ görüşünden ziyade Montesquieu'nün erkler ayrımı kuramına yaklaşmıştır. Montesquieu; yasaları yapma, onları uygulama ve yargılama güçlerini üç erk olarak tanımlıyor, yani "*yasama, yürütme ve yargı*" erkleri. Montesquieu, bu üç erkin kati surette tek elde toplanmaması gerektiğini belirtiyor. Belirtmek gerekir ki bu üç erk aynı elde toplandığında ortaya çıkacak yönetim biçimi Montesquieu'nün en çok eleştirdiği "*despotizmden*" başka bir şey olmayacaktır.¹¹⁵ Kısacası Montesquieu'ye göre erklerin birliği, sonuç olarak keyfi ya da zora dayanan uygulamalara yol açacaktır. Bu bakımdan Montesquieu'nün düşüncesinde de erkler ayrımı bireylerin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasının en önemli şartlarından biridir.¹¹⁶

Buraya kadar Bildirinin ilan ettiği ilkelere en çok göze çarpan iki nokta; siyasal iktidarın sınırlandırılması ve mülkiyet hakkının korunmasına verilen önemdir. Gerçekten de Bildiri, bu hakkın kutsal, dokunulmaz ve doğal niteliğini iki kez belirterek, ihtilali yapan burjuvazinin çıkarlarını koruma konusundaki kararlılığını da göstermektedir. Öyle ki, bildirinin ikinci maddesi ile devlete verilen görev de bu mülkiyet hakkının ve onun güvenliğinin sağlanmasından başka bir şey değildir. İktidarın kaynağını ulusta bulan siyasal toplumun iki

---

¹¹¹ ROUSSEAU, 27-28.

¹¹² ÖZKAN DUVAN, Ayşe: "*Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu*", Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Sayı:4, Cilt:1, Ankara 2019, ss.: 35-60, s. 47.

¹¹³ AKAD/ VURAL DİNÇKOL/ BULUT, s. 144.

¹¹⁴ Rousseau'nun erkler birliği ilkesini benimsemediği yönündeki görüş için bkz.: UYGUN, Oktay: Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, İstanbul 2017, s. 155-159.

¹¹⁵ ÖZKAN DUVAN, s. 48.

¹¹⁶ MONTESQUIEU, s. 199.

görevi vardır denilebilir. Bunlardan birincisi, ekonomik liberalizmin ilkelerinin tam olarak uygulanabilmesi için ekonomik alana ve mülkiyet hakkına bir müdahalede bulunmamak, ikincisi ise başkaları tarafından bu hakka yapılabilecek müdahalelerin önünü kesmektir. Burada üzerinde durmak gerekir ki her ne kadar Bildiri, iktidarın kaynağının tüm ulusta olduğunu belirtse de mülkiyet hakkına yapılan bu vurgu siyasal iktidarın asıl sahibinin ve onu kullanacak asıl sınıfın burjuvazi olacağına sinyallerini vermektedir.

Bu durum, Fransız İhtilali'ni etkileyen belki de en önemli düşünürlerden biri olan Emmanuel-Joseph Sieyès'in görüşleri ile de paraleldir. Sieyès "Üçüncü Zümre Nedir?" adlı eserine üçüncü zümrenin tanımını yaparak başlar. Ona göre üçüncü zümre "*her şeydir*".¹¹⁷ Devamında Sieyès, toplumu bir arada tutan işleri sayar, toplumsal iş bölümünü anlatır.¹¹⁸ Ona göre toplum için gerekli olan tüm bu işleri gerçekleştiren üçüncü zümre, bütün bir ulusun kendisidir. Sieyès'in tanımı bu açıdan ayrıcalıklılar zümrelerini, birinci ve ikinci zümreyi, ulus kavramının dışına atar. Onun bütün bir ulus olarak saydığı üçüncü zümre, toplumsal iş bölümü içerisinde, ekonomik etkinliği gerçekleştiren, çalışan zümredir. Ayrıcalıklılar sınıfı ise bu toplumsal iş bölümü içerisinde bir kamburdan farklı değildir. Toplumun ortak yararından çok kendi kişisel çıkarlarını düşünürler.¹¹⁹ Üçüncü zümrenin çalışmasından, emeğinden beslenir ve toplumsal iş bölümü içerisinde dahil olmadan kendi ayrıcalıklı yaşamlarına devam ederler. Bu nedenle de ulusun bir parçası değildirler. Ulusu oluşturan etmenleri şu şekilde sıralar Sieyès; ortak bir yasaya bağlı olmak ve ortak bir yasama organında, ortak temsilciler ile temsil edilmek.¹²⁰ Bu nedenle Sieyès, ortak yasalara bağlı olmayan, ayrı temsilcilere sahip olan ayrıcalıklılar zümrelerini ulusun dışında bırakır. Toplumun hayatta kalması için gereken işlere katılmayan, kendisini bu iş bölümünün dışında tutan ayrıcalıklılar zümrelerini ulus tanımının dışında bırakması, onun ulus tanımını yaparken ekonomik ilişkilere, verdiği önemin de göstergesidir.¹²¹

İnsanları toplumsal yaşam düzenine geçmesinin nedeni Sieyès'e göre, *özgürlüklerini ve mülklerini* korumaktır. Bunun yanı sıra, toplumsal yaşam, insanların varlıklarını arttırmalarını da sağlayacaktır.¹²² Bunu sağlayacak en önemli etken ise toplumsal iş bölümünün ortaya çıkması

---

¹¹⁷ "1. *Tiers-Etat nedir? -HER ŞEY.*

2. *Şimdiye dek siyasal düzen içinde ne olmuştur? -HİÇ.*

3. *Ne istemektedir? BİR ŞEY OLMAK.*"

SIEYES, Emmanuel-Joseph: "Üçüncü Sınıf" Nedir?, Çev.: İsmet Berkan, Ankara 2005, s. 7.

¹¹⁸ Detaylı bilgi için bkz.: SIEYES, s. 9-10.

¹¹⁹ GÖZE, s. 240-241.

¹²⁰ GÖZE, s. 241.

¹²¹ SEWELL, William H., Jr.: A Rhetoric of Bourgeois Revolution The Abbé Sieyes and What is the Third Estate?, Durham 1994, s. 66-67.

¹²² SEWELL, s. 77.

olmuştur. Sieyès'e göre, öncelikle her insan kendi malını kendisi elde ederken giderek araçların sayısının artması ve üretim süreçlerinin değişmesi ile iş bölümüne duyulan ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu iş bölümü ise öncelikle, bireysel bir yaşam süren insanın toplumsal yaşama geçmesini gerektirmekteydi. İnsanların toplumsal yaşama geçişi, bu yolla zenginliğin üretimini arttırırken aynı zamanda bu durumun sürekliliğini sağlayacak bir hükümet ihtiyacını da beraberinde getirdi.¹²³ Sieyès'in düşüncesinde, bir araya gelerek ulus haline gelmiş olan insanlar, bir egemen ile değil, kendi aralarında bir toplumsal sözleşme yapacaklardır. Dolayısıyla bu sözleşmeden doğan egemenliği kullananlar ulusun üzerinde değildir ve ulusun iradesi doğrultusunda hareket etmek zorundadırlar.¹²⁴

Her ne kadar Sieyès, üçüncü zümreyi, ortak bir yasanın altında birleşmiş ortak temsilciler tarafından temsil edilen ulusun kendisi olarak tanımlamışsa da onun düşüncesinde yurttaşlar arasında tam olarak bir aynılıktan söz etmek olanaklı değildir. Ayrıcalıklıların iktidarına karşı çıksa da Sieyès, bazı eşitsizlikler yine de doğaldır. Örneğin, yurttaşlar arasında, bazıları lehine mülkiyetten kaynaklanan avantajlar onun düşüncesinde bir ayrıcalık olarak kabul edilmez. Mülkiyet hakkı doğal bir haktır.¹²⁵

Bu yönü ile bildiriye hazırlayan burjuvazi, kendisi için, sermaye birikimini genişletecek bir ekonomik alanın temellerini, onu koruyacak ve güçlendirecek bir siyasal örgütlenme ile birlikte atıyor.¹²⁶ Bildiri, yurttaşların temsilcileri aracılığı ile siyasal iktidarın oluşumuna katılacaklarını beyan etmesine ve iktidarı tüm ulusa mâl etmesine rağmen 1791 Anayasası ile bu hakkın kullanımını sınırlamıştır. Bu anayasa ile anılan hakkın kullanımı vergi ödeme, mülk sahibi olma gibi çeşitli şartlara bağlanarak yine sınırlı bir kitlenin, burjuvazinin kullanımına sunulmuştur. Buna göre, feodalitenin ayrıcalıklı sınıftan ve monarşilerin mutlak monarkından kurtulan iktidarın kaynağı halkta ve daha kesin bir söyleyişle sermayenin sahibi olan burjuvazi sınıfında olacak, devletin örgütlenmesi ve yasalar da bu sınıfın çıkarlarına göre şekillenecektir.¹²⁷ Burjuvazi, "aktif yurttaş" olarak yasama erkinin kontrolünü sağlamış ve belli bir malvarlığına sahip olmayan toplumun diğer kesimlerini siyasal katılımın ve "*ulusal egemenlik*" kavramlarının dışına iterek kendi iktidarını koruma yolunu seçmiştir. Dışlanan bu kitlelerin burjuvazinin 1789'da vadettiği eşitliğe ulaşması, genel oy ilkesinin kabulü gibi konular ise

---

¹²³ SEWELL, s. 78.

¹²⁴ IŞIK, Alper: "*Sieyès Hala Yaşıyor Mu?*", Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 1, İstanbul 2016, ss.: 183-200, s. 195-196.

¹²⁵ IŞIK, s. 196-197.

¹²⁶ AKAD, Genel Değerlendirme, s. 24.

¹²⁷ AKAD, Mehmet: "*Küreselleşme Sürecinde Siyasal Kültür*", Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, İstanbul 2005, ss.: 9-35, s. 11, AKAD, Küreselleşme Sürecinde Siyasal Kültür, s. 11-12.

başka bir çatışmanın ürünü olarak 1848 Devrimleri ile kazanılmıştır. 1848 Devrimlerine giden yolda en önemli adımı burjuvazi yine kendisi hazırlamıştır. Fransız İhtilali, eskinin ayrıcalıklı sınıfını ve bağlı olarak oluştuğu ekonomik düzeni tasfiye edip, toprak reformu hareketine girişirken aynı zamanda toprağa bağlı köylüleri senyörlerin baskısından kurtarmış ve eskinin serflerine, sanayileşen yeni dünyada gereksinim duyulan işgücü olma “fırsatını” yaratarak işçi sınıfının doğuşuna zemin hazırlamıştır.¹²⁸ Temsili parlamenter demokrasi, 1789 anlayışı ile burjuvaziye özgü ve onun çıkarlarını yasalar aracılığıyla koruyacak bir biçimde ortaya çıkmışken Sanayi Devrimi sonucunda ortaya çıkan işçi sınıfının sosyal hak talepleri liberal anlayışın değişmesine yol açmış ve burjuvazinin liberal hukuk devletinin ilkeleri daha geniş bir yurttaş kesimini kapsayacak şekilde genişlemiştir.¹²⁹

Görülmektedir ki sıra eşitliği sağlamaya geldiğinde burjuvazinin önceliği, mülkiyet hakkını ve buna bağlı olarak tasarladığı siyasal iktidar yapısını korumaktır. Onun liberal hukuk düzeni ve siyasal iktidarın görevlerine bakışı da işte bu anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Ulusun temsilcileri olarak burjuvazi kendisi oluşturduğu mecliste kendi çıkarlarını koruyan yasalar yapacaktır. Toplumun diğer kesimleri ise siyasal katılımın bu aşamalarının dışında kalacaklardır. İşte liberal ulus devlet anlayışı da bu noktada, sınırlı sayıda yurttaşın katılımı ile ortaya çıkan ulusal egemenlik anlayışıyla birlikte şekillenecektir. Ekonomik ve siyasal liberalizm işte bu noktada iç içe geçmiş ve siyasal liberalizmin ilkelerinin uygulanması ekonomik liberalizm ile ya da diğer bir deyişle burjuvazinin çıkarları ile uyumlu oldukları ölçüde sağlanabilmiştir.

Liberal ulus devlet, tam anlamıyla bütün yurttaşların ulusal egemenlikten eşit pay aldığı ve bir devletin eşit yurttaşları olarak siyasal yaşama katıldığı bir düzenden çok burjuvazinin, bütün bir ulusun temsilcisi olma iddiası ile kendi çıkarlarını güvence altına aldığı bir düzendir. Yukarıda Bildiri'nin maddelerini incelerken gördüğümüz üzere zaten Bildiri'nin kendisi liberal ideolojinin açık bir manifestosudur. Dönemin liberal düşünürlerin izleri Bildiri'nin maddelerinde açıkça okunmaktadır. Bu açıdan Bildiri, liberalizm ile mutlak egemenlik anlayışının çatışmasının bir ürünüdür. Bildiri ile kurulan düzenin çoğulcu yapısına kavuşması ve en başta dışlanan geniş halk kesimlerinin de ulusal egemenlik kavramının içine dahil olmaları ise başka bir çatışmanın, burjuvazi ve işçi sınıfı çatışmasının ürünüdür. Bu açıklamalardan sonra tezimizin bir sonraki kısmında ise birbirleriyle adeta iç içe geçen ulus

¹²⁸ AKAD, Küreselleşme Sürecinde Bir Genel Değerlendirme, s. 10-11.

¹²⁹ KIŞLALI, s. 97, AKAD, Mehmet: “Egemenlik, Hukuk, Demokrasi ve Yargının Üstünlüğü”, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10. Yıl Kuruluş Armağanı, Cilt:1, İstanbul 2008, ss.: 29-48, s. 31.

devlet ve liberal düşüncenin birlikteliği, modern devletin ortaya çıkardığı kurumlar aracılığı ile açıklanacak ve birlikteliklerinin nitelikleri ortaya koyulacaktır.

C. Ulus Devlet ve Liberalizm

Monarşiler dönemi ile başlayan ulus devletin doğuşu süreci, liberal düşüncenin etkisi ile başka bir aşamaya geçmiştir. Siyasal iktidarın kaynağına ilişkin görüşler de yaşanan değişimler, sınırlı da olsa ulusal egemenlik düşüncesini açığa çıkartmış ve bu düşüncede işçi sınıfının doğuşu ve 1848 Devrimleri ile başlayan değişim süreci giderek çoğulcu liberal ulus devlet sistemine evrilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki liberal devletin çoğulcu bir nitelik kazanması, 1848 Devrimleri ile başlayan ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan değişimler ve sosyal devlet anlayışının ortaya çıkması gibi uzun bir tarihsel sürece yayılmış bir gelişmeler çizgisine işaret eder. Bu gelişim süreci içinde, liberal ulus devlet, kendisini ortaya çıkartan ekonomik ve sosyal koşullar bağlamında değerlendirilerek liberal ulus devletin karakteristik özellikleri ortaya koyulacaktır.

Modern devletin ortaya çıkış süreci içerisinde monarşiler, onun kurumsallaşmasında önemli bir aşamadır. Bu aşamada, siyasal iktidar merkezileşmiş ve modern devletin düzenli ordu, bürokrasi gibi kurumları ortaya çıkmıştır. Modern devletin karakterini ortaya koyan diğer bir önemli aşama ise Sanayi Devrimi ile başlamıştır. 1789'un liberal anlayışının Sanayi Devrimi'nin doğurduğu yeni baskın üretim biçimi ile birleşmesi hem ekonomik anlayışı hem de bununla birlikte şekillenen devletin karakterini önemli ölçüde etkilemiştir.¹³⁰

Bu açıdan Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni üretim modelinin ele alınması gerekmektedir. Sanayi Devrimi, üretim süreçlerinde yeni bir aşamaya geçilen dönemi belirtir. Bu yeni üretim süreci teknolojinin gelişmesi ile ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte o zamana kadar süregelen üretimin çapı değişmiştir. Küçük atölyelerde çoğunlukla el emeğine dayanan üretim teknoloji ve buharlı makinelerin doğuşu ile büyümüş ve fabrikalar ölçeğine taşınmıştır.¹³¹ Teknolojideki bu gelişim sadece üretimin değil ticaretin de çapının büyümesine neden olmuştur. Üretimin ve üretim merkezlerinin niteliğinde yaşanan değişim sonucunda bu fabrikalarda çalışacak ve üretimi gerçekleştirecek *işgücüne* yoğun bir gereksinim ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali'nin feodalitenin son kalıntılarını da tasfiye etmesi ile birlikte bu işgücü ihtiyacının nasıl karşılanacağı sorunu da ortadan kalkmıştır. Bu açıdan önümüzdeki

¹³⁰ HOBSBAWM, s. 53.

¹³¹ LEVIN, Michael: Political Thought in the Age of Revolution 1776-1848, Hampshire 2011, s. 6.

dönemin siyasal yapısı Fransız İhtilali'nin, ekonomik yapısı ise Sanayi Devrimi'nin bir ürünüdür.¹³²

Yukarıda Charles Tilly'ye atıfla belirttiğimiz gibi kapitalistler, kapitalizmin¹³³ baskın üretim biçimi olmasından çok öncede çeşitli şekillerde varlıklarını sürdürmekteydiler. Ancak kapitalizmin daha kesin bir deyişle sanayi kapitalizminin baskın üretim biçimi haline gelmesi Sanayi Devrimi'nin bir sonucudur. Kapitalizm, kelime kökeni sermayeden gelir ve anlamı da sermaye ile yakından ilişkilidir. Kapitalist üretim biçimi, sermaye sahibinin sürekli olarak sermayesini arttırma amacı güttüğü bir sosyal sistemdir.¹³⁴ Sanayi kapitalizminin gelişmesi ile üretim kapasitesinin büyümesi ile birlikte bu üretim merkezlerinde çalışacak insan gücüne olan ihtiyaç, ücretli emeğe büyük bir talep ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹³⁵

Batı'da ticaret burjuvazisinin gelişimi ile paralellik gösteren siyasal iktidarın sınırlandırılmasına yönelik talepler, sanayi burjuvazisinin doğuşu ve kapitalist üretim biçiminin güçlenmesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Fransız İhtilali'nde gördüğümüz gibi feodalitenin zincirlerinden kurtulan köylüler giderek başka bir sınıfa, işçi sınıfına evrilmeye başlamıştır. Önümüzdeki çağın temel karşıtlığı da işte bu dönüşüm ve çatışma ile şekillenmiştir. Bu dönemde, ekonomik liberalizmin getirdiği serbestlik anlayışı yeni ortaya çıkan işçi sınıfı ile sermaye arasındaki ilişkilerde etkili olmuştur. Burjuvazi, siyasal haklarına sıkı sıkıya sarılmışken toplumun büyük bir kesimini oluşturan işçi sınıfı ise bu haklardan yoksun kalarak siyasal katılım süreçlerinin de dışına itilmiştir. Yasalar burjuvazi tarafından yine kendi çıkarını gözeterek yapılmış, devlet ise liberal anlayışın getirdiği ekonomik alana karışmama düsturu ile burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki çatışmanın dışında kalmıştır. Bu durumun burjuvazinin çıkarlarına hizmet ettiği açıktır. Sermaye birikimini arttırmaya yönelik olarak uygulanan düşük işçi ücretleri, kötü ve uzun çalışma koşulları gibi uygulamalar ve işçilerin sahip olduğu düşük yaşam standartları işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çatışmanın da fitilini ateşlemiştir. Sosyal hak taleplerinin ortaya çıkması ve siyasal haklardan herkesin -en azından görünüşte- özgürce yararlanabilmesi işte bu çatışma sonucunda işçi sınıfına verilen tavizler sonucu gerçekleşmiştir. Bu tavizler ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik koşulları nedeniyle güçlenen

---

¹³² HOBBSAWM, s. 153.

¹³³ Kavramın kökeni için bkz.: FEBVRE, Lucien: Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1995, s. 62-65.

¹³⁴ Detaylı tanım için bkz.: WALLERSTEIN, Immanuel: Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık, çev.: Necmiye Alpay, İstanbul 2012, s. 15-16.

¹³⁵ BULUT, s. 49-50.

çoğulcu toplum ve sosyal devlet anlayışı sonucunda liberal devletin karakteri çoğulcu bir yapıya doğru evrilmiştir.¹³⁶

İşte bu noktada devletin değişen niteliği ile birlikte, onun karakteri sorunu ortaya çıkmaktadır. Poulantzas ve Miliband tartışması, modern devletin karakterini ve işlevini kavramak açısından önemlidir. İkili arasındaki bu tartışma aynı zamanda devletin karakterine yönelik yapısalcı ve işlevselci görüşlerin karşı karşıya gelmesidir. Miliband'a göre, egemen sınıf ile devlet aygıtının yöneticileri bir anlamda iç içe geçmiştir. Diğer bir deyişle bu ikisi arasında “doğrudan” ya da “dolaylı” olarak bir bağ kurulmuştur. Buna göre devlet aygıtının yöneticileri ya doğrudan egemen sınıfın üyesidir ve aralarında bir bağ kurulmuştur.¹³⁷ Miliband'ın düşüncesine göre, devletin kapitalist çıkarları savunması, devlet aygıtının yöneticileri ile egemen kapitalist sınıfın iç içe geçmesinin bir sonucudur. Buradan hareketle devlet aygıtını yöneten sınıfın değişmesi egemen kapitalist sınıf ile arasındaki çıkar örtüşmesini de ortadan kaldıracaktır. Bu açıdan Miliband'ın görüşleri devletin karakterini ve egemen sınıf ile kurduğu ilişkiyi açıklama konusunda araçsalcı bir yönelim sergilemektedir.¹³⁸

Öte yandan Poulantzas'ın bu konudaki görüşleri daha çok modern devletin egemen sınıflar ile ilişkisini yapısalcı anlayışa yakın bakış açısından ele almaktadır. Devletin, sadece ekonomik ilişkilere indirgenerek açıklanmasına karşı çıkar. Ona göre devletin “ekonomik”, “politik” ve “ideolojik” olmak üzere üç fonksiyonu bulunmaktadır.¹³⁹ Egemenlik altında bulunan sınıflar açısından ise devletin temel işlevi bu sınıfların siyasal bir örgütlenmeye girişmelerini önlemektir. Kapitalist devlet -1789 Bildirisi'nde gördüğümüz anlayışa paralel şekilde- bütün bir ulusun temsilcisi olma iddiası ile hem egemenlik altındaki sınıfların sınıfsal konumlarını maskeleyerek hem de onları devlet örgütlenmesinin dışına iterek onları politik olarak örgütsüzleştirirken aynı zamanda egemen sınıfların politik örgütlenmesini de destekler. Bu bağlamda kapitalist devlet egemen sınıfın politik örgütlenmesi olarak karşımıza çıkar.¹⁴⁰ Bu bakımdan Poulantzas'a göre kapitalist devlet, egemen sınıfların ekonomik değil politik çıkarlarının korunması işlevini yürütür. Gramsci'den hareketle şu sonuca ulaşır; devlet, zaman zaman egemen sınıfın ekonomik çıkarları karşısında egemenlik altındaki sınıfların yararına

---

¹³⁶ GÜMÜŞ, Ali Tarık: “Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, Konya 2010, ss.: 117-158, s. 119-120.

¹³⁷ BANK, Berker: “Kapitalist Devlet Üzerine Kuramsal Tartışmalar: Poulantzas, Miliband ve Laclau”, Akdeniz İİBF Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 23, Antalya 2012, ss.: 1-28, s. 6.

¹³⁸ BANK, s. 7-8.

¹³⁹ POULANTZAS, Nicos: Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, çev.: Şule Ünsaldı, Ankara 2014, s. 215; DEMİR, Gökhan/ GÖYMEN, Ali Yalçın: “Yapısalcılıktan İlişkiselliğe Poulantzas'ın Devlet Kuramı”, Alternatif Politika, Cilt: 9, Sayı: 1, İstanbul 2017, ss: 35-60, s. 42-43.

¹⁴⁰ POULANTZAS, s. 217-218.

gözükten kararlar alabilse de uzun erimde bu kararların temeli egemen sınıfın hegemonyasını devam ettirmektir. Diğer bir deyişle egemen sınıfın aleyhine gözükten bu kararlar aslında egemenlik altındaki sınıfın *rızasını* üretme amacına yönelmiştir.¹⁴¹ Bu işlevi yönünden bakıldığında kapitalist devlet, egemen sınıfın politik örgütlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır, diğer bir deyişle ise bu devlet sadece egemen sınıfın kullandığı bir araç değildir, doğası gereği kapitalisttir.¹⁴² Egemenlik altındaki sınıflara verilen bu ekonomik tavizler ise egemen sınıfların politik örgütlenmesi olan devletin ve onların politik iktidarının devam etmesini sağlayacaktır. Bu açıdan devletin *görelî özerkliği* egemen sınıfların hegemonik iktidarının devamlılığını sağlayacak bir *denge* yaratma işlevi görür.¹⁴³

Miliband ile Poulantzas'ın düşüncelerindeki farklılaşmanın önemli bir noktasını da bu konu oluşturur. Poulantzas, Miliband'ın devlet aygıtının yöneticilerinin sınıfsal kökenlerine dayanarak yaptığı egemen sınıflar ve devlet ilişkisi kuramsallaştırmasına karşı çıkar. Bu durumun bir neden değil aksine bir sonuç olduğunu söyler.¹⁴⁴ Bunun yanında Poulantzas, devletin sadece bir baskı aygıtı olarak ele alındığı klasik Marksist görüşü de eleştirir. Devletin baskı aygıtının yanında egemen sınıfların politik iktidarını sürdürmesini sağlayan ideolojik aygıtları vardır. Bu aygıtların en önemli özelliği egemen sınıfların iktidarının devamı için toplumda rızayı yeniden üretmektir. Bu açıdan devlet aygıtı söz konusu olduğunda devletin baskı aygıtının parçalanması, kapitalist devletin parçalanması sürecinde sadece bir ilk aşamayı ifade eder ve tek başına yetersizdir. Kapitalist devletin tümüyle parçalanabilmesi için, devletin baskı aygıtı tarafından desteklenen diğer ideolojik aygıtlarının da parçalanması gerekmektedir.¹⁴⁵

Bu tartışmadan hareketle modern devletin karakterini açığa çıkartmaya çalışalım. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, modern devletin ortaya çıkış süreci burjuvazinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile yakından ilişkilidir. Özellikle Fransız İhtilali ile baskın hâle gelen liberal devlet anlayışı hem politik hem de ekonomik düzlemde yankı bulmuştur. Liberal devlet anlayışının gelişimi sürecinde özellikle bu anlayışın düşünsel altyapısını ortaya çıkartan düşünürlerde üzerinde

---

¹⁴¹ POULANTZAS, s. 219-220.

¹⁴² Bkz.: "Egemenlik altındaki bazı sınıfların ekonomik çıkarları için kapitalist devletin verdiği bu güvence, tek başına egemen sınıfların politik iktidarının sınırlandırılması olarak anlaşılabilir. Bu güvencenin devlete, egemenlik altındaki sınıfların politik ve ekonomik mücadelesi ile dayatıldığı doğrudur: Ancak bu yine de basitçe devletin, bir sınıfın kullandığı bir araç olmayıp, sınıflara bölünmüş bir toplumun devleti olduğunu belirtir." POULANTZAS, s. 220.

¹⁴³ POULANTZAS, s. 222.

¹⁴⁴ POULANTZAS, Nicos: Kapitalist Devlet Sorunu, çev.: Yasemin Berkman, *Çağdaş Marksizm Seçkisi Yüzyıla Damga Vuran Metinler*, (ed.: Ollman, Bertell/ Anderson, Kevin B.), çev.: Şükrü Alpagut, İstanbul 2019, s. 322-323.

¹⁴⁵ POULANTZAS, s. 327-328.

durulan önemli bir nokta da iktidarın kaynağı konusudur. Locke'tan itibaren ele aldığımız düşünürlerin üzerinde ortaklaştığı nokta ise bu iktidarın kaynağının “*halk*” olduğudur. Orta Çağ'ın kaynağını Tanrı'da bulan iktidar anlayışı giderek laikleşmiş ve yerini halka bırakmıştır. Bu süreç içerisinde öncelikle monarşilerin güçlenmesi ile monark, tüm egemenliğin sahibi olarak bu egemenliği şahsında toplamıştır. Egemenliğin sahibi olan monark aynı zamanda bütün bir ulusun da temsilcisi olmuştur. Ulusun istekleri, monarkın iradesinde -monarkın iradesine uygun olduğu ölçüde- somutlaşır. İşte siyasal anlamı ile liberal düşünce kendini ilk olarak burada gösterir. Monarkın mutlak iktidarının kısıtlanması yönünde görüşler yükselmeye başlar. Buna göre, iktidarın kaynağı olan ulusun ve ulusun iradesinin kendi başına bir varlığı olmalıdır. İktidarın kaynağı halktır ve iktidarı kullananların uygulamaları da halkın iradesi ile örtüşmeli, onunla sınırlandırılmalıdır. Liberal düşünceyi yansıtan belgelerde gördüğümüz üzere egemenliğin halktan kaynaklanması ve onun iradesi ile uygun düştüğü ölçüde uygulanabilir olması siyasal iktidarın meşruiyetini sağlayacak olan temel unsurdur.

Tam da bu noktada karşımıza, iktidarın kaynağı olan halkın kim olduğu sorusu çıkmaktadır. Sieyès'de gördüğümüz üzere bu halk yığınları Üçüncü Zümre'nin ta kendisidir yani devleti oluşturan nüfus içinde ayrıcalıklı sınıftan olmayan herkes. Yukarıda gördüğümüz gibi Sieyès bu görüşünü, “*Üçüncü zümre bütün bir ulustur.*¹⁴⁶” diyerek ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle ulus, içinde hiçbir ayrıcalıklı sınıf barındırmayan, eşit ve özgür insanlardan oluşmuş bir topluluktur. Ancak bütün bir üçüncü zümrenin tek başına “ulus” olmadığı ya da ulusal iradeyi temsil etmediğinin en büyük örneğini Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin uygulanması sırasında açığa çıkmıştır. Bu sırada açıkça görülmüştür ki -dönemin şartlarına da uygun olarak- Bildiri'nin kastettiği ulus burjuvaziden başkası değildir.

İncelediğimiz üzere, seçme ve seçilme hakkına sahip olan burjuvazi, iktidarı kullanacak, yasaları kendi çıkarlarına göre düzenleyecektir. Bildiri özellikle mülkiyet hakkına yaptığı güçlü vurgu ile burjuvazinin ekonomik çıkarlarını koruma altına almıştı. Burada, ekonomik liberalizm ve siyasal liberalizmin birlikteliği tekrar karşımıza çıkmaktadır. Siyasal liberalizmin ortaya koyduğu devlet anlayışı bu açıdan ele alınmaya değerdir. Siyasal liberalizm kısıtlı bir devlet öngörmektedir. Devlet güvenlik, adalet gibi temel hizmetleri verecek ancak bunun yanında ekonomik alana müdahil olmayacaktır. Ekonomik alan tamamen **bireyler** arası ilişkilere, irade ve sözleşme serbestisi anlayışına uygun olarak bırakılmıştır. Bu açıdan burjuvazinin en önemli başarısı doğrudan siyasal alanın kontrolünü elinde bulundurmaktan çok

---

¹⁴⁶ SIEYES, s. 9.

ekonomik alan ile devleti ilgilendiren alanı birbirinden ayırması ve ekonomik alanın egemenliğini elinde bulundurmasıdır. Devletin görevi sıra ekonomik alana geldiğinde bir negatif yükümlülük, diğer bir deyişle bir karışmama yükümlülüğüdür. Bu açıdan burjuvazinin liberal devletin şekillenmesindeki en önemli katkısı ekonomik alanın siyasal alandan - görünüşte de olsa- ayrılması olmuştur.

Devlete yüklenen bu negatif yükümlülük çok uzun sürmemiş ve işçi sınıfının ortaya çıkışı ile durum değişmeye başlamıştır. Liberalizmin insanı -özellikle burjuvazi dışındaki sınıfları- içinde bulunduğu toplumsal konumdan soyutlayarak bir birey olarak ele alma anlayışı, işçilerin bir sınıf olarak örgütlenmesi karşısında zayıflamıştır. Özellikle eşit ve genel oy hakkı ile başlayan ve sosyal hakların 1848 Devrimleri ile anayasalara girmesi ile gelişen süreç liberal demokrasi anlayışının çoğulcu niteliğini kazanmasında etkili olmuştur.¹⁴⁷

Bu bakımdan liberal-ulus devlet, burjuvazinin siyasal iktidarın kısıtlanması talepleri ile şekillenmiştir. Ancak ulus kavramının bugünkü anlamını kazanması ve liberal devletin çoğulcu görünümünü elde etmesi burjuvazi ve işçi sınıfı arasında süregelen çatışmanın bir sonucudur. Bu çatışma, klasik liberal devletin hayatta kalabilmek için bir değişim geçirmesine ve daha kapsayıcı bir yapıya evrilmesine neden olmuştur.

Tüm bu gözlemler sonucunda görüldüğü üzere Batı'da ulus devletin doğuşu ve liberalleşmesi süreçleri aşağıdan yukarıya doğru gelen talepler doğrultusunda olmuştur. Bu talepler öncelikle burjuvazinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile siyasal iktidarın merkezileşmesi daha sonra da merkezileşen siyasal iktidarın kaynağının "*halka indirilmesi*" ve devletin mutlak iktidarının yerini sınırlı bir devlet iktidarına bırakması yolu ile hayata geçmişlerdir. Bu açıdan ulus devletin liberalleşmesi burjuvazinin ekonomik çıkarları ile doğrudan ilişkilidir.

Bu açıdan liberal ulus devletin doğuşunda üç önemli aşama bulunmaktadır. Birincisi monarşiler döneminin başlaması ile siyasal iktidarın merkezileşmesi, modern devletin kurumlarının ortaya çıkmasıdır. Yine bu dönemde daha önce egemenliğin kaynağı ile bir bağlantısı bulunmayan halk, egemenlik ile ilişkilendirilmeye başlamıştır. Henüz egemenliğin kullanılışında söz sahibi değilse de aynı egemenlik gibi halkın iradesi de monarkın kişiliğinde temsil edilmeye başlanmıştır. İkinci önemli aşama ise tam da bu noktada liberalizmin ortaya çıkışı ile başlamıştır. Liberalizmin bireyi ve onun doğal, dokunulmaz ve kutsal haklarını temel alan öğretisi ile birlikte halkın iradesi -temel haklarının korunması için- devleti ortaya çıkartan neden sayılmıştır. Özellikle Locke ve Rousseau'nun sözleşmecî anlayışı ile gelişen ulus iradesi ve

---

¹⁴⁷ LEVIN, s. 12.

ulusal egemenliği kavramları sonucunda egemenliğin kaynağındaki ikinci büyük değişim yaşınmıştır. Artık halk egemenliğin kaynağı ve sahibi olarak doğrudan egemenliğin kullanılması süreçlerine katılacaktır. Bununla birlikte temsil düşüncesi ve parlamento kurumları gelişmiştir. Yine de dönemin şartlarına uygun olarak temsil hakkından yararlanan sınıf burjuvazi olmuştur. Egemenliğin kullanımı bütün halka değil, burjuvaziye aittir. nc aşama ise bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Liberalleşen devletin değişimi, Sanayi Devrimi ile baskın üretim biçimi olan kapitalizmin gelişmesi ile başlamıştır. Liberalizm ile başlayan siyasal iktidarın kısıtlanması ve ekonomik ilişkilerde serbestlik anlayışı sanayi kapitalizmi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Sanayi kapitalizminin gelişimi ve üretim biçiminin değişimi sonucu ortaya çıkan işçi sınıfından gelen hak talepleri sonucu liberal ulus devlet çoğulcu niteliğini kazanmıştır. Ancak liberal ulus devletin bu son şeklini alması kapitalizmin hegemonyasını devam ettirebilmesinin bir yolu olarak ortaya çıkmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE ve TÜRKİYE'DE ULUS DEVLET

Buraya kadar ele aldığımız gibi ulus devletin ortaya çıkması ve gelişmesi burjuvazinin ve onun ideolojisi olan liberalizmin gelişmesi ile paralellik göstermektedir. Tezimizin bu bölümünde ise Türkiye’de ulus devletin gelişimini incelemeye başlamadan önce liberalizmin gelişiminin diğer bir aşamasını, küreselleşme olgusunu ele alacağız. Küreselleşme ile ilgili sıklıkla yapılan tanımlamalardan yola çıkarak küreselleşme olgusu; sermayenin, küresel çapta bir serbest dolaşım özgürlüğüne kavuşarak bu özgürlüğün devamlılığını sağlayacak toplumsal, ekonomik ve politik koşulları sürekli bir şekilde yeniden üretmesi olarak tanımlanabilir.¹⁴⁸ Küreselleşme olgusu, çalışmamızın birinci kısmında ekonomik boyutu ile ele alınacak ve bununla ilişkili olarak değişen ve politik yapı açıklanacaktır.

Küreselleşme, sadece liberalizmin gelişiminin ortaya çıkardığı bir sonuç olması nedeniyle değil; Türkiye’de ulus devletin şekillenme sürecinde oynadığı rol nedeniyle de çalışmamız bakımından incelenmesi zorunlu bir olgudur. Aşağıda daha detaylı bir şekilde inceleneceği gibi Türkiye’de ulus devletin doğuşu süreci Batı örneğinden daha geç başlamış ve farklı bir yol izlemiştir. Türkiye’de kurulmak istenen ulus devlet yapısının ve onun liberalleşmesi sonucu ortaya çıkan kurumların Batı’daki benzerlerine kıyasla neden farklı bir gelişim çizgisi izlediğini tam olarak kavrayabilmek için yalnızca Türkiye’de ulus devlet yapısının benimsendiği Kemalist Devrim Dönemi’nin değil özellikle 1980 sonrası büyük bir ivme kazanan küreselleşmenin ve onun Türkiye üzerindeki etkilerinin ortaya koyulması gerekmektedir.

Bu nedenle çalışmamızda küreselleşme olgusunun bu iki önemli boyutunu ele aldıktan sonra öncelikle Türkiye’de ulus devleti ortaya çıkartan Kemalist Devrim sürecini, Kemalist Devrimi hazırlayan kaynaklarla birlikte ele alarak Türkiye’nin ulus devletleşme süreci ile Batı’da ulus devleti ortaya çıkartan sürecin bir karşılaştırması yapılacaktır. Daha sonra ise özellikle Kemalist Devrim sonrası Türkiye’de liberalleşme hareketlerini ve neo-liberalizm ile birlikte Türkiye’yi de etkisi altına alan küreselleşme olgusunun ortaya çıkarttığı sonuçları ele alacağız.

---

¹⁴⁸ Küreselleşme kavramının çeşitli yönleri ile tanımı için bkz.: CEBECİ, İpek: “Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi”, Journal of Economy, Culture and Society, Cilt:0, Sayı 43, İstanbul 2011, ss.: 359-386, s. 360-366.

Bu karşılaştırma yapılırken öncelikli amaç, Türkiye’de ulus devletin doğuşu ve günümüze kadarki gelişimi sürecinde, Batı’da doğal bir şekilde ortaya çıkan gelişim çizgisinin bir karşılığının bulunmayışının temel nedenlerini saptamak ve bu yolla bugün içinde bulunduğumuz sosyo-ekonomik ve politik durumun nedenlerini açıklığa kavuşturmak.

I. KÜRESELLEŞME İLE DEĞİŞEN ULUS DEVLETİN DURUMU

Küreselleşme olgusunu başlatan nedenleri anlayabilmek için öncelikle bu olgunun ortaya çıkışına kadar sermayenin geçirdiği değişimin kısaca özetlenmesi gerekmektedir. Burjuvazinin yükselişi ile liberalizm ve sermayenin özgürlüğü düşüncesi paralel bir şekilde gelişmiştir. Yukarıda ele aldığımız gibi 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi adeta bu düşüncenin manifestosu olarak ortaya çıkmıştır. Liberalizmin klasik dönemi ile birlikte ortaya çıkan ekonomik alana müdahale etmeyen devlet modeli ve “*laissez-faire, laissez- passer (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler)*” anlayışı Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrası eski gücünü kaybetmiştir.¹⁴⁹

1929 Buhranı ve onu takip eden İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik sistemin serbestlik anlayışı ile ve devlet müdahalesi olmadan kendini devam ettirmesi olanaksız bir hale gelmişti. Devletin ekonomik alana müdahalesi düşüncesi 1929 Buhranı ile birlikte İngiltere’de Keynes’in ekonomik bunalımdan çıkılması için öne sürdüğü çözüm önerileri ile güçlenmiştir. Bu düşüncenin Amerika’daki yansıması ise Başkan Roosevelt’in “*New Deal*” planı ile merkezi hükümetin ekonomiye müdahalesi olmuştur.¹⁵⁰

Ekonomik çöküntünün önüne geçmek, buhran ve savaş dönemlerinin ekonomi üzerinde yarattığı durgunluk ve işsizlik gibi olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için devletin ekonomiye müdahil olduğu, özel girişimin yanında ekonomide kamu girişimlerini de destekleyen yeni bir ekonomik sistem ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası bütün Avrupa büyük bir ekonomik çöküntü ile yüzleşmekteyken bu durumdan en kârlı çıkan ise Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Birleşik Devletler’in üretim gücünün sürdürülebilmesi için ekonomik olarak zayıflamış olan Avrupa’nın yeniden inşası bir zorunluluk olarak kendisini göstermiştir. Bunun yapılabilmesi için ise yeni bir ekonomik model ve üretim biçimine gereksinim duyulmuştur. Bu noktada ise karşımıza Bretton-Woods Anlaşması ve fordist üretim biçimi çıkmaktadır.¹⁵¹

Bretton-Woods Anlaşması ile sabit kur sistemine geçilmiş, doların değeri altına sabitlenmiş ve dolar ekonominin yeni rezerv parası haline gelmiştir. Diğer paraların değerleri de dolara bağlı olarak belirlenmeye başlamıştır. Yine bu dönemde Birleşik Devletler, Marshall Yardımları ile Avrupa’ya büyük mali yardımlar sağlamıştır. Bu yardımlar savaş sonrası Avrupa’nın

¹⁴⁹ GÖZE, Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet, s. 203-205.

¹⁵⁰ ŞAYLAN, Gencay: Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, Ankara 2003, s. 90-92.

¹⁵¹ KURUÇ, Bilsay: “*Bretton Woods Anlaşması’nın 70. Yılı*”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, Sayı:1, Ankara 2016, ss.: 7-26, s. 12-13.

toparlanmasını sağlamış ve takip eden Bretton-Woods dönemi ile ekonomide hatırı sayılır bir büyüme yaşanmıştır.¹⁵²

Bu dönemde ayrıca üretimde fordist üretim biçimi olarak adlandırılan yeni bir yöntem uygulanmaya başlamıştır. İkinci Sanayi Devrimi ile birlikte üretimde büyük bir artış yaşandı. Ancak bu artışın tüketicide tam olarak bir karşılığı bulunmuyordu. Fordizmin temelinde yoğun bir sermaye birikimine dayanmaktadır. Sermaye birikimi ise kitlenin satın alma gücünün arttırarak ürünlerin tüketilmesini sağlayarak diğer bir deyişle artan üretim için büyüyen bir pazar yaratarak sağlanmıştır. Bu durumun işçiler ve diğer çalışanlar açısından karşılığı ise sonunda yine sermayeye geri dönecek olan ücretlerde artış ve iyileşme olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵³

Bu noktada ise özellikle Avrupa için savaş öncesinin liberal devletinden yeni bir kavrama “sosyal devlet” ya da diğer bir deyişle “refah devleti” kavramına geçiş yaşanmıştır. Sosyal devlet hakkında yapılan birçok tanımlamadan yola çıkar onu; devletin ekonomik alanı düzenleme rolünü üstendiği, sosyal hakların (eğitim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı gibi) devlet tarafından güvence altına alındığı ve bütün bunların yanında devletin sadece düzenleyici olarak değil, kamu iktisadi teşebbüsleri ile aktif bir oyuncu olarak ekonomik alanda yer alan ve vatandaşlar için sosyal adaleti sağlamakla yükümlü devlet biçimi olarak tanımlayabiliriz.¹⁵⁴ Burada dikkat edilmesi gereken nokta, sosyal devletin liberal devletin karşıtı olmamasıdır. Aksine sosyal devlet, liberal devletin varlığını sürdürebilmek için kişinin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik yapı ile ilişkisini de göz önünde bulundurarak daha kapsayıcı hale gelen bir biçimdir.¹⁵⁵

Her ne kadar sosyal devleti bu şekilde tanımlasak da onun 1789 Bildirisi’nin getirdiği liberal-bireyci anlayıştan önemli farklılıklarının olduğunu göz ardı edemeyiz. Özellikle sosyal devlet anlayışı ile insanları hem devletin hem de sermayenin karşısında tek başına bir birey olarak ele alan anlayış önemli bir değişime uğramıştır. Birey, içinde bulunduğu ekonomik ilişkiler bütünü ve sosyal konum ile birlikte toplumsal bir yapının parçası olarak -aile, sendikalar, meslek

---

¹⁵² KURUÇ, s. 12-13.

¹⁵³ SÖNMEZ, Sinan: “Bretton Woods, Fordizm ve Hegemonya”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 1, Ankara 2016, ss.: 43-62, s. 46.

¹⁵⁴ Sosyal Devlet’in çeşitli tanımları için bkz.: TOPRAK, Oğuz: Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti, İstanbul 2012, s. 54-56.

¹⁵⁵ GÖZE, Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet, s. 203-204.

kuruluşları gibi- karşımıza çıkmaktadır. Bu durum özellikle sosyal ve ekonomik haklara ulaşma konusunda kişiyi devlet ve sermaye karşısında güçlendiren bir durumdur.¹⁵⁶

Sosyal devlet anlayışının ortaya çıkışı ile 1789'un sınırlı bir kitlenin sahibi olduğu özgürlük anlayışı işte bu dönemde genişlemeye başlamıştır. 1789 Bildirisi ile tanımlanan klasik haklara herkesin ulaşabilmesi için sosyal ve ekonomik hakların -özellikle de dezavantajlı sınıflar yararına- etkin bir şekilde korunması ve bireyin desteklenmesi gerekmiştir. İşte bu noktada devletin yükümlülüğü anlayışında bir değişiklik yaşanmış, eskinin negatif yükümlülüğüne sahip olan liberal devleti yerini çağının pozitif yükümlülüğü olan devlete bırakmıştır.

Bu noktada ele alınması gereken bir diğer konu ise *planlı kalkınma*dır. Sosyal devletin liberal devletten en önemli farkı, planlı kalkınma ilkesinin benimsenmiş olmasıdır. Planlı kalkınma ilkesi, liberal devlet modeli ile birlikte uygulanarak, liberalizmin getirdiği serbestliğin olumsuz yönleri giderilmeye çalışılmıştır. Burada belirtmek gerekir ki planlı kalkınma hareketi özel girişime karşı değil yine özel girişim ile birlikte yürütülecek bir harekettir. Özel girişim serbestlik ilkesine göre yatırımlarını yapmaya devam edecek ancak devlet kamu yararını ve kamu gereksinimlerini gözeterek gerektiğinde yatırımlar yapacak ya da özel sektörü bu doğrultuda teşvik edecektir. Planlı kalkınma ilkesi bu dönemde, sosyal devlet ilkesi ile birlikte anayasalara girmiş, kalkınma sadece ekonomik değil kültürel ve toplumsal boyutları ile bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu ilkenin anayasalara girmesi aynı zamanda devlete bir ödev yükleyerek onun pozitif sorumluluğu anlayışına hukuksal bir dayanak oluşturmuştur.¹⁵⁷

Bu açıdan sosyal devlet, Keynes'in ekonomik politikaları ile bir uyum içerisindedir. Sosyal devletin ortaya çıkışı, özel girişimin ortadan kaldırılması değil, önceki yüzyılın ticarete tam bir serbestlik öngören liberal anlayışının günün şartlarına uygulanmasıdır. Diğer bir deyişle Keynes'in politikaları, kapitalist üretim biçiminin devam ettirilebilmesi için klasik liberal anlayışın törpülenmesi anlamına gelmektedir. Bu dönemde devlet, özellikle Avrupa'da ekonomik üretim süreçlerine aktif olarak katılan, istihdam yaratan bir oluşuma dönüşmüştür. Ekonomide tam istihdam modeli benimsenmiş, sosyal haklar bu dönemde uluslararası alanda geniş bir korumaya kavuşmuştur.¹⁵⁸

Vatandaşların refahının artması aynı zamanda alım gücünün yükselmesi anlamına gelmektedir. Alım gücünün yükselmesi ise sürekli bir üretim durumunda bulunan sermayenin yeniden bir

---

¹⁵⁶ GÖZE, s. 205-206.

¹⁵⁷ SOYSAL, s. 258, AKAD, Mehmet: Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasasının 10. Maddesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 185-208.

¹⁵⁸ TURNER, Rachel S.: Neo-Liberal Ideology History, Concepts and Policies, Edinburgh 2011, s. 55-57.

pazara sahip olması ve bu yolla sürekli büyümesi demektir. Bu bakımdan sosyal devlet, ortaya çıktığı dönemin fordist üretim biçimi ile de uyumludur. Devletin bu konumu, sistemin karşılaştığı krizler ve Birleşik Devletler'in Bretton-Woods sistemini daha fazla sürdürmeyeceğini açıklaması sonucunda sarsılacak ve liberal düşünce yeniden yükselişe geçecektir.

A. Küreselleşme Olgusunun Ekonomik Boyutları

Küreselleşme olgusunun gelişimini takip edebilmek için neo-liberal ideolojinin yükselişinin incelenmesi gerekmektedir. Bretton-Woods sisteminin krizi neo-liberal ideolojinin yükselişinin de başlangıcı olmuştur. Bretton-Woods'un yürürlükten kalkması, ile en başından itibaren bu sisteme ve devletin ekonomik yaşama müdahalesine karşı olan düşünürlerin eleştirileri sonucunda liberal anlayış yeniden güçlenmeye başlamıştır. Keynes'in müdahaleci görüşleri daha uygulanmaya başladığı ilk dönemde, liberal düşünceyi yozlaştırmakla hatta onu sosyalizm ile uzlaştırmakla eleştirilmiştir.¹⁵⁹ Bu eleştiriler çoğunlukla devletin ekonomik yaşama bir oyuncu olarak aktif katılımı ve piyasalar üzerindeki düzenleyici gücü üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle sosyal devletin ekonomik yaşama müdahalesi ile devletin etki alanının genişlemesi, sosyal hakların uygulanmasının getirdiği maliyet, yaşanan ekonomik krizler ile birleşince sosyal devlet ve devletin ekonomideki rolü bu eleştirilerin hedefi olmuştur.¹⁶⁰

Bu dönemde neo-liberalizmin taleplerini daha iyi kavrayabilmek için Washington Konsensüsü¹⁶¹'ne bakmak yerinde olacaktır. Washington Konsensüsü, neo-liberalizmin ana ilkeleri ile uyum içeren bir belge niteliği taşımaktadır. Genel olarak bakıldığında konsensüsün önemli noktaları, ekonomi üzerindeki devlet denetiminin azaltılması(deregülasyon), kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve yabancı yatırımın desteklenmesi olarak diğer bir deyişle Keynesyen ekonomik politikalardan vazgeçilerek devletin sınırlandırılması ve serbest ekonomik politikaların uygulanarak rekabetçi piyasa koşullarının benimsenmesi olarak özetlenebilir.¹⁶²

---

¹⁵⁹ TURNER, s. 51.

¹⁶⁰ GÜMÜŞ, Ali Tarık: “Küreselleşme ve Sosyal Devlet”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, Konya 2010, ss.: 85-146, s. 87.

¹⁶¹ Washington Uzlaşmasının 10 temel ilkesi için bkz: STEGER, Manfred B.: Globalization: A Very Short Introduction, New York 2003, s. 53.

¹⁶² ŞEN, Ali: “Washington Konsensüsü ve Gelişmekte Olan Ülkeler Sorunları: Eleştirel Bir Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, Isparta 2005, ss.:181-202, s. 185.

Yukarıda da belirtildiği gibi Keynesyen politikalara yöneltilen eleştirilerin çoğunluğu, devletin ekonomideki rolü ya da diğer bir deyişle devletin yetki alanının genişlemesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle liberal bir düşünür olan Hayek, devletin bu denli büyümesinin “*serfliğe giden yolu*” açtığını ya da başka bir deyişle ekonomik açıdan büyüyen devletin bireylerin hak ve özgürlüklerini de ortadan kaldıracak olan bir yapıya evrileceğini savunmuştur. Ona göre piyasanın sorunsuz bir şekilde işleyebilmesi için devlet müdahalesinden daha çok piyasa dinamiklerinin başka bir deyişle *görünmez elin* aktif olması gereklidir.¹⁶³ Hayek’e göre pazarın işleyişi öylesine karmaşıktır ki, onun düzenlenerek kontrol altında tutulmasına olanak yoktur. Bu açıdan o, sosyal devletin planlamacı kalkınma modeline de karşıdır. Tam aksine pazarın doğaçlama diğer bir deyişle plansız ve en önemlisi serbestlik içinde çalışması ile pazarın düzenli işleyişi sağlanabilir.¹⁶⁴

Bir başka liberal düşünür olan Friedman’a göre ise ekonomide Keynesyen politikaların benimsenmesi ve düşük gelir grubuna devlet tarafından temel ihtiyaçlara ulaşmaları konusunda gösterilen yardım ekonominin yaşadığı enflasyon sorununun en önemli nedenidir. Bu sorunun çözümlenmesi için ise Friedman’a göre serbest piyasanın kendi kendisini düzenlemesi yani üzerindeki devlet denetiminin kaldırılması ve devletin enflasyon karşıtı politikalar izlemesidir. Ancak bu yolla pazara gerçekten gerek duyulan ürünler gerektiği miktarda, taleple orantılı şekilde çıkabilecektir.¹⁶⁵

Bu açıdan bakıldığında bu yıllarda adını sıkça duyurmaya başlayacak olan küreselleşme olgusunun ana dayanağı dünya ölçeğinde liberal ekonomik sistemin yeniden kurulmasıdır. Özellikle yabancı sermayenin dolaşımının özgürleştirilmesi ve devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılması bunun en önemli koşulları olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada karşımıza liberal düşüncenin doğuşundan beri sürekli olarak üzerinde durduğu istekleri çıkmaktadır. Ticari ilişkilerde denetim yerine serbestlik ve devlet mekanizmasının sermayenin birikiminin önündeki engelleri kaldırmasıdır. Neo-liberalizm ve küreselleşme süreci ile yaşanan değişim ise bu isteklerin çapının büyümesidir. Artık karşımıza çıkan ulusal bir burjuvazi ve sermaye değil, küresel sermaye ve küresel burjuvazidir.

Ekonominin küresel bir boyut kazanmasının izlerini Hayek’in düşüncelerinde bulabiliriz. Hayek, 1930’larda ulusal ekonomilerin varlığını ve bunun sonucunda oluşabilecek çatışmaları serbest piyasa ekonomisinin düzen içinde işleyişi için bir tehdit olarak görmüştür. Hayek,

---

¹⁶³ STEGER, Manfred B./ ROY, Ravi K.: Neoliberalism A Very Short Introduction, New York 2010, s. 15.

¹⁶⁴ OLSSSEN, Mark: Liberalism, Neoliberalism, Social Democracy, New York 2010, s. 24-27.

¹⁶⁵ STEGER/ ROY, s. 17.

dünyada barışın ancak piyasa ekonomisinin ulus devletlerin “otoritesinin” sınırlandırıldığı ve piyasa ekonomisinin ulus devletin sınırlarını aştığı zaman sağlanabileceğini ileri sürmüştür.¹⁶⁶

Sermayenin ulusal niteliğini kaybetmesi, öncelikle yabancı sermayenin ulus-devletler içerisinde güçlenmesi ile başlamıştır. Bu süreç öncelikle çok-uluslu şirketlerin daha sonra ise ulus-üstü şirketlerin gelişimiyle ilerlemiştir. Ulus-üstü şirketlerin doğuşu ve küreselleşme ile uluslararası ekonomide baskın hale gelerek sermayeyi kontrol altına almaları ekonomik alanın ulus devlet sisteminden ve egemenliğinden ayrılışının en önemli göstergesidir.¹⁶⁷

Ekonomik faaliyetlerin küresel bir ölçekte sürdürülecek olması, doğal olarak, onu ulus devletlerin düzenleyici yetkisinden kurtarmayı ve ulus-üstü organizasyonların varlığını gerektirmektedir. Küresel sermaye ve bu sermayeyi kontrol eden şirketler, ulus devletlerin koydukları kurallara bağlı olmadan ve piyasanın serbestlik ilkesine dayanan işleyişi içerisinde özgürce hareket edecektir. Ancak bu durum – aşağıda daha detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz gibi- ulus devletin varlığını tamamen ortadan kaldıracak bir değişim değildir. Ulus devletin, sermaye ve sermaye sahipleri üzerindeki otoritesi diğer bir deyişle ekonomi üzerindeki kontrol gücü azalırken sermayenin -öncelikle de mülkiyet hakkının- ulus devletin politik gücü tarafından güvence altına alınması gereksinimi devam edecektir.¹⁶⁸

Yukarıda incelediğimiz gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası toparlanma dönemini atlatan sermaye bir kez daha devletten bağımsızlığını talep etmeye başlamıştır. Gelişen ve küresel bir etkinlik alanı elde eden sermaye bir kez daha güçlü/ müdahaleci devletin karşısına çıkmıştır. Neo-liberalizmi savunan düşünürlerin birleştikleri en önemli nokta devletin işlevinin yeniden sınırlandırılmasıdır. Bu noktada, sınırlamanın niteliğini ve küreselleşme olgusu ile birlikte ulus devletin geçirdiği dönüşümünü incelememiz gerekmektedir.

B. Küreselleşme Karşısında Değişen Ulus Devlet

Neo-liberalizmin yükselişi ve Washington Konsensüsü ile ortaya çıkan yeni ekonomik anlayış doğrudan ulus devletin biçimine etki etmekte ve onu değiştirmektedir. Bu değişimin yönü açısından çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Bu konu üzerindeki temel görüşü şu şekilde özetlemek mümkündür: Ticaretin küresel çapta büyümesi ve uluslararası ve ulus-üstü şirketlerin güçlenmesi ile ulus devlet kendi sınırları içerisindeki egemenlik gücünü özellikle

---

¹⁶⁶ TURNER, s. 132-133.

¹⁶⁷ Ulus-üstü şirketler ve çok uluslu şirketler arasındaki ayrım için bkz.: BULUT, s. 111-112.

¹⁶⁸ TURNER, s. 134-135.

sermaye üzerindeki egemenliğini önemli ölçüde kaybetmektedir. Uluslararası alanda ise egemenliğini ulus-üstü organizasyonlarla paylaşmak zorunda kalmaktadır. Bu açıdan giderek devletler-üstü küresel yönetim mekanizmaları oluşmaya başlamaktadır.¹⁶⁹

Her ne kadar küreselleşmeyle birlikte devletin konumu sorgulanmaya başlasa da bu sorgulama devletin işlevi, etkinlik alanının sınırları üzerine bir sorgulamadır. Temel olarak neo-liberalizm ve küreselleşme ile devletin sorgulanmaya başlanan niteliği onun *büyüklüğü* diğer bir deyişle **sosyal niteliği** olmuştur. Devletin ekonomik faaliyetinde özelleştirmeler yolu ile küçülmeye gidilmesi, uluslararası sermayeye hareket serbestisi sağlanması ve pazar ekonomisi üzerindeki sınırlamaların kaldırılması devletin bu niteliğinin sorgulanması ile ilişkilidir. Bu görüşü savunanlara göre devlet klasik liberalizm anlayışında olduğu gibi yeniden eski sınırlı şekline geri döndürülmelidir.¹⁷⁰ Hatta Hayek'e göre devlet ancak doğal sınırlarına çekildiğinde yani bireyler arası ilişkiler sözleşme serbestisi kurallarına göre belirlenip devlet bu alana müdahale etmeyi bırakarak kendi köşesine çekildiği, güvenlik ve adalet hizmetlerini yerine getirdiğinde gerçek bir demokrasiden bahsetmek olanaklı olabilir.¹⁷¹

Bu nedenle küreselleşme ile sorgulanmaya başlayan devlet aslında ulus devletin bir görünümü olan ve sosyal devlet olarak ortaya çıkan görünümüdür. Devletin işlevlerinin tartışmaya açılması ve yeniden düzenlenmesi ulus devletin sosyal/ toplumsal görünümünün ekonomik alanda yaşanan değişimler bağlamında yeniden şekillendirilmesi anlamını taşımaktadır.¹⁷² İşlevleri ve büyüklüğü tartışılmaya açılrsa da özellikle “*demokratik meşruiyetin sağlanması*” açısından ulus-devletler hala daha siyasal alanın aşılammış aktörleri konumundadırlar.¹⁷³

Wallerstein'a göre de devlet kavramı tarihsel kapitalizm açısından merkezi bir konumda bulunmaktadır. Devlet aygıtının yönlendirilmesi ya da doğrudan denetim altında tutulması, tarihsel kapitalizmin en önemli hedeflerinden birisi olmuştur.¹⁷⁴ Wallerstein, sahip olduğu çeşitli araçlar sayesinde devletin sermaye birikiminin önünü açacak en önemli araçlardan biri olduğunu vurgulamıştır. Kapitalizmin doğuşu ise bizzat devlet mekanizmasının onun yararına kullanılmasıyla sıkı sıkıya bağlıdır.¹⁷⁵

---

¹⁶⁹ AKAD/ VURAL DİNÇKOL/ BULUT, s. 216-217; Küreselleşme karşısında ulus devletin durumu için bkz.: ETGÜ, Mehmet Akif: Kozmopolisten Küreselleşen Dünyanın Devletine: Küresel Devlet, İstanbul 2018, s. 203-206.

¹⁷⁰ ŞAYLAN, s. 132-133.

¹⁷¹ ŞAYLAN, s. 141-142.

¹⁷² JESSOP, Bob: Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet, der.: Yazar, Betül/ Özkazanç, Alev, İstanbul 2005, s. 326-327.

¹⁷³ JESSOP, s. 329-330.

¹⁷⁴ WALLERSTEIN, Tarihsel Kapitalizm, s. 43.

¹⁷⁵ WALLERSTEIN, s. 45-50.

Bu görüş üzerinden ulus devletin günümüzde, küreselleşme olgusu karşısındaki konumu, özellikle merkez-çevre ilişkisi üzerinden düşünülmelidir. Burada, Wallerstein'in kuramına kısaca değinilmesi gerekmektedir. Wallerstein, modern dünya sisteminin köklerinin 16. yüzyıla dayandığını ve bu sistemin öncelikle Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkıp genişleyerek tüm dünyayı kapladığını söylemektedir. Bu sistemi bir "*kapitalist dünya-ekonomi*" olarak tanımlar. Dünya-ekonomi kavramı ise dünya ölçeğini kapsayan bir şekilde malların değişimini, emek ve sermaye akışının bir iş bölümü içerisinde gerçekleşmesi anlamını taşır.¹⁷⁶ Modern dünya sisteminde devletler üç gruba ayrılır. Bunlar; merkez, çevre ve yarı çevredir. Bu üç grubun etkileşimi aralarındaki eşitsiz değişim ilişkisi ile şekillenmektedir. Buna göre merkez ülkeler, çevre ülkelerden gerek duydukları hammaddeleri karşılar ve bunları işleyerek daha pahalı bir şekilde onlara geri satarlar. Yarı-çevre ülkeler ise bu ilişki içerisinde ara bir konum işgal ederler.¹⁷⁷ Yarı çevre ülkeler, çevre ülkelere belirli malları ihraç ederken aynı zamanda merkez ülkelerden daha gelişmiş ürünler ithal ederek bu döngü içindeki konumlarını alırlar. Bu ilişki içerisinde amaçları konumlarını korumak ve bir yandan da merkez ülke statüsüne yükselmektir.¹⁷⁸

Bu ilişki üzerinden devletlerin sanayileşmesi ya da başka bir deyişle kalkınması konusu üzerinde durulması gerekmektedir. Sermayenin gelişimi ve neo-liberal politikaların güçlenmesi ile birlikte gelişmemiş-az gelişmiş ülkelerin önünde kalkınabilmek ya da sanayileşebilmek için iki yol bulunmaktadır. İlki dünya ekonomisi ile bütünleşmek ikincisi ise kendi içine dönerek korumacı politikalar benimsemektir. İlk yolu benimseyen ülkeler belli bir oranda kalkınma gösterebilir de merkez-çevre ilişkileri kapsamında merkez ülkelere bağımlı olmaktan kurtulamamaktadırlar.¹⁷⁹ Bunun en önemli nedenlerinden biri, dünya ekonomisi ile bütünleşme politikasını benimseyen çevre ülkeler bakımından kalkınmanın yönünün yine uluslararası sermaye ve onun gereksinimleri bağlamında belirlenmesidir. Buna göre bütüncül bir kalkınma yerine uluslararası sermayenin gereksinim duyduğu sektörlerde, onun taleplerine cevap verecek bir eşitsiz bir gelişim modeli ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁰ Çevre ülkenin burjuvazisi uluslararası sermaye ile ilişki içerisinde bu eşitsiz gelişmeyi devam ettirmekte, üretimi bu bağlamda

---

¹⁷⁶ WALLERSTEIN, Immanuel: *World-Systems Analysis An Introduction*, Durham 2004, s. 23, AKTOPRAK, Elçin: "*Immanuel Wallerstein: Sosyal Bilimlere Yeniden Bakmak*", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı:4, Ankara 2004, ss.: 23-58, s. 35-36.

¹⁷⁷ AKTOPRAK, s. 38-40.

¹⁷⁸ WALLERSTEIN, s. 29-30.

¹⁷⁹ SOMEL, Cem: *Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi, Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, (E. Ahmet Tonak, Korkut Boratav, Oktar Türel, Tarık Şengül, Hakan Arslan), der.: Tonak, E. Ahmet, Ankara 2000, s. 66-69.

¹⁸⁰ SOMEL, s. 72-73.

şekillendirmektedir. Bu yolla merkezin egemenliği de yeniden üretilmektedir.¹⁸¹ Ekonomik ve sosyal boyutlarından kopartılan devlet ise bu iş bölümü içerisinde kendi yerel burjuvazisi ile ilişki içerisindeki ulusal sermayenin çıkarı doğrultusunda hareket edecek, özellikle emek piyasasının bu doğrultuda düzenlenmesi için giderek daha çok yalnızca baskı unsuruna dayanan bir yapıya bürünecektir.¹⁸²

Bu açıdan neo-liberalizm ve küreselleşme sonucunda ortaya çıkan devletin konumuna ilişkin tartışmaların uzlaştıkları nokta onun ekonomik alan içerisinde sınırlı bir biçimde varlığını sürdürecektir. Ancak bu gece bekçisi devlet tanımının önemli bir noktası ise bekçinin müdahaleye hazır beklemesidir. Devletin ekonomik faaliyeti her ne kadar sınırlandırılmış da olsa elindeki gücü gerektiğinde kullanacaktır. Merkez-çevre ilişkisinden yola çıkarsak, devletler, merkez ülkelerde üretilen malların çevre ülkelerde istenildiği gibi pazarlanması ya da henüz uluslararası çapta faaliyet gösteremeyecek durumda olan çevre ülkelerin merkez ülkelerle olan ilişkilerinin bozulmadan ilerleyebilmesi için devlete ve devlet aygıtının gücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu nedenle egemenliğe dayanarak ülke içinde yasalar koymak, emek ve çalışma ilişkilerini düzenlemek gibi devlete has yetkiler onu aynı zamanda kapitalizm için vazgeçilmez bir araç yapmaktadır. Ancak devletin niteliği ve bu yetkilerin nasıl kullanılacağı da ülkenin merkez-çevre ilişkisindeki konumuna ve sermayenin ihtiyaçlarına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Batı'da devlet kavramı geçirdiği tarihsel evrim sonucunda zaten ekonomik alanda sermayenin hareket serbestisine sahip olduğu, politik alanda da başta mülkiyet hakkı olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin devlet tarafından korunduğu çoğulcu demokrasi ilkelerinin benimsendiği yapılara evrilmiştir. Ancak buradan çevre ülkelere doğru uzandıkça devlet aygıtının görünüşü farklılaşmaktadır. Devletin tarihsel gelişim çizgisi içerisinde ortaya çıkan bu farklı görünümlerini daha net bir şekilde gösterebilmek için bir sonraki bölümde Türkiye'de ulus devletinin doğuşu ve liberalleşmesi sürecini bu gelişim ile karşılaştırmalı olarak ele alacağız.

---

¹⁸¹ AMIN, Samir: Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme, Çev.: Semih Lim, İstanbul 2018, s. 261-262.

¹⁸² BORATAV, Korkut: Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?, (*Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, (E. Ahmet Tonak, Cem Somel, Oktar Türel, Tarık Şengül, Hakan Arslan), der.: Tonak, E. Ahmet, Ankara 2000, s. 21, AMIN, s. 279-283.

II. TÜRKİYE'DE ULUS DEVLETİN DOĞUŞU

Türkiye'de ulus devletin doğuşu Kurtuluş Savaşı sonrası Kemalist Devrim süreci ile gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'de ulus devletin doğuşu sürecini tam anlamıyla kavrayabilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik ve siyasal yapısının gelişim çizgisinin açıklanması ve bu gelişim çizgisinin Batı'da yaşanan süreç ile karşılaştırılarak aralarındaki benzerlik ve farklılıkların açıklanması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti ve Batı arasındaki benzerlik ve farklılıklar aynı zamanda Türkiye'de ulus devletin ortaya çıkmasını sağlayan Kemalist Devrimi ortaya çıkartan şartların ve bu devrimin kendine has niteliklerinin anlaşılması bakımından da önem taşımaktadır. Buraya kadar açıkladığımız gibi Batı'da ulus devletin ortaya çıkışı, gelişen burjuvazinin desteği ile, feodalitenin iç çatışmalarının sona erdirilmesi isteği ile ortaya çıkan monarşiler devrinin ve devamında, bu kez bir sınıf olarak ortaya çıkmış olan burjuvazinin, siyasal iktidarın sınırlandırılması talepleri sonucunda diğer bir deyişle aşağıdan gelen tepkiler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Aşağıda detaylı bir şekilde ele alacağımız üzere Türkiye'de yaşanan gelişim ise birçok noktada Batı'dan oldukça farklı bir yol izlemiştir. Bu farklılaşmanın en önemli nedenlerinden birini ise gelişimin yönü oluşturmaktadır. Batı'da ticaret ekonomisinin gelişimi iktidarın sınırlandırılması ve ulus devletin ortaya çıkışı ve liberalleşmesi süreçlerinin aşağıdan gelen taleplere bağlı olarak şekillenmesini sağlarken Osmanlı'da ise bu dinamiğin görülmemesinin en önemli nedenlerinden biri kuşkusuz bu gelişimin, Batı'daki doğal çıkar çatışmalarından çok, Osmanlı Batılılaşma/ Modernleşme Hareketleri çerçevesinde Batı'dan gerek isteyerek gerekse dayatma yoluyla ithal edilerek gerçekleştirilmesidir. Bu ithal Batılılaşmanın sonuçları arasında üzerinde duracağımız bir diğer önemli konu ise ortaya çıkarttığı çoklu yapı ve bunun Osmanlı sosyal, kültürel ve politik yaşantısına olan etkileri olacaktır. Daha detaylı bir şekilde açıklayacağımız üzere bu modernleşme hareketleri sonucunda özellikle yargı, eğitim konularında Osmanlı Devleti içerisinde bir bütünlük arz etmeyen, çok parçalı bir yapı ortaya çıkmıştır.¹⁸³ Ulus devletin temel kavramları ile çelişen bu çoklu yapı ancak Kurtuluş Savaşı sonrasında, devrimler döneminde ortadan kaldırılabilir.

Osmanlı modernleşmesi her ne kadar Batı'yı takip etse de ortaya çıkan sonuç Batı'dakinden oldukça farklı olmuştur. Bu farklılığı ve nedenlerini açıkça gösterebilmek için öncelikle

---

¹⁸³ TUNAYA, Tarık Zafer: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 27.

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik ve siyasal yapısı ve bu yapının evrimi ve dönemin liberal ulus devlet modelini kurumsallaştırmış Avrupası ile ilişkisi ele alınacaktır. Devamında ise bu yapının evrimine bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketleri, Kemalist Devrimin düşünsel kaynakları kısmında Batı'daki gelişim ve düşünce akımları ile karşılaştırmalı olarak açıklanacaktır. Son olarak ise Devrimin ortaya koyduğu ulus devlet modeli, Kemalizm'in sistematığı içerisinde ele alınarak açıklanacaktır.

A. Osmanlı Devleti'nde Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yapı

Tarıma dayalı bir temel ekonomik üretim biçimine sahip Osmanlı Devleti'nin ekonomik örgütlenmesini açıklayabilmek için “tımar sisteminin” ve bu sistemin geçirdiği evrimin ele alınması gerekmektedir. Tımar sisteminin yapısı birkaç dönem içerisinde ele alınabilir. Ancak tezimizin kapsamı bakımından bu kısımda bu sistemi ortaya çıkartan gereksinimleri Batı feodalizmi ile karşılaştırmalı olarak ele alacağız.

Tımar sistemi tarıma dayalı bir üretim sistemi içerisinde askeri niteliğe sahip olan bir ekonomik faaliyettir. En basit tanımıyla tımar sistemi toprağın “*has, zeamet ve tımar*” olmak üzere üç ana bölüme ayrılarak çeşitli kademelerdeki devlet görevlilerine işlenmek üzere dağıtılmasıdır. *Has* dirlikler, hanedan üyeleri ve vezirler gibi üst düzey devlet görevlilerine, *zemetler* orta ve üst düzey yöneticilere, *tımarlar* ise daha düşük rütbeli olup devlete hizmette bulunan asker ve memurlara verilir. Bu dirliklerde bulunan ve toprağı işleyen halka ise *reaya* denir.¹⁸⁴ Tımar alan bu kişilerin toprağı işlemek dışında sefer zamanları belirlenen sayıda asker yetiştirerek orduya katılmak, tımarlarında asayişini sağlamak gibi görevleri de vardır. Bunun yanı sıra Batı'daki serf-senyör ilişkisine benzer şekilde reaya, toprağını izinsiz terk edemez, terk ettiğinde onu geri getirmek sipahinin görevidir. Yine reaya yüklenmiş bir *angarya* görevleri bulunmaktadır. Bu açıdan sipahi ve reaya arasında, Batı'daki serf-senyör ilişkisine benzeyen ve niteliği ve sınırları kanunlarla düzenlemiş bir ilişki bulunmaktadır.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti kuruluşu ve niteliği itibariyle “*gaza ve fetih*” anlayışına dayandığından bu tımarların örgütlenmesi, kazanılması ve elde tutulması da bu anlayışa bağlı olarak şekillenmiştir. Bu açıdan tımar sistemi askeri bir nitelik göstermekte olup devletin savaşa dayalı genişleme politikasında sürekli asker ve üretim gereksinimini karşılamaktadır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ CEM, İsmail: Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul 2011, s. 37-38.

¹⁸⁵ AVCIOĞLU, Doğan: Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın, İstanbul 2013, s. 20-22.

¹⁸⁶ CEM, s. 45-47.

Tımarlar, savaşlarda yararlılık gösteren asker ve memurlara ya da saray erkânına dağıtıldığı gibi *reyadan* savaşta yararlılık gösterenlere de tımar verilmesi zor olmakla birlikte karşılaşılmayan bir durum da değildir.¹⁸⁷ Yine çeşitli örneklerde görüldüğü üzere tımar hakkının miras olarak devredildiği durumlarda dahi mirasçıların bu hakkı aynı tımar üzerinde değil merkezi yetke tarafından belirlenen başka tımarlarda devam ettirmeleri ya da aksi durumda tımarın bölünerek mirasçılara daha küçük bir pay kalması yaygın bir uygulamadır. Bu da Batı'dan farklı olarak yerleşmiş bir aristokrasinin oluşmasının önüne geçmiştir.¹⁸⁸

Bu sistemde toprağın mülkiyeti devlete ait olup tımarlar, tımar sahiplerine belli yükümlülükler karşılığında verilmiş olup tımar sahiplerinin mirasçıları da bu tımar hakkını devam ettirebildiği görülmektedir. Burada feodalite ile tımar sistemi arasında bir değerlendirme yapmak gerekirse ikisi arasındaki bir benzerlik hemen göze çarpacaktır. İki sistem de bir toprağa dayalı bir üretim biçimi olup ikisinde de üretilen artık ürüne el koyan diğer bir deyişle topraktan rant alan bir aracı zümre bulunmaktadır. Tımar sisteminde buna ek olarak bu üretimden doğrudan vergi alan bir üstyapı kuruluşu olarak devlet bulunmaktadır. Bu açıdan tarıma dayalı ekonomik üretim biçiminin niteliği bakımından tımar sistemi de *feodal* bir üretim biçimidir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Osmanlı, bir savaş ve genişleme politikası üzerine kurulmuştur. Bütün bir ekonomik sistem de bu yapıyı sürdürecektir şekilde tasarlanmıştır. Bu açıdan tımar sahipleri, hem tarımsal üretim üzerinden ödedikleri vergiler ile merkezi hazineye katkıda bulunurken aynı zamanda besledikleri askerler ile savaş dönemlerinde merkezi orduya destek sağlamaktadırlar. Bu sistemin devam edebilmesi ise genişlemenin devam ederek yeni dirliklerin oluşturulması, tarımsal üretimin ve ona bağlı olarak gelişen askeri örgütlenmenin devamlılığının sağlanabilmesine bağlıdır.¹⁸⁹

Feodalitenin sosyal yapısından farklı olarak tımar sahipleri ellerindeki topraklarda Batı'da senyörün sahip olduğu özerkliğe kıyasla daha az serbestliğe sahiptir. Senyörlere atfedilen "*kendi toprağında kral*" yakıştırmasını tımar sahipleri için kullanmak –en azından sistemin henüz bozulmadığı dönemde- olanaklı değildir. Osmanlı Devleti'nin merkezi yetkesi tımar sahiplerinin eylemleri üzerinde daha çok denetime sahip durumdadır. Yine senyörden farklı olarak, tımarların devamlılığı ve tımar sahiplerinin bu haklarını kullanmaya devam etmelerinde merkezi yetkenin takdir hakkı oldukça yüksektir.¹⁹⁰

---

¹⁸⁷ CEM, s. 42.

¹⁸⁸ CEM, s. 39.

¹⁸⁹ AVCIOĞLU, Doğan: Osmanlı'nın Düzeni, Türklerin Tarihi: 6. Kitap, Yayına Hazırlayan: Doğan Yurdakul, İstanbul 2013, s. 31-32.

¹⁹⁰ CEM, s. 40.

Burada Osmanlı Devleti'nin merkezi yetkesini diğer bir deyişle egemenlik anlayışını ele almak gerekmektedir. Bu kısımda egemenliğin niteliğini tam anlamıyla kavrayabilmek için devletin yapısının oturduğu yükselme dönemi verilerini diğer bir deyişle II. Mehmet ve onu izleyen dönemi dikkate alacağız. Mümtaz Soysal'ın da belirttiği gibi Osmanlı'da egemenliğin iki temel niteliği “mutlaklık” ve “teokratiklik” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹¹ Hem İslamiyet öncesi Türk geleneği hem de İslamiyet'in ilkeleri ile uyumlu olarak Osmanlı'da, egemenliğin padişaha Tanrı tarafından verildiği anlayışı hakimdir. Bu açıdan siyasal iktidarın meşruiyeti tanrısal kaynaklıdır.¹⁹² İktidarın bu tanrısal kaynağı özellikle halifeliğin Osmanlı padişahlarına geçmesi sonucunda pekişmiştir. Bunun bir sonucu olarak devlet içinde uygulanacak hukukun kaynağı da *şeriat* hükümleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹³

Egemenliğin diğer bir niteliği ise mutlaklıktır. Devletin başı olan halife-sultan, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendinde toplamıştır. Merkezi bir devlet kurmak, egemenliğe ortak olabilecek ayrıcalıklılar zümresinin gücünü kırmak Osmanlı sultanlarının uğraştıkları en önemli konulardan biri olmuştur. Bu nedenle devletin kuruluş günlerinde, beylikler döneminden kalma ayrıcalıklı Türkmen ailelerinin gücünün kırılması, merkezi bir devlet teşkilatının ve merkeze bağlı bir ordunun kurulması öncelikli konular olarak karşımıza çıkar. Ancak, Osmanlı Devleti'nde ayrıcalıklı kişilerin bulunmadığı ve merkezi otoritenin her an devletin sınırları dahilinde mutlak egemen olduğu düşünülmemelidir.¹⁹⁴ Bu noktada Osmanlı'nın örgütlenişinde Batı'dan farklı bir ikilik gözümüze çarpmaktadır. Avcıoğlu'nun da belirttiği gibi, Osmanlı'da yerel güç sahiplerinin karşısına çıkartılan bir merkezi unsur bulunmaktadır. Bu ikili karşıtlık sistemi sayesinde ki görece bazı ayrıcalıkları bulunan yerel unsurların merkezi otoriteden tamamen koparak Batı'daki duruma benzer bir özerklik kazanmasının önüne geçilmiştir.¹⁹⁵

Egemenlik sultana ait olduğundan bütün *Osmanlı mülkü* de ona aittir. Reaya, sultanın kuludur. Sultanın egemenliği, *şeriat* hükümleri ile diğer bir deyişle doğal hukuk ile kısıtlanmıştır. Ancak aynı zamanda halife olan sultanı, merkezi yetke gücünü koruduğu sürece, denetleyebilecek tek makam uygulamada yine sultanın kendisidir.¹⁹⁶

Burada değinilmesi gereken diğer bir konu ise Osmanlı ekonomisinde ticaretin yeridir. Osmanlı Devleti ticareti ve tüccarı korumasına, önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasına rağmen

---

¹⁹¹ SOYSAL, s. 43-44

¹⁹² TUNAYA, s. 7-8.

¹⁹³ İNALCIK, Halil: İmparatorluktan Cumhuriyete, İstanbul 2019, s. 172-173, SOYSAL, s. 43- 45.

¹⁹⁴ AVCIOĞLU, Doğan: Türklerin Tarihi Birinci Kitap, İstanbul 2017, s. 188-189.

¹⁹⁵ AVCIOĞLU, s. 189-190.

¹⁹⁶ SOYSAL, s. 45.

devletin baskın ekonomik faaliyeti ticaret değildir. Soysal'ın deyimiyle Osmanlı Devleti'nin ticaret konusunda izlediği politika “*merkantilist*” olarak nitelendirilebilecek bir politika değildir. Bunun yanında Coğrafi Keşifler sonucu yeni ticaret yolları ortaya çıkmış ve merkantilist politikalar ile birlikte ticaretin biçimi ve kapsamı da değişmiştir. Askeri amaçlar doğrultusunda şekillenen tarıma dayalı Osmanlı ekonomisi ise bu gelişimin dışında kalmıştır. Bu nedenle Batı'da yaşanan sermaye birikimi süreci Osmanlı'da yaşanmamıştır.¹⁹⁷

Batı'da yaşanan ekonomik değişimler, parçalı siyasal iktidar yapısından mutlak monarşilere geçiş süreçleri sonucunda Osmanlı ve Batı arasında dengeler değişmeye başlamıştır. Osmanlı'nın askeri genişleme ile devamlılığını sağlayan tarımsal üretim modeli yeni ihtiyaca cevap veremediği gibi bu durgunluğun sonucunda bozulmaya başlamıştır. İşte bu noktada Osmanlı ekonomik sisteminde yaşanan değişimler siyasal iktidarın yapısını da etkilemeye başlamıştır.

Batı'da ticaret yollarının değişmesi ve Osmanlı'nın bu ticaretin dışında kalması Osmanlı ekonomisini etkilemiştir. Bu sorunu aşabilmek ve hazineye gelir sağlayabilmek için eskiden tımar sistemine dahil olan bazı topraklar için *iltizam*¹⁹⁸ usulüne geçilmeye başlar. Bunun sonucunda ise askeri yapıda bozulmalar baş gösterir. Askeri üstünlüğün kaybolması sonucunda ekonomik bunalımın ilerlemesi ve iltizam usulünün yaygınlaşması sonucunda da tımar sistemi eski işlevini kaybetmiştir.¹⁹⁹ Tımar sahipleri bu dönemde merkezden çeşitli ayrıcalıklar elde etmeye başlamışlardır. Devletin merkezi yetkesinin zayıflaması, tarımsal üretimden elde edilecek vergilerin toplanması konusunda da zorlukların yaşanmasına neden olmuştur.

Ancak bu sistem de kendi sorunlarını beraberinde getirmiştir. Öncelikle, ilk başta geçici ya da sınırlı olarak verilen iltizamlar kalıcılaşmış ve miras olarak bırakılabilir hale gelmişlerdir. Bunun yanı sıra mültezimin daha çok kâr elde etmek için reyanın elindeki malın büyük bir kısmına el koyması, yeni vergilerin yaratılması gibi konular reyanın üzerindeki yükü arttırmıştır. Bunun sonucunda iltizam hakkı elde etmiş olan *eşraf* ve *ayanlar* giderek reyanın üzerinde bir baskı ve zulüm aygıtı olan *derebeylerine* dönüşmüşlerdir.²⁰⁰

Derebeyinin Batı'nın senyöründen bazı farkları bulunmaktadır. Senyörün serf üzerindeki hakkı daha önce bahsettiğimiz bir feodal sözleşmeye dayanır. Bu açıdan birbirlerine karşı bazı hak ve

---

¹⁹⁷ SOYSAL, s. 41.

¹⁹⁸ İltizam usulü; “Devletin sahip olduğu bir gelir kaynağının bir yıl süreyle – sistemin bozulmasıyla birlikte ömür boyu ya da miras yoluyla varislere devredilir hâle de gelmiştir- bir kişiye belli bir miktar para karşılığı devredilmesidir.” Bkz.: CEM, s. 116.

¹⁹⁹ İNALCIK, s. 175, CEM, s. 138-144.

²⁰⁰ İNALCIK, s. 176-177.

yükümlülüklerine sahiptirler. Derebeyi ise bunlardan muaftır. Derebeyinin karşısında kendisini denetleyebilecek araçlardan yoksun bozulmuş bir merkezi yetke vardır. Bunun yanında Batı, parçalanmış bir egemenlikten monarşilere doğru ilerlerken Osmanlı Devleti, Soysal'ın da belirttiği gibi merkezileşmiş bir siyasal iktidardan bozulmuş ve gücünü kaybetmiş bir iktidara doğru *gerilemiştir*.²⁰¹

Ayrıca bu derebeyleri senyörden farklı olarak doğrudan siyasal iktidarı kullanan kişiler değildir, ekonomik açıdan elde ettikleri ayrıcalık ile reayanın üzerinde nüfuz elde etmiş kimselerdir. Reaya üzerindeki etkileri ve buna dayalı olarak merkezi devlet aygıtı ile geliştirdikleri ilişkiler uzun bir dönem, her ne kadar merkezi otoritenin verdikleri beratlar ile tasdiklense de 1808 Sened-i İttifak'ına kadar *de facto* bir nitelik sergilemektedir. Bu durumun resmileşmesi ise 1808 Sened-i İttifak'ı ile gerçekleşmiştir. Bu belgenin bir açıdan Osmanlı Devleti'nde siyasal iktidarın ilk defa kısıtlandığı bir belge niteliği taşıdığı ileri sürülür. Avcıoğlu ise bu belgeyi “*eşkıyalığın meşrulaştırılması*” olarak ele alır. Gerçekten de bu belge derebeylerinin zayıf merkezi iktidara baskıları sonucu kabul edilmiş olup o güne kadar tam bir resmiyet kazanmayan derebeyinin halk üzerindeki zulmünün devlet tarafından da meşru olarak tanınması anlamı taşımaktadır. Bu belgenin onaylanmasında aşağıda ele alacağımız *asker-ulema* ittifakına karşı merkezi yetkenin dengeleyici bir güç aramasının payı büyüktür.²⁰²

Genel hatları ile Osmanlı'da sosyo-ekonomik koşulların ve buna bağlı olarak politik yapının değişimi bu kısımda ele alındı. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, kendine özgü kuruluş koşulları altında Batı'dan farklı bir feodal sistem geliştirmiş ve bu sistemin bozulması sonucunda ise merkezi yetke zayıflamıştır. Merkezi yetkenin zayıflamasının birazdan ele alacağımız modernleşme hareketlerinin karşısına çıkarttığı önemli bir sorun vardır. Bu sorun da muhafazakâr gruplardan gelen direniş hareketi olarak kendisini göstermiştir. Gerçekten de merkezi yetkenin zayıflaması ile birlikte sultanın karşısına onun iktidarını sınırlayan iki önemli grup çıkmıştır: *ulema* ve *asker*.²⁰³ Sultanın zayıflayan gücünden en büyük parçayı koparan bu iki zümre, kendi statükolarını korumak pahasına her türlü modernleşme hareketinin karşısında durmuştur. Özellikle bu zümrelerin kendi güçlerini korumak için modernleşme hareketlerine olan tepkileri birçok kez Batı tarafından da bu hareketlerin aleyhinde kullanılmıştır. Yine bu dönemde birçok sultan, ulemanın fetvası ile meşrulaşan yeniçerinin *zor* gücü karşısında tahttan indirilmiş hatta katillerine ferman verilmiştir.²⁰⁴ İşte yukarıda ele aldığımız Sened-i İttifak'ı

²⁰¹ SOYSAL, s. 42-43.

²⁰² AVCIOĞLU, Doğan: Türkiye'nin Düzeni, s. 49, İNALCIK, s. 182-183, CEM, s. 166-169.

²⁰³ TUNAYA, Batılılaşma Hareketleri, s. 13-14.

²⁰⁴ TUNAYA, Batılılaşma Hareketleri, s. 22-23.

ortaya çıkartan önemli koşullardan biri de sultanın ulema ve yeniçeri karşısında koz olarak kullanabileceği bir güce dayanma gereksinimidir. Bu gereksinim sonucundadır ki ayanlar kurdukları baskı düzenini sultana onaylatmışlardır.

B. Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Hareketleri

Türkiye'de ulus devleti şekillendiren Kemalizm, Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılma dönemlerinde bu durumdan kurtulmak için aradığı çarelerin, bu çarelerin ortaya çıkarttığı düşünce akımlarının bir ürünü olarak okunabilir. Diğer bir deyişle, Kemalizm, sonuçsuz kalan bütün bu çözüm denemelerinin aksak yönlerini görerek, bu hatalardan kaçınarak ve gerektiğinde kendisini yaratan şartlara bir tepki olarak ortaya çıkmış bir yöntemdir. Bu nedenle Kemalizm'in ulus devlet anlayışını açıklayabilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumu düzeltmeye çalışan hareketlerin kısa bir incelemesini yapmak ve Türkiye'de ulus devletin oluşumuna yaptıkları katkıları ele almak gerekmektedir.

Bu bakımdan öncelikle Osmanlı Devleti'nde anayasacılık hareketlerini, bu hareketler sonucunda ortaya çıkan hukuksal belgelerin bir incelemesinin yapılması gerekmektedir. Bu kısımda Osmanlı'nın ilk anayasası Kanun-i Esasi'nin öncülleri niteliğinde olan Tanzimat ve Islahat Fermanları, 1876 Kanun-i Esasi üzerinden kurulan politik sistem ve bu sistemi ortaya çıkartan sosyo-ekonomik koşullar incelenecektir.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketleri, öncelikle devlet tarafından Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesi ve bu durumdan kurtulabilmek için Batı'nın gözlemlenmesi ile başlamıştır. Öncelikle askeri alanda başlayan modernleşme hareketlerinin amacı devleti eski görkemli günlerine döndürmek olarak belirlenmiştir. Bu durum öncelikle III. Selim, II. Mahmut gibi padişahlar ile, devletin en üst kademesinde başlamış, daha sonra Jön Türk hareketleri ile Mithat Paşa gibi devlet adamları ve bürokrasi kademeleri içinde yayılmış ve yine bu hareketlerin en önemli kaynaklarından birini öncelikli olarak modernleşme hareketlerinden etkilenen ordu oluşturmuştur. Ancak bu dönemde ilan edilen fermanlar ve ortaya çıkan kuruluşların getiriliş biçimine baktığımızda gördüğümüz bir ortak özellik vardır. Her ne kadar bu belge ve kurumların ortaya çıkışında başta asker-sivil Osmanlı bürokrasisinin payı olsa da bütün bunlar bir "*ihsan-ı şahane*" niteliği taşımaktadır ve hiçbir güvenceye bağlanmamış olup sultanın kendi yetkilerini yine kendi iradesi ile sınırlaması yoluyla hayata geçirilmişlerdir.²⁰⁵

²⁰⁵ TUNAYA, Batılılaşma Hareketleri, s. 26.

Osmanlı Devleti'nde Modernleşme hareketlerinin amacı, siyasal iktidarın sınırlandırılmasından önce “devleti içine düştüğü durumdan kurtarma” isteği olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için de çeşitli alanlarda kendisinden üstün olduğunu kabul ettiği Batı'nın kurumlarını Osmanlı politik yapısı içerisine adapte etmek yolunu benimsemiştir. Diğer bir deyişle Osmanlı'nın modernleşme hareketleri gelişmiş Batı'nın koyduğu standartlar çerçevesinde, o standartlara erişmek olarak kendini göstermiştir.²⁰⁶

Özellikle II. Mahmut döneminden itibaren Batı kurumlarının Osmanlı Devleti'ne uyarlanmış halleri hızla benimsenmeye başlamıştır. Yürütme konusunda Batı kabinelerinden hareketle nazırlıklar, günümüzün Yargıtay'ına denk olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Danıştay'ın dengi Şura-yı Devlet gibi kurumlar kurulmuştur. Bunun yanında Batı tarzı eğitim kurumları öncelikle askeri okullar olmak üzere kurulmaya başlanmıştır.²⁰⁷

Bu örneklerde görülebileceği üzere Osmanlı Modernleşme hareketleri sınırlı bir çevrenin gayreti ile gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen bu hareketler sonucu ortaya çıkan belgelerin sonuçları, dönemin dünya çapındaki sosyal ve ekonomik koşulları bağlamında beklenenden farklı sonuçlar doğurmuşlardır. Bu dönemde Fransız İhtilali ortaya koyduğu liberal anlayış, eşitlik ve özgürlük düşünceleri ile sosyal açıdan, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni üretim biçimi ise ekonomik açıdan Osmanlı Devleti ve modernleşme hareketleri üzerinde önemli etkiler yapmışlardır.²⁰⁸

İlk olarak Tanzimat Fermanı açısından baktığımızda *can güvenliği*, *mal güvenliği* ve ilkel de olsa bir hukuk devleti anlayışı bu fermanın üzerinde durduğu temel konular olarak ele alınabilir. Buna göre devlet, kişilerin can güvenliğinin sağlanmasını temel görevi saymıştır. Bunu yanında herkesin malını güvence altına alarak üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunabileceğine hükmetmiştir. Son olarak ise hiç kimsenin yargılanmadan cezalandırılmayacağını belirterek hukuk devleti anlayışının ilk örneklerini ortaya koymuştur.²⁰⁹

Takip eden dönemde ilan edilen Islahat Fermanı'nın odaklandığı temel konu ise Osmanlı tebaası arasındaki eşitlik meselesi olmuştur. Osmanlı tebaası arasındaki temel eşitsizlik konusunu ise etnik köken farklılığından ziyade din farklılığı oluşturmaktadır. Şeriatın getirdiği kurallar çerçevesinde, Osmanlı tebaası arasındaki eşitsizliğin temeli *Müslüman- Müslüman olmayan* ayrımına bağlı olarak şekillenmiştir. Islahat Fermanı ise Müslüman olmayanlara

---

²⁰⁶ KOÇAK, s. 167-169.

²⁰⁷ TUNAYA, Batılılaşma Hareketleri, s. 31-32.

²⁰⁸ CEM, s. 191-194.

²⁰⁹ TUNAYA, Batılılaşma Hareketleri, s. 29.

verdiği haklar ile görünüşte bu ayrımı ortadan kaldırmak amacını üstlenmiştir. Buna göre ferman, hakta ve yükümlülüklerde eşitlik anlayışını benimseyerek Müslüman olmayanlara Müslümanlar ile aynı hakları verdiği gibi, askerlik ve vergi gibi konularda da aynı yükümlülükleri yükleyerek bir çeşit eşit vatandaşlık ilkesini uygulamaya koymak istemiştir.²¹⁰

Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta ise, bu getirilen anlayışın uygulamada istenilen sonuçları vermediğidir. Aksine bu ferman sonucunda Cumhuriyet dönemine miras kalacak olan ve ulus devlet anlayışı ile ters düşen en önemli sorun ortaya çıkmıştır. Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan haklar sonucunda Osmanlı Devleti başta yargı alanı olmak üzere çeşitli alanlarda kendini gösterecek bir çoklu yapı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç, beklenilen aksine, Osmanlı toplumunda bir bütünlük yaratmaktan daha çok Hıristiyan azınlıklar için bir *uluslaşma* hareketi başlamıştır.²¹¹

Özellikle Fransız İhtilali ile yayılan özgürlük ve eşitlik düşüncesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin çok-uluslu yapısı, Batı devletleri adına Osmanlı'nın iç işlerine karışmak için bir bahane görevi görmüştür. Osmanlı içindeki çeşitli etnik grupların hamiliğine soyunan bu devletlerin asıl motivasyonu ise ekonomiktir. Sanayi Devrimi sonrası üretim kapasitesinin büyümesi, üretim için hammadde ve üretilen ürünler için bir pazara duyulan gereksinim, sanayileşmiş devletlerin aralarında bir sömürge yarışına girmelerine neden olmuştur. Bu yarış içinde henüz sömürgeleştirilmemiş ve parçalanmamış Osmanlı Devleti ise bu bahaneye dayanan Batı devletlerini nüfuz çatışmalarının merkezine oturmuştur.²¹²

Bu nedenle Tanzimat ve Islahat Fermanları ile sağlanmaya çalışılan eşit vatandaşlık ve Osmanlılık idealleri istenilen sonuçlara ulaşmamış aksine Osmanlı toplumu içerisindeki ayrışmayı körüklemiştir. Bu hareketler sonucunda Osmanlı Devleti içerisinde, Hıristiyanlar için her cemaatin kendi dinsel kurallarına göre hüküm veren cemaat mahkemeleri, Müslümanlar için şer'i mahkemeler, Batılılaşma hareketleri ile ortaya çıkan dinsel kurallara dayanmayan Nizamiye Mahkemeleri ve Batılı devletlerin hukukunu uygulayan ve onların sefarethanelerine bağlı olan konsolosluk mahkemeleri olmak üzere çoklu yapının en açık örneklerinden birini görmek mümkündür.²¹³

Batı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik egemenliğinin görülebileceği en iyi örnek ise Balta Limanı Ticaret Anlaşması'dır. İngiltere ile yapılan bu anlaşma doğrultusunda İngiliz

---

²¹⁰ TANÖR, Bülent: Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul 2008, s. 95-96.

²¹¹ BERKES, Niyazi: Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, İstanbul 2019, s. 227-228.

²¹² AVCIOĞLU, Türkiye'nin Düzeni, s. 105-107.

²¹³ TUNAYA, Batılılaşma Hareketleri, s. 31-32.

malları üzerinde yerli üretimi koruyan vergiler kaldırılmıştır. Batı'nın üretim olanaklarına sahip olmayan ve bu serbest rekabet koşullarından büyük zararlar görecektir olan iç pazar üreticisi karşısında İngiliz malları büyük bir avantaj elde etmiştir. İngiltere ile başlayan bu ayrıcalıkların kapsamı giderek genişlemiş ve Osmanlı Devleti'nin iç pazarı Batılı devletlerin kontrolüne girmiştir. Osmanlı'da halihazırda Avrupa ile kıyaslandığında oldukça geri bir konumda bulunan sanayi ve üretim bu serbest rekabete dayanamamıştır. Bunun sonucu olarak ise Osmanlı'nın *yarı-sömürge* durumu artık iyice tescillenmiştir.²¹⁴

Bu durumun diğer bir yansıması ise Batı burjuvazisi ve Osmanlı Devleti içerisindeki azınlık burjuvazisinin ilişkileri içerisinde kendini göstermektedir. Batı burjuvazisinin Osmanlı içerisindeki ortağı çoğunlukla Batı ile iyi ilişkiler içerisinde olan ve Osmanlı ticaret hayatının da önemli bir bölümünü kontrol eden gayrimüslim Osmanlı tebaası olmuştur. Batı'nın Osmanlı'nın politik yaşamına müdahalesi çoğu zaman bu zümre ve onların haklarını savunma iddiası üzerinden gerçekleşmiştir.²¹⁵

Öyle ki her ne kadar Tanzimat Dönemi modernleşme hareketlerinin motivasyonu çok farklı olsa da bu yeniliklerin gerçekleştirilebilmesi için de çoğu zaman Batı'nın desteği gerekmiştir. Avcıoğlu, bu durumu *pabuççu muştası* anekdotu ile isabetli bir şekilde aktarmaktadır:

“Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet (padişah), cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hasıl etmeye imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir”²¹⁶.”

Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki Osmanlı'nın modernleşme hareketleri çoğu zaman ya Batı'nın baskısı ile ya da Batı'ya dayanarak gerçekleştirilmiş hareketlerdir. Her ne kadar bu dönemde ortaya koyulan belgeler ve kurumlar Osmanlı Devleti açısından bir ilerleme niteliği taşısa da genel duruma bakıldığında bu hareketlerle hedeflenen “*devleti içine düştüğü durumdan kurtarmak*” amacı gerçekleştirilememiş aksine devletin ekonomik anlamda Batı'nın yarı sömürgesi olma durumu pekişmiştir. Politik anlamda ise Batı'da Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ve siyasal iktidarı sınırlandıran parlamenter sistem, ulusal egemenlik, güçler ayrılığı gibi ilkeler Osmanlı Devleti'nde yerleşmemiştir. Osmanlı'da bir gelişme olarak sayılabilecek kurumların kaynağı da sonuçta padişahın bağışları olarak gözükmektedir. Bu noktada Osmanlıdaki gelişim süreci Batı'dan ayrılmaktadır. Batı'da bu gelişim kendi doğal seyri

²¹⁴ AVCIOĞLU, Türkiye'nin Düzeni, s. 72-75.

²¹⁵ AVCIOĞLU, Doğan: Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, Cilt: 3, İstanbul 2002, s. 1063-1066.

²¹⁶ AVCIOĞLU, Doğan: *Pabuççu Muştası*, Mülkiye Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 226, Ankara 2001, ss.: 225-260, s. 231.

içerisinde ekonomik yapıdaki değişimler ve iç etkiler sonucu gerçekleşirken Osmanlı Devleti'nde ise bu değişim çoğunlukla dıştan gelen etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Burada Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin incelenmesi gerekmektedir. Kanun-i Esasi'nin ilânının gereklerini iki şekilde ele alabiliriz. Bunlardan birincisi egemenlik kavramının dışsal egemenlik boyutu ile ilişkilidir. Bir anayasanın hazırlanması ve ilânı uluslararası alanda Batılı devletler karşısında sağlanmak istenen *eşitlik* isteğinin bir yansımasıdır. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti'nin de bu devletlerle eşit olduğunun ilân edilmek istenmesinin göstergesidir.²¹⁷ Kanun-i Esasi'nin ilân edildiği sırada Batılı devletlerin İstanbul'da Tersane Konferansı'nı toplantıları da Kanun-i Esasi'nin ilân edilmişindeki bu motivasyonu göstermektedir.²¹⁸

İkinci boyut ise Osmanlı kamuoyunu ilgilendirmektedir. Tarık Zafer Tunaya, Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği tarihte Osmanlı kamuoyu içerisinde anayasa konuşmaları yapılmakta olduğunu, gazetelerde bu konuda yazılar yazıldığını ve kamuoyunda bu konu hakkında bir beklenti ortaya çıktığını aktarır. Ancak bu beklenti yine de tartışmalı ve kısıtlı bir çevre içerisinde kalan bir beklenti olarak ele alınabilir.²¹⁹

Kanun-i Esasi, hazırlanışı ve ilân edilişi bakımından sultanın tek taraflı bir irade beyanı olarak gözükmektedir. Onu hazırlayan kişiler, seçilmiş temsilciler değil, sultan tarafından atanmış bürokratlardır. Ancak Tanör'ün de belirttiği gibi bu durum, onun, biçimsel yönünü göstermekte olup II. Abdülhamit'in tahta geçişi öncesi yaşanan politik gelişmeler ve bir anayasa hazırlanması şartı ile tahta oturması sultanın üzerinde bir anayasanın ilânı yönünde bir baskının olduğunu ve metnin bu baskının sonucunda ilân edildiğini göstermektedir.²²⁰

Kanun-i Esasi'yi bir de getirdiği ilkeler bakımından incelememiz gerekmektedir. İlk maddelerinde sultanın mutlak niteliğini ve devletin teokratik yapısını görmemiz mümkündür. İktidar sultana ait olduğu gibi devletin dininin de İslam olduğu ve sultanın aynı zamanda halife unvanına haiz olduğu Kanun-i Esasi md. 3-4-5-6'da belirtilmiştir.²²¹

Bunun yanı sıra sadrazamı ve bakanları atayan kişi yine sultanın kendisidir ve bu kişiler faaliyetlerinden dolayı meclise karşı değil sultana karşı sorumludurlar. Sultan, yürütme kuvvetinin temsilcisi olduğu gibi, yasama üzerinde de sıkı bir denetime sahiptir. Yasama

²¹⁷ TUNAYA, Tarık Zafer: Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938], İstanbul 2016, s. 39.

²¹⁸ TANÖR, OTAG, s. 132; AKŞİN, Sina: Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul 2018, s. 41.

²¹⁹ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, s. 9.

²²⁰ TANÖR, s. 132-134.

²²¹ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, s. 10.

Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere ikili bir yapı göstermekte olup. Meclis-i Ayan'ın üyelerini doğrudan kendisi atayacağı gibi meclisi *fesih* yetkisine de sahip olan sultanın yasama üzerindeki egemenliği açıkça görülebilir. Bunun yanında halk tarafından seçilmiş temsilcilerden oluşan Meclis-i Mebusan'ın yasa teklif etme yetkisi ise oldukça zor şartlara bağlanmıştır. Bütün bu yetkilerinin yanında ise sultanın mutlak bir sorumsuzluğu bulunmaktadır.²²²

Kanun-i Esasi'nin üzerinde en çok durulan ünlü 113. maddesi ise Kanun-i Esasi ile getirilen yeni sistemin durumunu anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu madde sultana *örf-i idare* diğer bir deyişle olağanüstü hâl ilan etme yetkisi verirken istediği kişileri de sürgüne gönderme hakkını tanımaktaydı.²²³ 93 Harbi bahane edilerek ve Kanun-i Esasi'ye dayanarak II. Abdülhamit tarafından Meclis-i Umumi, otuz yıl sürecek uzun bir *tatile* çıkartılmış ve istibdat rejimi başlamıştır.²²⁴

Bu uzun tatil dönemi sonrasında 1908 Devrimi ile meclis yeniden toplanmış ve II. Meşrutiyet ilân edilmiştir. Bu ikinci ilân da yine birincisi gibi Batılı devletlerin baskısı ve içteki oluşumların birlikte hareketi yoluyla ortaya çıkmıştır. Batı'nın yine gayrimüslim halkı bahane ederek Osmanlı'nın Makedonya'daki iç işlerine karışması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne aradığı fırsatı sağlamış ve *hürriyetin ilânı* için harekete geçilmiştir.²²⁵

Bu tarihten sonrası için Kanun-i Esasi özelinde bahsedilmesi gereken bir diğer konu ise 1909 değişiklikleridir. Bu değişiklikler içerisinde üzerinde en çok durulması gereken konu ise yasama organının yürütme karşısında kazandığı yetkililerdir. Buna göre, artık sadrazam ve bakanlar kurulunun meclise karşı sorumlu olması ilkesi yeni değişikliklerle kabul edilmiştir. Bu durum, sultanın elinde bulunan yetkilerin görünüşte yetkiler durumuna gelmesine neden olmuştur. İlk Kanun-i Esasi'de bulunmayı güvenoyu kurumu bu değişikliklerle kabul edilerek hâlâ devletin başı konumunda bulunan sultanın yetkileri kısıtlanmış, yürütmede öncekine oranla gerçek bir iki başlılık sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Meclis-i Mebusan'ın yasama yetkisi üzerine konan kayıtlar büyük ölçüde kaldırılmış, sultanın *veto* yetkisi sınırlandırılmıştır. Bu değişikliklerin sonucu olarak ise ulusal egemenlik anlayışının ilk örnekleri Osmanlı politik yaşamı içerisinde görülmeye başlanmıştır.²²⁶

---

²²² TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, s. 11-12.

²²³ Madde metni için bkz.: GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref/ KİLİ, Suna: Türk Anayasa Metinleri 1839-1980, Ankara 1982, s. 42.

²²⁴ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, s. 15.

²²⁵ AKŞİN, s. 53.

²²⁶ TANÖR, OTAG, s. 193-196.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti içerisinde modernleşme hareketleri, öncelikle, doğrudan doğruya padişahların inisiyatifi ile ve onların *bağışları* olarak ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle Batı tarzında eğitim kurumlarının doğuşu, Batı'yı takip eden bir memur-asker zümresinin doğuşuyla bu hareketler padişahların şahsından kopmaya başladığı gibi onların mutlak iktidarına karşı bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Ancak, bu gelişimin bütün bir halka ya da halkın çoğunluğuna yayıldığını düşünmek yanıltıcı olacaktır. Üzerinde durduğumuz gibi bu hareketler kısıtlı bir zümre içerisinde sıkışmışlardır.

Nitelikleri bakımından da özellikle Kanun-i Esasi'de yapılan 1909 değişiklikleri ile sultanın iktidarında gerçek sınırlamalar yapılmış ve bu iktidarın sembolikleştirilmesi diğer bir deyişle meşruti bir idare kurulması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ancak yine de bu hareketlerin geniş bir sosyal tabandan yoksun bulunduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Sosyal açıdan Osmanlı Devleti'ne baktığımızda bütün bu modernleşme hareketleri ve onların geldiği en son nokta olan Kanun-i Esasi Osmanlı toplumu içerisindeki çoklu yapıyı ortadan kaldıramamıştır. Bu yapının ortadan kaldırılması ve iktidarın kaynağının halka, ulusa indirilmesi ise Kurtuluş Savaşı ile başlayan ve Kemalist Devrim ile berraklaşan süreci beklemek zorunda kalacaktır.

C. Kemalizm ve Ulus Devlet

Kemalist Devrim kavramı tezimizin kapsamı açısından Kurtuluş Savaşı ile başlayan saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile hız kazanan ve takip eden devrimler ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 15 yılına damgasını vuran süreci anlatmak için kullanılmıştır. Kemalizm kavramı ise bu bağlamda, bu süreç içerisinde gerçekleştirilen devrimlerin sosyo-ekonomik ve politik içeriğini belirleyen düşünce akımını ve yöntemi belirtmek için kullanılmaktadır.²²⁷

Kemalizm'in Türkiye'deki ulus devletleşme sürecine katkısını tam olarak belirleyebilmek için öncelikli olarak onu gerçekleştirdiği eylemler ve bu eylemlerin ekonomik ve sosyal ve politik boyutları ile değerlendirmek gerekmektedir. Bugün Kemalizm'in temel ilkeleri olarak görülen “*Altı Ok*” ise bu devrimler döneminden süzölmüş ve çağın ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış ilkeler bütünüdür.

Anayasal gelişmelerimizi yorumlarken Bülent Tanör, Kemalist Anayasal gelişme tezlerini yükseliş, gerileme ve yeniden canlanma olarak üç dönemde ele alırken bu dönemlerde ortaya

---

²²⁷ “Kemalizm” kavramının çeşitli şekillerde yorumlanması ve adlandırılması tartışmaları çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu tartışmalar hakkında genel bilgi için bkz.: ALPBAZ, Mustafa Mert: Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kemalizm ve Otoriterlik: Analitik Bir İnceleme, İstanbul 2020, s. 9-13.

çıkan yorumların, dönemlerinin ekonomik, siyasal ve sosyal gelişmelerinden etkilendiğini belirtmiştir.²²⁸ Tanör'e göre Atatürk, cumhuriyet dönemi devrimlerinin aydınlar tarafından gerçekleştirildiğini ancak bu devrimlerin gerçek sahibinin ise halkın kendisinin olduğunu belirtmiştir. Tanör'ün aktardığı gibi Atatürk, devrimlerin millet adına, milleti temsil eden aydınlar ve aydınların başındaki bir lider tarafından gerçekleştirileceğini belirtmiştir.²²⁹ Kemal Atatürk'ün gelişmenin kaynağına bakış açısı ise hem seçkinci hem de halkçı tutumu bir arada barındırmaktadır. Bu ikilik ve bu ikiliği ortaya çıkartan nedenler aşağıda daha detaylı olarak incelenecektir.

Bu bakımdan öncelikle devrimin “ulusal egemenlik” anlayışı ele alınacaktır. Gerek Kurtuluş Savaşı gerekse takip eden devrimler dönemine bakıldığında bu süreçlerin her zaman bir *halka dayanama* anlayışı çerçevesinde gerçekleştirildiği görülecektir. Amasya Genelgesi²³⁰ ile başlayan ve TBMM'nin açılması ile devam eden süreç bunun en önemli örneğidir.

Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türkiye'de ulus devletinin ortaya çıkışını somut açıdan gösterebilecek en önemli belgelerden biri de Misak-ı Milli²³¹(Ulusal Ant) olacaktır. Batı'da ortaya çıkan ulus devletinin unsurlarını incelerken karşımıza çıkan en somut unsurlardan biri olan toprak unsuru Türkiye'de Ulusal Ant ile somutlaşmaktadır. Erzurum ve Sivas Kongreleri ile şekillenen ve son Osmanlı Mebusân Meclisi'nin aldığı bir kararla kabul edilen Ulusal Ant, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin sınırlarını çizmektedir.²³² Buna göre, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada çoğunluğu Türk-Müslümanlardan oluşan topraklar bir bütün olarak kabul edilmiştir.²³³ Her ne kadar Ulusal Ant'ın bir metin halinde kabulü son Osmanlı Mebusân Meclisi'nde olmuşsa da onun temelleri Kemal Atatürk'ün düşüncesinde 1907 yılında atılmıştır. Ali Fuat Cebesoy'un anılarında görüldüğü gibi 1907'de Suriye'den dönen Kemal Atatürk, II. Meşrutiyet'in arifesinde Osmanlı Devleti'nin hayatta kalabilmesi için tek çıkar yolun imparatorluğun Batılı devletlerce tasfiyesi beklenmeden kendi kendisini tasfiye etmesi ve çizdiği ulusal sınırlar içerisinde çoğunluğu Türklerden kurulu yeni bir devletin kurulması gerekliliğine işaret etmiştir.²³⁴ Bu nedenle Ulusal Ant, Türk Devleti

---

²²⁸ TANÖR, Bülent: Anayasal Gelişme Tezleri, İstanbul 2018, s. 13.

²²⁹ TANÖR, Gelişme Tezleri, s. 18-19.

²³⁰ Amasya Genelgesi, “*Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.*” diyerek bu anlayışı en sade biçimde özetlemiştir. Bkz.: ÇEÇEN, Anıl: Ulus Devlet Türkiye Cumhuriyeti, Ankara 2009, s. 449.

²³¹ Misak-ı Milli tam metin için bkz.: ÇEÇEN, s. 447-448.

²³² ÇEÇEN, s. 102.

²³³ ÖZBEY, Kerem: “*Modern Türkiye'de Sınırlar ve Sınırların Sosyolojik İnşası*”, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 40, İzmir 2019, ss.: 239-264, s. 247-248.

²³⁴ CEBESOY, Ali Fuat: Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Hatıraları, Cilt: 2, Ankara 1997, s. 152-157.

için belirlediği sınırlar ile onun toprak unsurunu belirlerken dayandığı neden ile aynı zamanda devletin insan ya da diğer bir deyişle nüfus unsurunu da ortaya koymaktadır. Genelgeler ve kongreler dönemi ulusal egemenlik düşüncesini ortaya koymaya başlamış ve bu düşünce Ulusal Ant ile birlikte somut görüntüsünü diğer bir deyişle çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu belirlenmiş sınırlar içerisinde bağımsız bir Türk Devleti isteğini ortaya koymuştur.²³⁵ Ulusal Ant'ın ilanı Batı'da ulus devletin ortaya çıkış sürecinde karşımıza çıkan belirli sınırlar içerisinde, belli bir nüfustan oluşan egemen devlet unsurlarının Türkiye'de ortaya çıkışının en önemli adımlarından birini oluşturur.

Osmanlı Mebusân Meclisi'nin kapatılmasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması ile Kurtuluş Savaşı'nı verecek ve devrimler dönemini başlatacak olan irade, kendi meşruiyetini halka dayanarak sağlama yoluna gitmiştir. Bu aynı zamanda meşru egemenliğin kaynağının sultanın ilahi meşruiyetinden sıyrılıp halka indirilmesinin ve ulusal egemenliğe dayalı meşruiyetin -henüz rejimin adı açıkça konulmasa da- ilân edilmişinin bir göstergesidir. 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda da "*Hakimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir.*" denilerek ulusal egemenlik anlayışının benimsendiği ilân edilecektir.²³⁶ Bu fiili durum açık karşılığını 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilan edilmesi ile bulmuş ve ulusal egemenliğe dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimi açıkça anayasada yerini almıştır.²³⁷ Bu gelişmeyle birlikte, Kemalizm'in ilk ilkesi olan **cumhuriyetçilik** ilkesi de karşılığını bulmaktadır.

Buradan Kemalizm'in ikinci ilkesinin, **halkçılık** ilkesinin incelenmesi gerekmektedir. Halkçılık, Atatürk tarafından egemenliğin halka ait olması şeklinde ele alınmış ve bu yolla egemenliğin kaynağı ve onu kullanacak olanın halk olduğu belirtilmiştir. Bu açıdan halkçılık ilkesi Cumhuriyetçiliğin doğal bir sonucudur. Egemenliğin kaynağının halkta olduğunun tescili niteliğindedir. Bununla birlikte eşit yurttaşlık ilkesinin de -kanun önünde eşitlik olmak üzere- temel dayanağını oluşturur.²³⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulus" kavramına bakış açısını anlamak için ise öncelikli olarak Kemalizm'in **milliyetçilik** ilkesine bakmak gerekmektedir. Mahmut Esat Bozkurt'un belirttiği gibi milliyetçilik ilkesi uygulamada "*dil ve kültür*" birliği olarak kendisini göstermiştir.²³⁹ Buna ek olarak, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 tarihli parti programında da görülebileceği üzere

---

²³⁵ ÇEÇEN, Ulus Devlet, s. 105-108.

²³⁶ TANÖR, OTAG, s. 255.

²³⁷ TANÖR, OTAG, s. 283-284.

²³⁸ PERİNÇEK, Doğu: Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri, İstanbul 2014, s. 128, Halkçılık ilkesinin anlamı üzerine tartışmalar için bkz.: TOPRAK, Zafer: Türkiye'de Popülizmin Tarihi, İstanbul 2013, s. 404-409.

²³⁹ BOZKURT, Mahmut Esat: Atatürk İhtilali, İstanbul 2019, s. 219.

milliyetçilik ilkesi Kemalist rejim tarafından anti-emperyalist bir bakış açısı ile yorumlanmıştır. Diğer bir deyişle milliyetçilik ilkesi, Osmanlı'nın yarı-sömürge durumuna bir tepki olarak yeni Cumhuriyet'in diğer devletler ile eşitlik temelinde bir ilişki kurma isteğinin ve tam bağımsızlık ilkesinin bir yansımasıdır.²⁴⁰

Bu noktada akılda tutmak gerekir ki her ne kadar Osmanlı Devleti yıkılmış olsa da Türkiye Cumhuriyeti içerisinde hala daha çeşitli dini inanışlara sahip ve çeşitli etnik kökenlerden gelen insanlar bulunmaktadır. İşte bu noktada Kemalist Devrim'in üzerinde durduğu konulardan biri, toplumsal alanda Osmanlı'dan miras alınan çoklu yapının ortadan kaldırılarak toplumsal bütünleşmenin eşit yurttaşlık temelinde sağlanmasıdır. Bu açıdan laiklik ilkesine dayanan devrimler büyük önem taşımaktadır. **Laiklik** ilkesi, dini alanın politik alan üzerindeki etkisini kırmak ve dünyevi alanı ilgilendiren işlerin akıl yoluyla çözümlenmesini sağlamak amacı dışında bir de sahip olduğu *eşitlik* özü bakımından önem taşımaktadır.²⁴¹ Hilafetin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, yargıda birliğin sağlanması, devletin dininin İslam olduğuna dair maddenin anayasadan çıkartılması ve son olarak da laiklik ilkesinin anayasaya girmesi şeklinde bir çizgi izleyen devrimler aynı zamanda yeni cumhuriyet içerisinde eşit vatandaşlık temeline dayalı bir yönetimin kurulmasının adımları olmuştur.²⁴² Bunun yanı sıra laiklik ilkesinin taşıdığı önem açısından üzerinde durulması gereken diğer nokta ise onun egemenlik anlayışı üzerindeki değişime katkısıdır. Laiklik ilkesi, egemenlik anlayışını tanrısal kaynaklı olmaktan çıkartan ve kaynağı gökten yere diğer bir deyişle halka indiren ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle laiklik ilkesi diğer devrimlerin özellikle de ulusal egemenlik anlayışının ve buna bağlı olarak şekillenen Kemalist Devrim'in en temel ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴³

Görüldüğü üzere hem Kurtuluş Savaşı hem de devrimler döneminin asıl amacı ulusal egemenliğin sağlanması ve eşit yurttaşlık temeline dayanan çağdaş bir devletin kurulması olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki bu yapının sağlanması sadece sosyal ve siyasal devrimler değil aynı zamanda bir ekonomik altyapı gerektirmektedir. Batı'daki gelişimi incelediğimizde gördüğümüz bir sınıf olarak burjuvazinin ortaya çıkışı ve siyasal iktidarı sınırlaması yoluyla gelişen liberal anlayış Türkiye'de ortaya çıkmamıştır çünkü Türkiye'de Batılı anlamda bir yerli burjuva sınıfı oluşmamıştır. Burjuvazi sınıfının Türkiye'de oluşturulmasına yönelik çalışmalar

---

²⁴⁰ PERİNÇEK, s. 128.

²⁴¹ YÜCEL, Bülent: "*Türkiye'de Laiklik İlkesinin Siyasî Sistemle Bütünleştirilmesi ve Anayasa Mahkemesi'nin Siyasî Partileri Kapatma Kararları Işığında Anlamlandırılması*", Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 153-154, İstanbul 2017, ss.: 31-59, s. 36-37.

²⁴² YÜCEL, s. 38-39.

²⁴³ BERKES, Niyazi: Atatürk ve Devrimler, İstanbul 2017, s. 185-193.

ise özellikle İttihat ve Terakki döneminde “*Milli İktisat*” politikasının uygulanması ve devlet eliyle bir ticaret burjuvazisi oluşturma anlayışı şeklinde görülmektedir. Ancak bu devlet eliyle müdahale anlayışı İttihat ve Terakki döneminde beklenen sonucu vermemiş. Birinci Dünya Savaşı’nın da araya girmesi ile ortaya milli bir burjuvazi yerine bir “*harp zenginleri*” zümresi ortaya çıkmıştır.²⁴⁴

Kurtuluş Savaşı’nın ve sonrasındaki devrimler döneminin dayandığı sosyal zümrelere bakıldığında bu durum açıkça görülebilir. Gerçekten de özellikle Kurtuluş Savaşı döneminde, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli mali desteğin bulunması ve halkın ulusal bağımsızlık savaşına desteğinin sağlanması gibi konularda TBMM’nin dayandığı kaynak bölge halklarının ileri gelenleri olan *eşraf, din adamları* ve *aşiretler* olmuştur. Bu durum yalnızca Kurtuluş Savaşı’nı veren grubun değil son dönemlerinden itibaren Osmanlı Devleti’nin de karşılaştığı bir durumdur. Özellikle yukarıda ele aldığımız gibi merkezi otoritenin zayıflaması sonucu taşrada gücü ele geçiren eşraf, din adamları, aşiretler ve ayanlar gibi yerel güçlerle iş birliği içinde olmadan merkezin taşrada bir varlık göstermesi çok zordu. Halkın, geri bırakılmışlığı ve bu yerel güç odaklarının insafına terk edilmiş olması doğrudan ona dayanarak bir mücadele vermeyi olanaksız kılmaktaydı. Halkı mücadelenin içine katmanın tek yolu ise yine onun üzerinde egemenlik kurmuş olan bu gruplara dayanmaktı.²⁴⁵ Bu süreçte derebeylik kalıntılarına, din adamlarına dayanma zorunluluğu, aşağıda ele alacağımız gibi Kemalist Devrim’in en büyük çelişkisini oluşturacaktır.

Türkiye’de bu dönemde gelişmiş bir sanayi ve ticaret burjuvazisi bulunmamaktadır. Onun yerine sosyal yapıya baktığımızda halkı baskı altında tutan Orta Çağ kalıntısı bir zümre en başta da toprak ağaları bulunmaktadır. Cumhuriyet’i ilan eden kadrolar bu eksikliğin farkında olarak bu konuda çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu bakımdan öncelikle İzmir İktisat Kongresi değerlendirilmeye değerdir. Kongre içerisinde tüccarlar, işçiler, çiftçiler, köylüler gibi çeşitli gruplar bir arada temsil edilmiştir.²⁴⁶ Kongrenin amaçlarından biri de ülkemizde bulunan eksikliği tüm meslek gruplarının katılımı ile bir arada, uyum içinde çalışarak yaratmak olarak karşımıza çıkar.²⁴⁷ İzmir İktisat Kongresi kararlarına bakıldığında, her ne kadar çeşitli meslek gruplarının katılımı sağlandıysa da alınan kararlar daha çok tüccar ve büyük toprak sahiplerinin isteklerini karşılamaya yöneliktir. Bu istekler genel olarak devletin teşvikinden daha etkin bir

²⁴⁴ AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye’nin Düzeni, s. 187-193.

²⁴⁵ AVCIOĞLU, s. 217-218, AVCIOĞLU, Milli Kurtuluş Tarihi, s. 979-990.

²⁴⁶ ÇAVDAR, Tefik: Türkiye’de Liberalizm (1860-1990), İstanbul 1992, s. 199-200.

²⁴⁷ AKAD, Küreselleşme Sürecinde, s. 31-32.

biçimde yararlanılması ve ekonomik alanda yabancı sermaye ile rekabet konusunda milli ticaretin korunmasıdır.²⁴⁸

Bu dönemde azınlık burjuvazisinin yerini almak isteyen “yerli” burjuvazi ve büyük toprak sahipleri kongrenin gidişatını kontrol altında tutmuş ve kendi çıkarlarına uygun kararların alınmasını sağlamışlardır. Türkiye’de bulunmayan sanayi burjuvazisinin aksine Batı sermayesi ile işbirlikçi bir yol benimseyecek olan ve çıkarları büyük toprak sahipleri ile çatışmayı gerektirmeyen ticaret burjuvazisi kendine “milli” bir görünüm vermiş, toprak sahipleri ile uzlaşmış ve bu iki sınıf siyasi iktidarı yönlendirmek için günümüze kadar çeşitli değişimlerle devam eden bir ittifak kurmuşlardır.²⁴⁹ Bu ittifakın yansımaları ileride ele alacağımız gibi öncelikle çok partili hayat döneminde de kendisini daha açık bir şekilde gösterecektir.²⁵⁰

Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ikilisinde gördüğümüz gibi, Batı’nın liberal demokrasiye bağlı kurumlarının ortaya çıkışı Sanayi Devrimi sonucu işçi sınıfını ortaya çıkartacak olan köylülerin toprağa bağlılığından kurtarılması diğer bir deyişle Fransız İhtilali sonucunda toprak reformunun yapılmasıyla gerçekleştirilmiştir.²⁵¹ Türkiye’de ise toprak reformu çeşitli nedenlerle gerçekleştirilememiştir. Bu nedenlerin en başında ise cumhuriyetin dayanmak zorunda olduğu, *eşraf*, *aşiret* ve *din adamları* üçlemesi gelmektedir. Bu zümrelerin cumhuriyetin kurulduğu Türkiye’de halk üzerinde büyük bir nüfuzu vardır. Toprak reformu ise, cumhuriyetin nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan köylü kitlelerinin bu nüfuzdan kurtarılması anlamını taşımaktadır. Toprak reformu bu açıdan özellikle Doğu illerinde derebeyliğin tam olarak tasfiyesi ve köylünün özgürleştirilmesi anlamına gelmektedir.²⁵² Bu nedenle toprak reformunu ilgilendiren her girişim bu grupların muhalefeti ile karşılaşmış ve gerçek bir reform çalışması yapılamamıştır. Sadece çeşitli dönemlerde, topraksız köylüye hazine arazisinden toprak vermek gibi, köylü üzerinde egemen zümreler tarafından kurulmuş hakimiyeti ortadan kaldırmayan çalışmalar yapılmıştır.²⁵³

Osmanlı Devleti’nden cumhuriyete kalan büyük sanayi yatırımları da bulunmamaktadır. Bu eksikliğin kapatılabilmesi için ise Cumhuriyet’in benimsediği ilke devletçilik ilkesi olacaktır. Öncelikle İzmir İktisat Kongresi ile benimsenen liberal anlayışın, 1929 Krizi’nin ortaya

---

²⁴⁸ AVCIOĞLU, s. 241-245.

²⁴⁹ TİMUR, Taner: Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara 2013, s. 69-71.

²⁵⁰ TİMUR, Türk Devrimi, s. 77-78.

²⁵¹ PERİNÇEK, Doğu: Toprak Ağılığı ve Kürt Sorunu, İstanbul 2010, s. 99.

²⁵² AYDIN, Mehmet Korkud: “CHP’de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve TBMM’de Yaşanan Tartışmalar”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 41, İstanbul 2018, ss.: 359-384, s. 363.

²⁵³ AYDIN, s. 361.

çıkarttığı ekonomik şartlar içerisinde uygulanmasının imkânsızlığı ortaya çıkmıştır. Ülkede ticaret sermayesinin azlığı ve var olan sermayenin de üretime geçmekten daha çok yabancı sermaye ile ortaklığa giderek kâr elde etmek istemesi ulusal bir burjuvazinin kurulmasının önünde engel teşkil etmekteydi. Bu dönemde gerekli yatırımların yapılabilmesi için yabancı sermayeden borç alınması ise ekonomik bağımsızlıktan vazgeçmeden mümkün görünmemekteydi. Ülkede ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için devletin, özel sektörün yanında ekonomik alana müdahalesi kaçınılmaz olmuştur.²⁵⁴ Mahmut Esat Bozkurt, yazılarında “*devlet sosyalizmi*” olarak da kullandığı bu ilkeyi şöyle açıklamaktadır:

“Devlet sosyalizmi nedir? Özel mülkiyeti tanıyan, fakat insanın insan tarafından sömürülmesini önlemek ve milli kalkınmayı başarmak için devlete ekonomik işlerde kontrol ve teşebbüs hak ve yetkilerini kabul eden bir sistemdir²⁵⁵.”

Görüldüğü gibi Bozkurt’a göre devletçilik ilkesinin amacı, ulusal kalkınmayı ya da sanayileşmeyi gerçekleştirebilmek açısından özel girişim ile devletin bir arada çalışmasını sağlamaktır. Devamında Bozkurt;

“Devletin ekonomik hareketlerde şiddetli kontrol yetkisi sömürüyü tepeleyen en kesin bir silahtır.

İşte biz tarihimizin, kaderimizin burada en ussal (rasyonel) bir verimi olan devletçiliği bu suretle benimsedik.

Bu politika bize, hem dışa karşı himayeyi yapacak, hem parayı bulacak, hem bilgiyi getirecek, hem de muhtaç olduğumuz işleri başartacaktır²⁵⁶.”

diyerek, neden devletçilik ilkesinin benimsendiğini açıklamaktadır. Buradan çıkarılacak üç sonuç bulunmaktadır. Öncelikle, henüz özel girişimin bütün ekonomik alanda sorunsuzca faaliyet gösterecek kadar sermaye birikimi bulunmamaktadır. Bu nedenle bu sermayeyi sağlayacak ve ekonomik alanda yatırımları yapacak olan devlettir. İkinci olarak ise, özel girişimin tamamen reddedilmediği aksine devlet ile uyumlu bir şekilde çalışmasının ön görüldüğü bu sistemde devletin ekonomik alana müdahalesi, “*insanın insan tarafından*” diğer bir deyişle işçinin sermaye tarafından, köylünün de derebeyleri tarafından sömürülmesinin önüne geçmektir. Üçüncüsü ise yerli üretimin dışarıya karşı korunması isteğini, diğer bir deyişle Kemalist Devrim’in ekonomik alanda tam bağımsızlık anlayışını yansıtmaktadır.

Ancak toprak reformunun yapılamamasının yanında bu anlayışın başarılı olamamasının altında yatan bir diğer neden de devlet eliyle bir milli burjuvazi yaratılma çabası içerisinde İttihat ve

²⁵⁴ BAŞKAYA, Fikret: Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, Ankara 2009, s. 111-114, PERİNÇEK, Toprak Ağılığı, s. 129.

²⁵⁵ BOZKURT, s. 223.

²⁵⁶ BOZKURT, s. 231.

Terakki döneminin yanlış zihniyetlerinden birinin hala daha canlı olması yatmaktadır. Bu da özel girişimin devlet eliyle desteklenmesinden sonra bu yaratılan sınıfın tam anlamıyla burjuvazinin özelliklerini gösterememesidir. Daha açık bir ifadeyle bu yaratılmaya çalışılan sınıfın devlet kudretinin kanatları altından ayrılmamakta direnmesi, serbest rekabet ve liberal ekonomi anlayışına uygun faaliyet göstermek yerine devletten kopmadan her zararının devlet eliyle karşılandığı hatta devletin yalnızca bu yaratılan yeni sınıf lehine eylemlerde bulunduğu bir ekonomik işleyiş kurmak istemeleridir.²⁵⁷

Kemalizm'in son ilkesi olan **devrimcilik** ilkesi ise yukarıda tarihsel oluşum şartları içerisinde göstermeye çalıştığımız Türk Devrimi'nin ruhunu ve yönünü belirleyen ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı döneminin Batı tarzındaki kurumları, eskinin ya da diğer bir deyişle gelenekselin yanına ekleme anlayışı yerine Kemalist Devrim eskinin kurumlarını ortadan kaldırarak çağdaş kurumları kurma yoluna gitmiştir. Devrim'i Osmanlı döneminin reform hareketlerinden ayıran en önemli nokta da budur.²⁵⁸ Bunun yanında devrimcilik ilkesi Kemalist Devrim'i durağan olmaktan çıkartacak, sürekli değişen yaşam karşısında değişmeye ve gelişmeye açacak olan ilkedir. Bu nedenle Kemalist Devrim'in devrimcilik anlayışı sürekli değişen ve gelişen bir dünya karşısında sürekli bir değişim ve gelişimi hedefler.²⁵⁹ Ancak daha devrim dönemlerinden başlayarak bazı çevrelerde devrimin tamamlandığı artık elde olanın korunması evresine geçildiği gibi yanlış yorumlar kimi zaman kasıtlı kimi zaman da iyi niyet ile ortaya konulmuştur.²⁶⁰

Tanzimat Dönemi hareketlerinde üzerinde durduğumuz gibi Kemalist Devrim de başta Kemal Atatürk olmak üzere sınırlı bir çevrenin çabaları ile hayata geçmiş bir ilerleme hareketidir. Ancak onu Tanzimat Dönemi modernleşmesinden ayıran önemli özellikleri vardır. Öncelikle Tanzimat Döneminde gördüğümüz çoklu yapı cumhuriyet devrimleri ile ortadan kaldırılmış ve ulus devletin temel şartlarından biri olan tüm yurttaşların eşitlik temelinde bağlı olacağı ortak bir sistem kurmayı başarmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'de egemenliğin kaynağının halka dayandırılması 1920'de TBMM'nin açılması ve takip eden Kemalist Devrim süreci ile gerçekleştirilmiştir. Devrim her ne kadar sınırlı bir çevrenin düşüncesinin ürünü de olsa devrimler gerçekleştirilirken halka dayanma, devrimleri halka mâl etme isteği güçlü bir şekilde varlığını göstermiştir.

---

²⁵⁷ Bu konu hakkında detaylı örnek için bkz: AVCIOĞLU, s. 269-271.

²⁵⁸ BERKES, s. 521-523.

²⁵⁹ AKIN, İlhan: Türk Devrimi Tarihi, İstanbul 1999, s. 196.

²⁶⁰ TİMUR, Türk Devrimi, s. 79-80.

Ancak bunun yapılabilmesi ise öncelikli olarak kendisine dayanılabilecek bir halk kitlesinin ya da diğer bir deyişle ulusun varlığını gerektirir. Bu dönemde görüldüğü gibi Türkiye’de halk, derebeyleri ve şeyhlerin altında ezilmektedir. Orta Çağ kalıntısı bu yapıların tasfiyesi ise yukarıda da değinildiği gibi mümkün olmamıştır. Batı’da bu tasfiye, güçlenen burjuvazinin feodalite ve onun kurduğu düzen ile savaşı sonucunda gerçekleşmiştir. 1789 İhtilali sonrasında yapılan toprak reformu ile feodalitenin baskısından kurtulan köylülerin öncelikle ücretli işçilere dönüşmesi ve daha sonra bir sınıf olarak hak mücadelesine başlaması Batı demokrasilerini şekillendirmiştir.

Ancak Türkiye’de Batılı anlamda bir burjuvazinin bulunmayışı ve Kurtuluş Savaşı sırasında ve devamında bu Orta Çağ kalıntısı ayan, derebeyi, şeyhler yapısına dayanılmak zorunda kalınması bu tasfiyeyi olanaksız bırakmıştır. Burjuva sınıfının oluşması için gerekli ekonomik altyapı ise henüz kurulamamıştır. Bu eksiklik devletin müdahalesi ile tamamlanmak istenmişse de gerek belirli sosyal grupların direnci gerek Atatürk’ün ölümü ve devamında İkinci Dünya Savaşı’nın Türk ekonomisi üzerindeki etkileri Kemalist Devrim’in hızını kesmiş ve onu bir muhafazakarlık ya da elde olanı koruma evresine sürüklemiştir. Bu yapı aşağıda da göreceğimiz üzere her dönemde toprak reformu hareketlerinin karşısında durarak kendi güçlerini korumuş ve çağın değişen ekonomik şartlarına uyarak varlıklarını günümüze kadar sürdürmeyi başarmışlardır.

III. TÜRKİYE’DE ULUS DEVLETİN LİBERALLEŞMESİ

Cumhuriyet’in ilanından başlayarak Türkiye’de meclis içerisinde faaliyet gösterecek, siyasal iktidarı denetleyecek ikinci bir partiye ihtiyaç duyulmuş ve bu yönde yine yukarıdan gelen direktifler doğrultusunda adımlar atılmıştır. Öncelikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve devamında Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleri bu adımların iki örneğidir. Bu iki parti de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın devletçi ekonomik politikaları karşısında ekonomik alanda liberalizmi ve serbest teşebbüs anlayışını benimsemiştir. Ancak liberal ekonomik anlayışın hayata geçirilebilmesi için gerekli ekonomik altyapının henüz kurulamamış olması toplumsal bakımdan bu partilerin gerekli tabandan yoksun kalmalarına neden olmuştur. Bu toplumsal sınıfın yoksunluğu bu partilerin tabanının önemli ölçüde devrim karşıtları tarafından işgal edilmesine neden olmuştur. Kemalist Devrimden rahatsız olan yarı-feodal unsurlar ve peşlerinden sürükledikleri halk kitleleri bu partiler etrafında kenetlenmeye başlamıştır. Bu ortam içerisinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Doğu’daki Şeyh Sait İsyanı gerekçe gösterilerek kapatılmış, ikinci çok partili yaşam denemesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı Fethi Okyar ise durumu önceden görerek partisini kapatmıştır.²⁶¹

Bu nedenle Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçiş için İkinci Dünya Savaşı sonrası beklemek gerekmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, faşist rejimlerin yıkılması, bütün dünyada tek partili, otoriter nitelikteki rejimlerin de gözden düşmesine neden olmuştur. Dünyadaki bu gelişme çerçevesinde Türkiye’de de artık tek parti idaresinin devam etmesine olanak kalmamıştır. Bir yandan doğudan gelen Sovyet tehlikesi de Türkiye’yi, Batı’nın liberal demokrasi ilkelerini benimsemeye itmiştir.²⁶²

Bu şartlar altında, CHP içerisinde 1945’te Toprak Reformu tasarılarının yeniden görüşüldüğü günlerde meclise “*Dörtlü Takrir*” adıyla anılan bir demokratikleşme önergesi; Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından sunulmuştur. Bu önerge özetle dünyada yaşanan *özgürlük* ve *demokrasi* havası da göz önünde bulundurularak artık Türkiye’nin tek parti rejimi ile idare edilmesinin mümkün olmadığını söylemektedir.²⁶³

Bu noktada önergenin altında imzası bulunan ve ileride başvekil olacak olan Adnan Menderes’in kendisinin de bir büyük toprak sahibi olması hatırlanmaya değerdir. Toprak

---

²⁶¹ CEM, s. 309-312.

²⁶² AKŞİN, s. 239.

²⁶³ AKŞİN, s. 242.

Reformu tasarısı özellikle belli bir dönümün üzerinde araziye sahip olan özel hukuk kişilerinin arazilerinin de kamulaştırılarak topraksız köylüye dağıtılmasını öngören maddesi²⁶⁴ nedeniyle meclisteki büyük toprak sahipleri tarafından eleştirilmiştir.²⁶⁵ Köylüyü kalkındıracak ve yarı-feodal bağlarından kurtaracak toprak reformu hareketleri ilerleyen dönemlerde de Demokrat Parti'nin çizgisindeki siyasal iktidarlar tarafından etkisizleştirilmiştir.²⁶⁶

Bu noktada ekonomik ve siyasal liberalizm arasındaki ilişkinin altını yeniden çizmek gerekmektedir. Ekonomik anlamda liberal politikaların uygulanabilmesi öncelikle ulusal çapta bir sermaye birikiminin varlığına gereksinim duyar. Batı'da sermaye birikiminin ulaştığı düzey ekonomik alanı aşarak siyasal alanda da liberal politikaların uygulanarak siyasal iktidarın sınırlandırılması taleplerini beraberinde getirmiştir. Türkiye'de henüz ulusal çapta bir sermaye birikimi oluşmadan ekonomik alanda liberal politikaların benimsenmesinin sonuçları hiç kuşkusuz Batı'da yaşanan evrimden farklı sonuçlar doğuracaktır.

Tezin devamında Türkiye'de liberal düşüncenin gelişimi ve ekonomik ve siyasal yansımaları çok partili siyasal yaşamın başlamasından itibaren incelenecektir. Bu inceleme iki alt başlık halinde Türkiye'de ekonomik ve siyasal liberalizmin gelişimini Batı'daki gelişim ile karşılaştırarak yapılacaktır. Bunun için birinci alt başlıkta öncelikle ekonomik alanda takip edilen politikalar irdelenecek devamında ise bu politikaların siyasal alana yansımaları gösterilerek Türkiye'de ulus devletin liberalleşmesi sürecinin gelişim çizgisi ve sonuçları ele alınacaktır.

A. Ekonomik Alanda Yaşanan Dönüşümler

1923-1938 döneminde her ne kadar çok partili siyasal yaşama geçiş denemeleri olmuşsa da tam anlamıyla bu geçiş 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ile sağlanmıştır. CHP'nin devletçilik etrafında şekillenen ekonomik politikaları ile kıyaslandığında Demokrat Parti'nin ve daha sonrasında ardıllarının benimsediği ekonomik politikalar liberal bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle bu bölümde Demokrat Parti ile başlayan çok partili siyasal yaşamda benimsenen ekonomik politikaların genel çerçevesi Batı'da aynı dönemlerde yaşanan ekonomik gelişmeler ile karşılıklı bir şekilde gösterilmeye çalışılacaktır.

---

²⁶⁴ Kanun metni için bkz.: Resmî Gazete, RG. 6032, 15.06.1945.

²⁶⁵ AKŞİN, s. 242.

²⁶⁶ KÖYMEN, Oya: Kapitalizm ve Köylülük Ağalar, Üretenler, Patronlar, İstanbul 2008, s. 146-149.

Dörtlü Takrir sonrasında bir muhalefet partisinin kurulma çalışmaları hız kazanmış ve sonuçta Demokrat Parti kurulmuştur. Demokrat Parti, kurucuları bakımından büyük toprak sahiplerine ve ülkedeki sermaye gruplarına dayanmaktaydı.²⁶⁷ Bu bakımdan ekonomik alanda gerçekleştirdiği hamleler de bu grupların çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir. Genel olarak bakıldığında, büyük toprak sahipleri açısından en önemli iki gelişme Toprak Reformu ve halihazırda Demokrat Parti'nin muhalefet döneminde iyice yıpratılmış olan Köy Enstitüleri projesinin rafa kaldırılması olmuştur. Bunun yanında yine ekonomik alanda yerli burjuvazi kredi kurumları ile desteklenmiş ve yabancı sermaye çeşitli teşvikler ile ülkeye çekilmeye çalışılmıştır.²⁶⁸

Demokrat Parti, devletçilik anlayışına açıkça muhalefet etmemiş ancak bu anlayışı kendi yorumu çerçevesinde değiştirerek uygulamıştır. Bu dönemde devlet ekonomik alanda var olmaya devam etmiştir. Ancak bu var oluş, yerli burjuvaziye destekleyecek kredi kuruluşları kurmak, tarımda makineleşmeyi arttırmak ve altyapı projelerini gerçekleştirmek olarak hayat bulmuştur.²⁶⁹ Ekonomik planda Demokrat Parti'nin bir diğer uygulaması ise ekonomik büyümeyi yabancı kredi ile sağlamayı amaçlamasıdır. Bu anlayış, yabancı kredinin sağlanabildiği ilk dönemlerde ekonomik alanda büyümeyi sağlasa da uluslararası şartların değişmesi ile birlikte kredi sağlamak zorlaşmıştır ve ekonomik büyüme de duraklamıştır.²⁷⁰

Bu dönemde izlenen ekonomik politikalar bakımından iktidara yönelik eleştiriler ise yabancı sermaye ile ilişkiler noktasında toplanmıştır. Özellikle Petrol Kanunu ile Türkiye'de petrol aramaları konusunda yabancı şirketleri ülkeye çekmeye yönelik değişiklikler, başta İsmet Paşa olmak üzere muhalefet partileri tarafından çok sert biçimde eleştirilmiştir. İsmet Paşa, bu değişiklikleri "*kapitülasyonların ger dönüşü*" olarak nitelemiştir.²⁷¹

Bunun yanı sıra üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise Marshall Yardımları meselesidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, ABD'nin, kendi hegemonyasını güçlendirmek için öncelikle savaştan zarar gören Avrupa ülkelerine dağıttığı bu yardımlardan Türkiye en başta yararlanmamayı tercih etmiştir. Demokrat Parti muhalefette olduğu bu dönemde, iktidarın bu kararını eleştirmiştir. İktidar ve muhalefet arasındaki bu gerilim sonuçta Marshall

---

²⁶⁷ EROĞUL, Cem: *Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 2, Ankara 1969, ss.: 181-193, s. 186.

²⁶⁸ EROĞUL, s. 183.

²⁶⁹ COŞAR, Nevin: *Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 60, Sayı:1, Ankara 2015, ss.: 29-58, s. 30-31.

²⁷⁰ COŞAR, s. 33-34.

²⁷¹ BAYTAL, Yaşar: *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 40, Ankara 2007, ss.: 545-567, s. 552-553.

Yardımlarından Türkiye'nin de yararlanması sonucunu doğurmuştur.²⁷² Ancak bu yardımların ne şekilde kullanılacağı ABD tarafından belirlenmiş, daha çok büyük toprak sahiplerinin faydalandığı tarımda makineleşme konusunda kullanılmışlardır. Kalkınma yolunda özel sektöre ağırlık verilmesi sonucunda da ülkenin dışa bağımlılığı önemli ölçüde artmıştır.²⁷³

Bu dönemde benimsenen ekonomik ve siyasal politikalara bir tepki niteliği taşıyan 27 Mayıs Devrimi sonrası kabul edilen 1961 Anayasası ise ekonomik alanda önceki dönemden farklı ilkeleri benimsemiştir. 1961 Anayasası, dünyada özellikle de Batı'da yaşanan gelişmeleri takip ederek Batı tarzı bir çoğulcu demokrasi kurmayı hedeflemiş ve bu demokrasinin temel kurumlarını da bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz üzere Anayasa hükümleri ve kurumlar ile hayata geçirmeyi amaçlamıştır. Ekonomik alanda 1961 Anayasası'nın en önemli getirisi ise sosyal devlet ilkesine Anayasa'da yer verilmesi olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da ekonomik alanda devletin müdahalesi tekrar gündeme gelmiştir. 1961 Anayasası toplumsal ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasını devlete bir ödev olarak yüklemiştir. Bu dönemde *karma ekonomi*²⁷⁴ anlayışı benimsenmiş ve devlet de ekonomik hayatta özel sektörün yanında ekonomiye müdahale eden, onu düzenleyen bir aktör olarak yer almıştır.²⁷⁵

Anayasa Mahkemesi'nin 1961 Anayasası döneminde verdiği bir kararı²⁷⁶ dönemin ekonomik anlayışını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Buna göre AYM, sosyal devleti;

*“Demokratik sosyal hukuk devleti; insan hak ve hürriyetlerine saygı gösteren, ferdin huzur ve refahını gerçekleştiren ve teminat altına alan, kişi ile toplum arasında denge kuran, emek ve sermaye ilişkilerini dengeli olarak düzenleyen, özel teşebbüsün güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayan, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadî ve malî tedbirler olarak çalışanları koruyan, işsizliği önleyici ve millî gelirin, adalete uygun biçimde dağılmasını sağlayıcı tedbirler alan, adaletli bir hukuk düzeni kuran ve bunu, devam ettirmeğe kendini yükümlü sayan, hukuka bağlı, kararlılık içinde ve gerçekçi bir özgürlük rejimini uygulayan devlet demektir.”*²⁷⁷

AYM'nin bu kararında açıkça görüldüğü gibi dönemin ekonomik anlayışı, özel sektörü dışlamamakta aksine ona özel sektörün güven içinde çalışması için gereken ortamı hazırlamakla görevlendirmektedir. Ancak bu dönemin en önemli özelliği devlete çalışanları koruma ödevinin yüklenmesidir. Bu ödevle bağlı olarak sosyal haklar alanında özellikle de örgütlenme özgürlüğü

²⁷² ÇINAR, Yusuf: “Modernleşme ve Bağımlılık Teorileri Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye”, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, Aydın 2018, ss.: 325-350, s. 337-338.

²⁷³ ÇINAR, s. 346.

²⁷⁴ Bkz.: EĞİLMEZ, Mahfi: Ekonominin Temelleri [Kavramlar ve Kurumlar], İstanbul 2019, s. 109.

²⁷⁵ AKAD, Teori ve Uygulama, s. 185-187.

²⁷⁶ Kararın tam metni için bkz.: E.1963/336, K.1967/29, KT: 26-27.09.1967, RG: 13031, 19.10.1968.

²⁷⁷ E.1963/336, K.1967/29, s. 7.

bakımından yaşanan gelişmelerdir. Örgütlenme özgürlüğünün anayasal güvenceye kavuşması sonucunda sendikaların kurulması ve sendikal faaliyetlerin güçlenmesi ile birlikte temel hak ve özgürlüklerin güvencesi olabilecek bir “*kamuoyu*” oluşumunun önü açılmıştır.²⁷⁸

Ancak 1961 Anayasası ile kazanılan bu ortam çok uzun ömürlü olmamıştır. 1980 Darbesi’ne giden dönemde bu haklar ciddi ölçüde kısıtlanmış ve 1982 Anayasası gelişen yeni ekonomik anlayışın uygulanabileceği ortamın yaratılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Batı’da yükselen neo-liberalizmin ilkeleri ile uyumlu kararlar içeren 24 Ocak Kararlarının uygulanması sadece ekonomik alanda değil, politik alanda da değişimlerin yaşanmasını zorunlu kılmıştır. 24 Ocak Kararları yükselen neo-liberalizm ile paralel olarak devletin ekonomideki payının azaltılması, yabancı sermayeye serbestlik tanınması ilkelerini benimsemiştir. Bu planı hazırlayan Turgut Özal ise 1982 Anayasası’nın kabulü ile birlikte kurulacak olan *sivil hükümetin* başbakanı olacaktır.²⁷⁹

1982 Anayasası ile devletin ekonomik alana müdahalesi tam olarak son bulmamışsa da 1961 Anayasası ile kıyaslandığında müdahalenin yönünün değiştiğini söylemek yanlış olmaz. 24 Ocak Kararlarının uygulamaya konulması için gereken politik altyapıyı hazırlayan 1982 Anayasası ile sermayeyi özellikle 1980 öncesi dönemde zor duruma sokan sendikal örgütlenmelerin başta toplu sözleşme ve grev hakkı olmak üzere ellerindeki araçlar kırılmış ve büyük oranda etkisizleştirilmiştir. Bunun yanında sendikal işçilerin sayısında yaşanan düşüş, güvencesiz işçilerin sayılarının artması, sendikaların gücünü oluşturan sayısal çokluk durumunu değiştirmiş ve sendikaların elini zayıflatmıştır. Bu durum sadece yerel sermaye için değil, ucuz iş gücüne ihtiyaç duyan uluslararası sermayenin ülkeye girişi için de büyük yararlar sağlamıştır.²⁸⁰

Bu dönemde, neo-liberal politikalar Türkiye’de hayata geçirilmeye başlamıştır. Kamu İktisadi Teşebbüsleri özelleştirilmesi talepleri gündeme gelmiş, devletin ekonomik alanda aktif olarak oynadığı rol azalmıştır. Sosyal hakların özellikle de örgütlenme özgürlüğünün kullanımında devlet ve hakkı kullananlar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Özellikle sendikal haklar konusuna bakıldığında 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve politik gelişmeler sonucunda Türkiye’de bu hakkın kullanımını önemli oranda zayıflatmıştır.²⁸¹

²⁷⁸ TANÖR, Bülent: İki Anayasa 1961-1982, İstanbul 2019, s. 21-22.

²⁷⁹ BORATAV, Korkut: Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015, Ankara 2018, s. 161-164.

²⁸⁰ BUDAK, Rıdvan: Yeni Sağ Yeni Aldatmaca, Yayına Hazırlayan: Işık Kansu, Ankara 1997, s. 13-16.

²⁸¹ Detaylı bilgi için bkz.: BORATAV, İktisat Tarihi, s. 252-253.

1982 Anayasası sonrası özellikle ANAP ile başlayan liberal politikalar çerçevesinde Türkiye’de özelleştirme tartışmaları hız kazanmış, devletin ekonomik alandaki ağırlığı sorgulanmaya başlamıştır.²⁸² Özelleştirmelerin gerekçesi olarak ise çoğunlukla Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin kötü yönetilmesi bu nedenle zarar etmesi, devletin ve vatandaşın üstünde bu konumları ile bir yük oldukları öne sürülmektedir.²⁸³ Her ne kadar özelleştirme tartışmaları 1980’lerde başlamışsa da 1990’lardan sonra hızlanarak devam etmiştir.²⁸⁴

Yine bu dönemde ekonomik alanda temel sav “*serbest pazar*” anlayışı içerisinde ekonomide rekabet ve serbestlik ilkelerinin hâkim kılındığı yönündedir. Ancak uygulama bunun aksini göstermiştir. Her ne kadar ekonomik anlamda serbest piyasaya yönelik politikalar benimsense de devletin ekonomik alandaki etkisi kendisini hissettirmeye devam etmiştir. Bunun sonucunda sermaye grupları ve siyasal iktidar arasında Batı’dan farklı bir diyalog ortaya çıkmıştır.²⁸⁵

Özelleştirme yoluyla devletin ekonomik alandaki ağırlığının azaltılması yöntemi ise amaçlanandan farklı sonuçlar doğurmuştur. TÜSİAD’ın 1991 tarihli özelleştirmeler hakkındaki raporu Türkiye’de siyasal iktidarın özelleştirmeye bakışı hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Rapor, özelleştirmenin amacını “*piyasa ekonomisine geçişin sağlanması*” ve “*verimliliğin artırılması*” olduğunu belirtmektedir. Ancak yine bu rapora göre özelleştirmeler özel sektörü desteklemekten ve devletin ekonomik alandaki etkinliğini azaltmaktan daha çok bütçe açıklarını kapatma amacına hizmet eder şekilde yapılmaktadır.²⁸⁶

2002 sonrası dönemde AKP iktidarı ile birlikte, özellikle AB uyum süreci altında yapılan reformlar ile ekonomik alanda özelleştirmelere ağırlık veren tutum hızlanarak devam etmiştir. Devletin ekonomik alandaki doğrudan ağırlığını azaltmaya başlaması ise sermaye grupları ve siyasal iktidar arasında yeni bir diyalog geliştirmiştir. Bu diyalogun uluslararası sermaye ve yerli sermaye bağlamında karşımıza çıkan iki boyutu bulunmaktadır. Birinci boyutta özellikle uluslararası pazar ile birleşme noktasında bu dönemde Türkiye’ye yoğun bir yabancı sermaye girişi yaşanmıştır. Özellikle “*Derviş Reformları*”²⁸⁷ ile yapılan düzenlemeler sonucunda Türkiye’ye yabancı sermaye girişi önceki dönemlere göre artmıştır. Bu dönemde özellikle özelleştirmelere hız verilmesi ve yabancı sermayenin girişindeki kısıtların hafifletilmesi ile

²⁸² AŞIKOĞLU, Rıza: “*Türkiye’de Özelleştirme*”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, Eskişehir 1992, ss.: 265-280, s. 270.

²⁸³ ARSLAN, İbrahim: “*Özelleştirmenin Hukuki Boyutu ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Halil CİN’e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı, Konya 1995, ss.: 409-425, s. 415.

²⁸⁴ BORATAV, s. 171-172.

²⁸⁵ ÇAVDAR, Tefrik: *Türkiye’de Liberalizm*, Ankara 1992, s. 229-233.

²⁸⁶ TÜSİAD, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, İstanbul 1992, s. 10-11.

²⁸⁷ Bu dönemde yapılan reformlar için bkz.: BORATAV, s. 215-216.

birlikte ÷lkeye önceki dönemlere kıyasla büyük miktarlarda yabancı sermaye girişı yaşanmıştır.²⁸⁸

Bu dönemde sermaye birikiminin ve ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi büyük ölçüde ekonomiyi uluslararası sermayeye bağı hale gelmiştir. Derviş Reformları ve IMF ile uyumlu para politikaları bu durumu desteklemiştir. Bu bağımlılıkla birlikte neo-liberal politikalara uyumlu olarak devletin ekonomik alandaki doğrudan varlığı ve müdahalesi de azaltılmıştır. Yine bu dönemde hız kazanan özelleştirmeler, 1980 Darbesi ile başlayan örgütlü emeğin çözülmesi sürecini hızlandırmıştır.²⁸⁹

Yerli sermaye ile ilişkiler ise yukarıda anıldığı gibi Batı'dan oldukça farklı bir şekil almıştır. Bu şekli daha iyi açıklayabilmek için kısaca "*crony capitalism*" (**ahbap-çavuş kapitalizmi**) denen kavramı ele almak gerekmektedir. Kavram, kapitalist ekonominin temel ilkesi olan serbest rekabet anlayışının ortadan kaldırılarak serbest piyasanın kurallarının işletilmemesi anlamına gelir. Bu sistemde serbest rekabet ilkesi belirli sermaye grupları lehine siyasal iktidar tarafından bozulmuş ve siyasal iktidar ile sermaye grupları arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisi tesis edilmiştir.²⁹⁰ Türkiye açısından bu durum aslına bakılırsa yeni değildir. Neo-liberal politikaların benimsendiğı 1980'li yılların başında da benzer durumlar yaşanmıştır.²⁹¹ 2002 sonrası da siyasal iktidar ve sermaye arasındaki diyalog bu şekilde ilerlemiştir. Özellikle altyapı yatırımları için yapılan ihaleler ve bu ihalelerin çoğunun belli başlı birkaç şirket tarafından paylaşılması Türkiye'de serbest rekabet kurallarından daha çok siyasal iktidara yakınlığın şirketler açısından geçer akçe haline geldiğı göstermektedir.²⁹²

Siyasal iktidar ve sermaye grupları arasındaki ilişkinin bu dinamiğı hem iktidara bağı bir burjuvazi sınıfı yaratmak hem de gerektiğinde siyasal iktidarın gereksinim duyacağı desteğı sağlayabilmek bakımından önem taşımaktadır. Uluslararası sermayeye bağı ekonomik büyüme ve krizler sonucunda ise IMF programları ile başlayan ekonomi üzerindeki devlet kontrolünü azaltıcı politikaların yerini yeniden devletin özellikle kamu ihaleleri üzerinde etkin bir denetim kurmasını gerektirmiştir. Uluslararası alanda dışa bağımlı ekonomik büyümenin getirdiğı kriz

---

²⁸⁸ Bu dönemde Türkiye'ye yabancı sermaye girişı hakkında daha fazla bilgi için bkz.: İNAM, Betül/ GİRAY, Filiz/ TÜZÜNTÜRK, Selim: "*Liberalleşme Sürecinde Özelleştirme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticaret Serbestliğı: Bazı AB Ülkeleri ile Türkiye Karşılaştırması*", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 4, Niğde 2016, ss.: 251-270, s. 256-258.

²⁸⁹ AKÇAY, Ümit: "*Authoritarian Consolidation Dynamics in Turkey*", Contemporary Politics, Cilt: 27, Sayı: 1, Londra, 2021, ss.: 79-104, s. 85-86.

²⁹⁰ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz.: EĞİLMEZ, s. 112.

²⁹¹ ÇAVDAR, s. 231, BUĞRA, Ayşe: Devlet ve İş Adamları, çev. Fikret Adaman, İstanbul 2017, s. 207.

²⁹² Dünya Bankası'nın hazırladığı rapora göre dünyada devletten en çok ihale alan 10 şirketin 5'i Türkiye'de bulunmaktadır. İlgili rapor için bkz.: <https://ppi.worldbank.org/en/snapshots/rankings> (Erişim Tarihi 02.01.2021)

ve içeride siyasal iktidarın gücünü koruyabilmek için kendisine yakın sermaye gruplarının desteğini sağlama amacı bu değişimde temel etken olmuştur. Bu denetimle birlikte sermayenin dağılımı devletin gözetiminde, onun politik hedeflerini destekleyebilecek bir doğrultuda yönlendirilebilecek bir hâl almıştır.²⁹³

Ekonomik alandaki bu değişimlerde, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı sosyo-ekonomik ilişkiler bütününe payı yadsınamaz. Sanayi Devrimini yakalayamamış bir imparatorluğun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nde, Batı tarzı sosyo-ekonomik ilişkilerin ortaya çıkmasını beklemek yerinde olmayacaktır. Batı'da ekonomik alanda bağımsız ve serbest girişimin doğuşu öncelikle ticaret burjuvazisinin güçlenişi ve onun feodal ekonomik yapıyla mücadelesi sonucu başlamıştır. Sanayi Devrimi ile yeni bir boyut kazanan kapitalist üretim biçimi ise bu gelişmenin devamı olarak sosyal ve siyasal yapıyı yeniden şekillendirmiştir.²⁹⁴ Diğer bir deyişle Batı'nın sosyo-ekonomik ve siyasal yapısı bu doğal çatışma içerisinde şekillenirken Türkiye'de bu yapı yukarıdan devletin müdahalesi ile oluşturulmak zorunda kalmıştır. Devletin ya da diğer bir deyişle siyasal iktidarın ekonomik alan üzerindeki müdahalesi dönemlere göre farklı amaçlar ve söylemler gütse dahi Türkiye'de ulus devletin kuruluşundan itibaren gözle görülür bir şekilde varlığını sürdürmüştür.²⁹⁵

Ekonomik olarak liberal politikaların benimsendiği dönemlerde görülmektedir ki bu politikalara yapılan eleştiriler özellikle yabancı sermayenin ülke içerisindeki etkinliğinin artması diğer bir deyişle ülke ekonomisinin yabancı sermayeye bağımlılığının artması noktasında toplanmaktadır. Bu algı TÜSİAD'ın ilgili raporunda Türkiye'de özelleştirmelere karşı bakış açısı belirtilirken de üzerinde durulan bir nokta olmuştur.²⁹⁶ 1980'li yıllardan itibaren başlayan uluslararası sermaye ile bütünleşmeye yönelik ekonomik politikalar giderek yabancı sermaye ile bir bağımlılık ilişkisi oluşturmuştur.²⁹⁷ Günümüze kadar gelen süreçte Türkiye ekonomisi, yabancı krediler, borçlanma ve özelleştirme yoluyla özellikle 2000'lerden itibaren önemli ölçüde büyürken aynı zamanda bu büyümenin devamı için de yabancı sermaye ve borçlanma yollarına bağımlı hale gelmiştir.²⁹⁸

Türkiye'de ulus devletin doğuşunu ele alırken belirttiğimiz çelişkiler nedeniyle yerli burjuvazi Batı'ya benzer bir şekilde feodal unsurlar ile çatışmaya girmemiş aksine ticaret burjuvazisinin

---

²⁹³ BORATAV, s. 278-282, AKÇAY, s. 91-92.

²⁹⁴ MARDİN, Şerif: Türk Modernleşmesi, İstanbul 1991, s. 27-28.

²⁹⁵ BUĞRA, s. 222-223.

²⁹⁶ TÜSİAD, s. 118-120.

²⁹⁷ TİMUR, Taner: Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, Ankara 2000, s. 339-340.

²⁹⁸ EĞİLMEZ, Mahfi: Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme, İstanbul 2018, s. 163-167.

güçlenişi bu feodal unsurlarla ile birlikte ve birbirine dayanarak gerçekleşmiştir. Yine ulus devlet kurulurken özellikle Kurtuluş Savaşı döneminde bu unsurlara dayanma gereksinimi, devlet aygıtı ve bu unsurlar arasında Batı'dan ayrılan farklı bir ilişki modelini ortaya çıkartmıştır. Bu değişimler yaşanırken Türkiye'deki yerli sermayeyi bir ulusal burjuvazi olmaktan ziyade yerli burjuvazi olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Siyasal iktidar ve yerli burjuvazi arasındaki diyalog, ulusal bir burjuvazinin yaratılması denemelerinden beri devlet ve özel sektörü sürekli yan yana getirmiştir. Bu nedenle yerli burjuvazi de her dönemde devlet aygıtının gücüne dayanmak ve bu yolla sermaye birikimini sağlama çareleri aramıştır. Siyasal iktidar ve yerli burjuvazi arasındaki ilişki bu tarihsel şartların sonucunda şekillenmiştir.

Liberal politikaların ve dünya ekonomisi ile *bütünleşme* stratejilerinin benimsenmesi ise hem ulusal bir nitelik kazanmadan uluslararası sermaye ile ortaklaşan yerel sermaye açısından hem de siyasal iktidar açısından bir bağımlılık ilişkisi gelişmesi ile sonuçlanmıştır. Bu ilişkilerin siyasal boyutu bir sonraki kısımda ele alınarak ekonomik alan ve siyasal alan arasındaki ilişkinin Türkiye'deki gelişimi izlenecektir.

B. Siyasal Alanda Yaşanan Dönüşümler

Batı'da ulus devletin doğuşu ve liberalleşmesi sürecine baktığımızda ekonomik alanda liberalleşmenin siyasal alanda devlet iktidarının sınırlandırılması istemiyle birlikte ilerlediğini görmekteyiz. Bu ilerlemede itici gücü oluşturan sınıf ise öncelikle ulusal burjuvazi olmuştur. Yukarıda ele aldığımız gibi Türkiye'de ulusal çapta bir sermaye birikiminin bulunmayışı ekonomik anlamda görünüşte liberal politikalar benimsenirken siyasal bakımdan farklı bir sonuç doğmasına neden olmuştur. Bu iki olgu arasındaki ilişkiyi gösterebilmek ve Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş döneminden itibaren ele alınmış olan liberal ekonomik alandaki dönüşümlerin siyasal alandaki izdüşümünü bulabilmek için aynı dönemlerde siyasal iktidarın işleyişi ve uygulamaları değerlendirilecektir.

Bu noktada öncelikle CHP'nin içinden doğan DP'nin siyasal tabanının ele alınması gerekmektedir. Kurtuluş Savaşı döneminde karşımıza çıkan ikili yapı CHP'nin kurulması ile devam etmiştir. Buna göre bir yanda ekonomik gücü elinde bulunduran ve çözülmemiş yarı-feodal yapıdan güç alarak halkın üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan toprak sahipleri, eşraf gibi gruplardan oluşan yerel güç odakları ile diğer yanda ilerici-aydın bürokrat kesimden oluşan

CHP içerisindeki ikili yapı çatışmanın merkezine oturmuştur.²⁹⁹ DP'nin doğuşu ise iki grup arasındaki çatışmanın kopuş noktasını göstermektedir. Bu çatışma bir anlamda ekonomik alanda liberal politikalar ile devletçilik politikalarının da karşı karşıya gelişini göstermektedir.³⁰⁰

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği özgürlük ortamına ve ilk dönemin getirdiği ekonomik büyüme havasına karşın ekonomide yaşanan sıkıntılar ve DP'ye yöneltilen eleştirilerin artması, zamanla DP'yi bir baskı rejimi uygulamaya ve zora dayanmaya itmiştir. Muhalefet partileri üzerinde Tahkikat Komisyonları aracılığı ile baskı kurulması, basına uygulanan sansür, halktan özellikle de üniversitelerden ve üniversite öğrencilerinden gelen eleştirilere karşı gerek söylem gerekse eylem alanında takınılan sert tutumlar bu dönemde siyasal iktidarın otoriterleşen rejiminin uygulamalarının bazı örnekleridir. Bunun yanı sıra DP iktidarının en başından beri ezanın Arapçaya çevrilmesi, Köy Enstitüleri'nin kapatılması gibi irticai gruplara verilen tavizler, DP'nin faaliyetlerinin Kemalist Devrim'den uzaklaşan laiklik karşıtı ve karşı-devrimci nitelikleri nedeniyle büyük tepkiler toplamasına neden olmuştur.³⁰¹

Bu tepkiler en sonunda 1960 İhtilali'ne ve devamında 1961 Anayasası'nın ilânına zemin hazırlamıştır. 1961 Anayasası³⁰²'nin giriş bölümü "*Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;*" şeklinde başlamakta ve meşruiyetini baskıya karşı direnme hakkına dayandırmaktadır. Bunun yanı sıra İhtilal'in sahibinin Türk Milleti olduğu vurgusu yapılarak ihtilal halka mâl edilmiş ve Tanör'ün de belirttiği gibi, ihtilal yapıldığı dönemde bir meşruiyet sorunuyla da karşılaşmamıştır.³⁰³

1960 İhtilali'nin en önemli sonucu 1961 Anayasası'nın hazırlanması olmuştur. Anayasa, bir kurucu meclis tarafından hazırlanmıştır ve asli kurucu iktidarın iradesini yansıtmaktadır. Anayasanın hazırlanması, bir tarafta Milli Birlik Komitesi diğer tarafta da halkın iradesini temsil edecek olan Temsilciler Meclisi'nin çalışmalarının bir ürünüdür. Temsilciler Meclisi, CHP, CKMP ve illerden seçilecek temsilcilerinin yanı sıra toplumun çeşitli sosyal kesimlerinden (barolar, üniversiteler, meslek kuruluşları gibi) gelen temsilcilerin katılımı ile

---

²⁹⁹ ÖZBUDUN, Ergun: Social Change and Political Participation in Turkey, New Jersey, 2016, s. 42.

³⁰⁰ Demokrat Parti'nin parti programı ve liberalizm anlayışı için bkz.: EROĞUL, Cem: Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara 1970, s. 13-14.

³⁰¹ TANÖR, s. 365.

³⁰² Anayasanın tam metni için bkz.: <https://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm> (Erişim Tarihi: 31.10.2020)

³⁰³ TANÖR, OTAG, s. 366.

kurulmuş ve bu kişilere baskı altında olmadan çalışabilmeleri için gereken güvenceler sağlanmıştır.³⁰⁴

1961 Anayasası getirdiği yenilikler bakımından konumuzu ilgilendirdiği ölçüde iki şekilde ele alınabilir. Birincisi, kurduğu güçler ayrılığına dayanan çoğulcu demokrasi anlayışıdır. İkincisi ise buna bağlı olarak ele alınabilecek olan sosyal hakların anayasal güvenceye kavuşturulmasıdır. Birinci açıdan baktığımızda, anayasa hazırlanırken kurucu iradenin öncelikli amacı, DP'nin 1924 Anayasası'nın meclis üstünlüğüne dayalı siyasal yapıya dayanarak uyguladığı otoriter rejimin tekrar ortaya çıkmasını önlemek olmuştur. Bunu sağlamak için yürütmenin gücü meclis karşısında azaltılmış, kuvvetler ayrılığı anlayışı pekiştirilmiştir. Ayrıca çift meclis sistemi benimsenerek yasama organı ikili bir yapıya kavuşturulmuş ve Cumhuriyet Senatosu yoluyla Millet Meclisi'nin denetlenmesi diğer bir deyişle yasama faaliyetinin de tek başına sisteme hâkim olması engellenmek istenmiştir. Bunun yanında meclis üstünlüğü ilkesi terkedilerek yerine “*anayasanın üstünlüğü*” ilkesi benimsenmiştir. Siyasal iktidarın ve alınan kararların anayasaya uygunluğunun denetlenebilmesi için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.³⁰⁵

İkinci açıdan ise, siyasal iktidarın denetlenmesi görevi büyük ölçüde getirilen yeni kurumlara bırakılmış olsa da sosyal hakların özellikle de örgütlenme özgürlüğünün güvence altına alınması ile bireylerin siyasal hayata kolektif bir şekilde katılımının önü açılmıştır. 1961 Anayasası ile devlet, sosyal devlet niteliğini kazanmıştır.³⁰⁶ Yine sosyal hakların anayasaya girmesi, ekonomik anlamda devlete yükümlülükler yüklemiş, devletin dezavantajlı gruplar lehine ekonomiye müdahalesi hukuksal güvenceye kavuşmuştur. Bununla birlikte sosyal hakların gerektiği gibi uygulanmasının, sadece politik değil hukuki bir istek niteliği kazanmasının önü açılmıştır.³⁰⁷

1961 Anayasası, 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'ni “*sosyal bir hukuk devleti*” olarak nitelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin “*sosyal bir hukuk devleti*” olarak tanımlanmasının önemli sonuçları olacaktır. Bir önceki bölümde AYM kararından³⁰⁸ alıntılanan parçada da belirtildiği üzere sosyal hukuk devletinin temel amacı, emek-sermaye ilişkileri bağlamında

³⁰⁴ Daha detaylı bilgi için bkz.: TANÖR, OTAG, s. 369-370.

³⁰⁵ TANÖR, İki Anayasa, s. 13-14.

³⁰⁶ TANÖR, İki Anayasa, s. 18-21.

³⁰⁷ AKAD, Teori ve Uygulama Açısından, s. 210-211.

³⁰⁸ E.1963/336, K.1967/29, s. 7.

kişiyi korumak ve kişinin toplumsal konumunu da göz önünde bulundurarak doktrindeki karşılığı ile kişiyi “özgürleştirecek³⁰⁹” her türlü tedbiri almaktır.

Burada önemli olan nokta, hukuk devleti ve sosyal devlet ilkelerinin birbirinin parçası olarak bir arada ele alınmış olmasıdır. Sosyal devlet ilkesinin hukuk devleti ilkesi ile bir arada ele alınması özgürleştirme eylemi gerçekleştirilirken devletin rolünü de belirlemektedir. Devlet, hukuk devleti ilkesinden yola çıkarak bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alacak ancak sosyal devletin getirdiği anlayışa bağlı olarak bunu yaparken de kişinin hak ve özgürlüklerini kullanmasının önündeki bütün engelleri kaldıracak yönde tedbirler alıp toplum içinde yaşayan her kişinin hak ve özgürlüklerden eşit şekilde yararlanmasını sağlayacaktır. Bunun diğer önemli bir sonucu ise Türkiye şartları içerisinde planlı ekonomiye geçiş olarak karşımıza çıkacaktır.³¹⁰

Devlete bu yönde bir görev yüklenmesinin önemli bir sonucunun devletin ekonomik alana müdahalesi olduğunu belirtmiştik. Bu bakımdan 1961 Anayasası'nın 41. maddesi,

“İktisadî ve sosyal hayat, adâlete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir.

İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, millî tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir.”

diyerek ekonomi politikaları bakımından planlı ekonomi anlayışını benimsemiş ve planlı kalkınmayı sağlayabilmek için Anayasanın 129. maddesi ile Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşu iki bakımdan ele alınabilir. İlk nokta Anayasa hükümlerinden yola çıkılarak değerlendirilmelidir. Anayasanın 10. maddesinin ikinci cümlesi, “Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adâlet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve mânevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.” diyerek sosyal hukuk devlet ilkesi ile bağlantılı bir biçimde devletin görevlerini belirtmiştir. Anayasanın 129. maddesi ise “İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plâna bağlanır. Kalkınma bu plâna göre gerçekleştirilir.” demektedir. Bu bakımdan Anayasanın 10., 41. ve 129. madde hükümleri bir

³⁰⁹ “Özgürleştirme” kavramı hakkında daha geniş açıklama için bkz.: AKAD/ VURAL DİNÇKOL/ BULUT, s. 284-286.

³¹⁰ SOYSAL, s. 258-259.

arada ele alındığında, devlet planlı kalkınmayı sağlayacak ve bunu yaparken de kişinin özgürleştirilmesi gerçekleşmiş olacaktır.³¹¹

İkinci olarak ise Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluş kanununun³¹² teşkilatın görevlerini sayan 2. maddesine bakıldığında Cumhuriyet'in ilanı sonrası benimsenen devletçilik ilkesinin devamı olarak ekonomik alanda özellikle Batı'nın aksine Sanayi Devrimi'ni dolayısıyla da ekonomik kalkınmayı gerçekleştirememiş bir toplumda bu eksikliği devletin müdahalesi ile aşmak amaçlanmaktadır.³¹³ Aynı maddenin son fıkrasına bakıldığında bu anlayışın özel sektörü dışlamadığı aksine sosyal hukuk devleti anlayışı ile paralel olarak özel sektörün faaliyeti ile kamu çıkarı arasında bir paralellik kurulmak istendiği görülmektedir. Özel sektör, kalkınma hareketinden dışlanmayacak ancak faaliyetleri kalkınma ihtiyaçları doğrultusunda planlı kalkınma ilkelerine göre yönlendirilecektir.³¹⁴ Bu yönlendirme ise hukuk devleti ilkesinin bir sonucu olarak yasanın çizdiği sınır içerisinde demokratik bir devletin gereklerine uygun şekilde gerçekleştirilecektir.³¹⁵

Ancak 1961 Anayasası'na gelecek tepkilerin önü alınamamıştır. Bu tepkiler genel olarak 1961 Anayasası'nın Batı demokrasilerinden bile ileri bir özgürlük rejimi getirdiği, *istikrar* ve *güvenliğin* sağlanabilmesi için güçlü bir yürütmeye sahip olunması gerektiği gibi eleştirilerle karşılaşmıştır. 1970'lerden itibaren örgütlenme özgürlüğünün kolektif olarak kullanılması karşısında bu talepler siyasal partilerden özellikle bu anayasanın yürürlükte olduğu dönemin büyük bir kısmında iktidarda olan sağ kanat siyasi partilerinden de yüksek sesle dile getirilmiştir.³¹⁶

Ülkede terör eylemlerinin artması, anayasanın getirdiği özgürlükler rejiminin genişliği ve daraltılması gerektiği yolunda eleştiriler artmaya başlamıştır. Bu eleştiriler karşısında özellikle 12 Mart Muhtırası sonrası, Anayasada yapılan değişiklikler ile yürütmenin yetkileri arttırılmış, Anayasal yargı ve idari yargı yolu ile meclis ve siyasal iktidarın faaliyetlerinin denetlenmesi yolları kısıtlanmış ve hak ve özgürlüklerin sınırlandırma rejimi genişletilmeye başlamıştır.³¹⁷

Buna rağmen 1961 Anayasası ile getirilen özgürlükler rejiminin tam anlamıyla ortadan kaldırılması 1980 Darbesi ve sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası ile gerçekleştirilmiştir.

---

³¹¹ AKAD, Teori ve Uygulama, s. 187-188

³¹² Devlet Planlama Teşkilatı Kurulması Hakkında Kanun için bkz.: RG. 1061, 05.10.1960.

³¹³ SOYSAL, s. 259.

³¹⁴ SOYSAL, s. 259.

³¹⁵ AKAD, s. 190.

³¹⁶ Detaylı bilgi için bkz.: TANÖR, İki Anayasa, s. 30-31.

³¹⁷ Detaylı bilgi için bkz.: TANÖR, OTAG, s. 413-418.

1982 Anayasası'nın 1961 Anayasası ile farklılaşması kendilerini ortaya çıkartan askeri müdahalelerin yapılaş şekilleri ile başlamaktadır. 1960 İhtilali, (üniversiteler, basın, gençlik, ordu gibi) çeşitli sosyal gruplara dayanırken 1980 Darbesi ise ülkedeki karışıklık ve terör eylemleri gerekçe gösterilerek bu duruma son verilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu süreçte halkın rızası ise içinde bulunduğu karışıklık ortamının getirdiği düzen isteğine dayanılarak elde edilmiştir. İki müdahale arasındaki bu farklılık anayasaların hazırlanış süreçlerini de etkilemiştir. 1982 Anayasası'nı hazırlayan meclisin üyeleri, MGK tarafından atanmış ve Danışma Meclisi olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda bu meclisin kararları tavsiye niteliğinde olup anayasa hazırlanış sürecinde MGK'nın Danışma Meclisi kararları üzerinde son sözü söyleme yetkisi bulunmaktadır.³¹⁸

1961 Anayasası'nda yaptığımız gibi 1982 Anayasası'nın getirdiklerini de iki açıdan ele almamız mümkündür. Öncelikle siyasal açıdan 1961 Anayasası ile getirilen denetleme mekanizmaları etkisizleştirilmiştir. Güçler ayrılığı ilkesi yürütme erki lehine bozularak yürütme diğer erkler karşısında güçlendirilmiştir. İkinci olarak ise hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması üzerinde durulmuş, sınırlama rejimi genişletilmiştir.³¹⁹ Bu genişlemeden ise öncelikle kolektif olarak kullanılan örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü gibi haklar etkilenmiştir.³²⁰

Tanör, 1982 Anayasası'nda yaşanan bu değişimleri ekonomik değişimlerle bir arada okumak için Latin Amerika devletleri için ortaya konan bir olguyu önerir. Üçüncü dünya ülkelerinde siyasal iktidarların otoriterleşmesine yol açan bu değişimler, kapitalist üretim biçiminin gereksinim duyduğu iş bölümünde ortaya çıkan değişim ile yakından ilişkilidir. Bu devletlerin, uluslararası sermayeye daha açık hale gelmesini sağlamak ve sosyal hakların getirdiği mali yükü hafifletmek için giderek sosyal haklardan ve çoğulcu devlet yapısından taviz veren otoriter bir yapıya bürünmesini zorunlu kılmıştır.³²¹

1982 Anayasası'nın hazırlandığı dönemin ekonomik şartları göz önüne alındığında bu tez oldukça önemlidir. 27 Mayıs 1960 İhtilali sonucunda hazırlanan 1961 Anayasası, yürütme erkinin otoriterleşmesi durumuna bir tepki niteliği taşıyor olsa da anayasanın kabulü üzerinden çok uzun zaman geçmeden anayasanın bu nitelikteki düzenlemeleri zayıflatılmıştır. Gerek 1982 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde gerekse sonrasında Özal döneminden başlayarak Türkiye

---

³¹⁸ TANÖR, İki Anayasa, s. 90-93.

³¹⁹ 1982 Anayasası ile getirilen temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılma rejimi 2001 yılında yapılan anayasa değişiklikleri sonucunda genel sınırlama nedenlerinin 13. maddeden çıkartılması ile bir ölçüde yumuşatılmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: TANÖR, Bülent/ YÜZBAŞIOĞLU, Necmi: Türk Anayasa Hukuku, İstanbul 2019, s. 49-52.

³²⁰ TANÖR, İki Anayasa, s. 104-107.

³²¹ TANÖR, İki Anayasa, s. 143.

Cumhuriyeti'nde başkanlık sistemi tartışması güçlü yürütme talepleriyle paralel bir şekilde ortaya çıkmıştır. 1982 Anayasası ile erkler arasındaki dengenin yürütme erki lehine bozulması sonucunda siyasal iktidar ve sermaye arasındaki ilişkilerdeki artan yakınlaşma bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bir önceki bölümde görüldüğü üzere 1982 Anayasası ile getirilen sistem sonucunda ekonomik alanda neo-liberal bir anlayış benimserken buna bağlı olarak Türkiye özelinde siyasal alanda yürütme erkinin önceki döneme kıyasla güçlendirildiği görülmektedir.³²²

Neo-liberal ekonomik politikaların benimsenmesiyle birlikte devletin ekonomik alana müdahalesinin şeklinde de değişiklikler olmuştur. Bu bağlamda yukarıda ele aldığımız planlı kalkınma anlayışının dönüşümü önem taşımaktadır. Planlı kalkınma anlayışında ve dolayısıyla DPT'nin yapısında 1980'den itibaren önemli değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle benimsenen neo-liberal ekonomik politikalara bağlı olarak teşkilatın hazırladığı planlar da bu politikaları destekleyecek şekilde düzenlenmeye başlamıştır.³²³

Bu bağlamda planlı ekonomi anlayışındaki değişim ile DPT'nin konumunda 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikler önem taşımaktadır. 1982 Anayasası, 166. madde ile ekonomik hükümler başlığı altında planlamayı hala daha bir anayasal hüküm olarak korusa da 1961 Anayasası'nın aksine artık devletin bir temel görevi olarak ele almamıştır.³²⁴ Takip eden süreçte yapılan düzenlemelerin DPT'nin yapısı ve işleyişi ile ilgili getirdiği değişiklikler iki önemli noktada toplanmaktadır. Bunlardan ilki, DPT'nin etkinliğinin ve bağlayıcılığının azaltılarak giderek yürütme organına daha bağımlı hale gelmesi başka bir deyişle politik nitelik kazanmasıdır. İkincisi ise ekonomik alanda benimsenen neo-liberal politikalar doğrultusunda DPT'nin de özellikle uluslararası kuruluşlar ile iş birliklerine gitmesi ve yabancı sermayeyi teşvik konusunda aldığı görevlerdir.³²⁵ Bu bakımdan yürütme organı diğer bir deyişle siyasal iktidarlar ve onların politikaları ile DPT arasındaki “uyumun” giderek arttığı ve kalkınma anlayışının da bu bağlamda değiştiği gözlenmektedir. 2011 yılında DPT'nin kapatılarak Kalkınma Bakanlığının kurulması da bu uyum sürecinin bir uzantısı olarak görünmektedir.³²⁶

---

³²² ULUŞAHİN, Nur: “Türkiye’de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, ss.:29-38, s. 30-31.

³²³ YILMAZ UÇAR, Aslı: “Türkiye’de Stratejik Planlamanın Kuruluş Süreci Üzerinden Planlamada Dönüşümün Çözümlemesi”, Mülkiye Dergisi, Cilt: 40, Sayı: 2, Ankara, 2016, ss.: 5-42, s. 11-13.

³²⁴ AKÇAY, Ümit: Kapitalizmi Planlamak, İstanbul, 2007, s. 167.

³²⁵ DPT'nin yapısındaki değişiklikler için bkz.: AKÇAY, 166-172.

³²⁶ AKÇAY, s. 164, FEDAİ, Recep: “Devlet Planlama Teşkilatı’ndan Kalkınma Bakanlığı’na: Planlama Anlayışında Yaşanan Değişim”, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı: 9, 2016, ss.: 410-422, s. 417-419.

Ekonomik alanda yaşanan dönüşümün siyasal alana yansması sürecinde 1980 sonrası ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme yukarıda ele alınmış olan temel hakların, özellikle de örgütlenme özgürlüğünün sınırlandırılmasıdır. Örgütlenme özgürlüğünün zayıflatılmasının Türkiye bakımından bir sonucu da sermaye ve politik iktidar karşısında örgütsüzleştirilen ve güvencesiz konumda kalan halk kitlelerinin dayanışmayı toplumun geleneksel yapıları içerisinde aramasıdır. Bu da Osmanlı döneminden beri süregelen ve tasfiyesi tam anlamıyla gerçekleştirilememiş tarikatlar gibi geleneksel-dini yapıların halkın üzerindeki etkisinin artması anlamına gelmektedir. 1980’lerde başlayan ve 2000’lerde özelleştirmeler ile hız kazanan bu süreç ile birlikte bu örgütsüzleştirme durumu sonucunda bu yapılar hem halk üzerindeki etkilerini hem de buna dayanarak siyasal iktidarı etkileme güçlerini arttırarak siyasal partilerle aralarındaki diyalogu geliştirmişlerdir.³²⁷

Bu noktada günümüze yaklaşarak 16 Nisan 2017 tarihli referandumla gerçekleştirilen anayasa değişikliklerini³²⁸ ve değişikliklerin yapıldığı ortamın ele alınması gerekmektedir. 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası ülkede, darbenin faillerinin bulunması ve devlet aygıtı içine yerleşmiş Fetullahçı Terör Örgütü/ cemaat üyelerinin temizlenmesi ve bu yapıyla mücadele etmek amacı ile iki yıl süren bir olağanüstü hâl dönemi başlamıştır. Bu dönemde gündeme gelen ve devamında kabul edilen anayasa değişikliklerin odaklandığı temel konu ise 1961 Anayasası’na yapılan eleştirilere benzer biçimde güçlü bir yürütmeye yapılan vurgudur. Ancak teklifin cumhurbaşkanının yetkilerini genişleten ve meclisin denetim araçlarını etkisizleştiren yönü ağır şekilde eleştirilmiştir.³²⁹

Anayasa değişikliği ile ilgili kanun teklifinin³³⁰ gerekçesine bakıldığında teklifin gerekçesi daha çok iki nokta üzerinde toplanmaktadır. Bunlardan birincisi *milli irade* kavramına yapılan vurgudur. Kanun teklifinin gerekçesi 1961 ve 1982 Anayasalarının hazırlanış biçimlerinden hareketle bu anayasaları milli iradeye yapılmış bir *darbe* olarak ele almakta ve siyasal iktidarı sınırlandırmaktan daha çok toplumu şekillendirmek amacı güttüklerini belirtmektedir. Gerekçenin devamında ise 15 Temmuz Darbe Girişimine karşı insanların ortaya koyduğu

---

³²⁷ TOPRAK, s. 332-333, AKÇAY, s. 87-88.

³²⁸ Değişikliklerin tam metni ve değişiklik öncesi maddelerle bir arada görmek için bkz.: http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx (Erişim Tarihi: 31.10.2020)

³²⁹ 16 Nisan Referandumu ile kabul edilen değişikliklerin bütüncül bir değerlendirilmesi için bkz.: COŞKUN, Vahap: “16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 36, Diyarbakır 2017, ss.: 3-30.

³³⁰ İlgili Anayasa değişikliği kanun teklifinin tam metni için bkz.: <http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/pdf/anayasadegisikligikanunteklifi.pdf> (Erişim Tarihi 03.01.2020)

tepkkiye dayanılarak artık milli iradeyi esas alan bir Anayasa'nın hazırlanması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.³³¹

Milli irade vurgusu ile bağlantılı olarak üzerinde durulan ikinci nokta ise güçlü yürütme vurgusudur. Teklifin gerekçesi, 1961 Anayasası'nda öngörülen çift başlı sistemi yürütmeyi zayıflatıcı bir yöntem olarak görmekte ancak 1982 Anayasası ile getirilen, yetkileri eskiye oranla arttırılmış cumhurbaşkanı modelini olumlu bir gelişme olarak kabul etmektedir. Güçlü yürütme ile ilgili savlar dile getirilirken özellikle yürürlükteki sistemin “*istikrar*” sorunu üzerinde durulmaktadır.³³²

Bu noktada 2007 yılında yapılan Anayasa değişikliklerinin³³³ geçiş dönemi rolü önem taşımaktadır. 2007 değişikliklerine bakıldığında bu değişiklikler ile kabul edilen cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi ilkesi 2017 değişikliklerinin gerekçesinde de kendine yer bulmuştur. Bu değişiklik ile cumhurbaşkanının meşruiyeti artık doğrudan doğruya halkın oyu ile sağlandığından cumhurbaşkanı meclis karşısında güçlendirildiği gibi bu değişikliğin yapılmasındaki güçlü gerekçelerden biri de yine hükümet sisteminde cumhurbaşkanının meclis tarafından seçilmesi sürecinde yaşanan krizlerin ve *istikrarsızlığın* önlenmesi olmuştur.³³⁴

2017 Referandumu ile kabul edilen değişiklikler sonucunda da geçiş dönemi tamamlanmıştır. Yürütmenin, doğrudan halkın oyuyla seçilen cumhurbaşkanının şahsında temsil edilmesi ile çift başlı yürütme anlayışı terk edilmiştir.³³⁵ Bu yolla yasama erkinin yürütme üzerindeki denetim mekanizmaları zayıflatıldığı gibi yürütme erkinin temsilcisi olan cumhurbaşkanına geniş yetkiler verilmiştir.³³⁶

Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri ile de yürütmeye büyük bir hareket alanı kazandırılmıştır. Bu durum, TBMM'nin yasama yetkisinden doğan kanunlar ile bir yürütme işlemi olan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri arasında normlar hiyerarşisi içerisindeki konumları açısından

---

³³¹ SEVİNÇ, Murat: Türkiye'nin Anayasa İmtihanı Cumhurbaşkanlığı – Başkanlık Tartışması, İstanbul 2017, s. 102-104.

³³² SEVİNÇ, s. 105-106.

³³³ Değişikliklerin tam metni için bkz.: Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG. 5678, 16.06.2007.

³³⁴ 2007 Anayasa değişikliklerinde yaşanan süreç için bkz.: EROĞUL, Cem: “2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 62, Sayı: 3, Ankara 2007, ss.: 167-181, s. 174-179.

³³⁵ COŞKUN, s. 15-16.

³³⁶ COŞKUN, s. 12-14.

bir tartışma başlatmıştır.³³⁷ Normlar hiyerarşisi açısından bakıldığında ilgili kararnamelerin kanunlar ile eşit seviyede olmadıkları açıktır. Ancak bu yetki yine de niteliği itibariyle bir yasama işlemidir.³³⁸ Cumhurbaşkanı'na verilen bu yetki, anayasa değişikliğinin en güçlü gerekçesi olan güçlü yürütme ve hızlı karar alma gereksinimlerinin anayasadaki en açık yansımalarından biri olmuştur. Özellikle 119. madde ile getirilen Olağanüstü Hâl Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, Anayasa'da olağan dönem kararnameleri için gösterilen sınırlara ve Anayasa Mahkemesi denetimine bağlı olmadan çıkartılabilecektir. Bu dönemler için yürütmeye adeta yasama yetkisinin devredildiğini söylemek abartılı olmayacaktır.³³⁹

Yapılan değişiklikler ile Yürütmenin yetkileri arttırılırken çoğu kez TBMM'nin yürütmenin işlemleri üzerinde onaya ilişkin bazı yetkileri korunmuştur.³⁴⁰ Bunun yanı sıra 116. madde ile Cumhurbaşkanı ve TBMM'ye karşılıklı olarak birbirlerinin seçimlerini yenileme yetkisi verilmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta Cumhurbaşkanı diğer bir deyişle yürütme bu kararı tek başına alabilirken TBMM'nin bu yolu işletebilmesi için 3/5'lik bir çoğunluğa ihtiyacı vardır. Bu durum da pratikte bu yetkinin TBMM tarafından kullanılmasını olanaksız kılmaktadır.³⁴¹ Ayrıca belirtmek gerekir ki aynı madde ile Cumhurbaşkanı ve TBMM seçimlerinin aynı gün yapılacağı hükme bağlanmıştır. Bu madde, Cumhurbaşkanı'nın -varsayısı parti üyeliğinin devam etmesinin önünü açan 101. madde değişikliği ile bir arada ele alınmalıdır. Bu bakımdan seçilecek Cumhurbaşkanı'nın üyesi olduğu siyasi partinin de mecliste çoğunluk elde etmesinin hedeflendiği en azından bu durumun kolaylaştırıldığı görülmektedir.³⁴² Buradan anlaşılacağı üzere Cumhurbaşkanı'nın TBMM tarafından denetlenmesine ilişkin getirilen çoğu mekanizmanın işletilmesi oldukça güç şartlara bağlanarak fiili olarak bu mekanizmaların kullanılması imkansızlaştırılmıştır.

Ekonomik alanda yabancı sermayeye bağımlılık olgusu ile bir arada ele alındığında yürütmenin bu şekilde güçlendirilmesi ile devletin sahip olduğu "görelî özerklik" bir anlamda zayıflamış

---

³³⁷ Bu tartışma için bkz.: EREN, Abdurrahman: "Anayasa Mahkemesinin Kanun Hükümünde Kararnamelere İlişkin İçtihadı Doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Değerlendirilmesi", Anayasa Yargısı, Cilt: 36, Sayı: 1, Ankara 2019, ss.: 1-72, s. 26-30.

³³⁸ EREN, s. 30-31.

³³⁹ 2017 Anayasa Değişikliklerinden sonraki iki yıl içerisinde çıkartılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve hazırlanan kanunlar arasındaki oran için bkz.: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48788902> (Erişim tarihi: 21.04.2021).

³⁴⁰ Olağanüstü hâl ilanının TBMM tarafından onaylanması ya da bu dönemde çıkartılacak CB Kararnamelerinin yine TBMM onayından geçmesi gibi hükümler bu kapsamda değerlendirilebilir.

³⁴¹ COŞKUN, s. 24-25.

³⁴² COŞKUN, s. 10-11.

ve idarenin düzenleyici yetkileri, uluslararası ekonomi ile bütünleşen Türkiye’de, sermayenin hareketini kolaylaştırıcı bir niteliğe bürünmeye başlamıştır.³⁴³

Özellikle cumhuriyetin ilanından sonraki sürece bakıldığında Türkiye’de ekonomik alanda liberal politikaların benimsenmesiyle birlikte, Batı’da aşağıdan yukarı gelişen siyasal iktidarın sınırlandırılması taleplerinin tersine, yürütme erkinin güçlendirilmesi istekleri daha güçlü bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Batı’da çoğulcu bir demokratik yapının ortaya çıkmasını sağlayan temel etken Sanayi Devrimi sonrasında doğan toplumsal sınıflar arasındaki çatışmadır. Türkiye’nin bu gelişmeyi Batı’nın gerisinden takip etmesi ve ulusal nitelikte bir burjuvazinin doğamayışı buna bağlı olarak gelişecek sınıfların en temelde de işçi sınıfının Batı’dakine benzer bir şekilde ortaya çıkmasını önlemiştir. Bu durumda da siyasal iktidarın toplumun geneli adına sınırlandırılmasını talep edecek ya da bu talepleri hayata geçirecek güçte bir sosyal tabanın doğuşunu engellemiştir.³⁴⁴

2017 değişiklikleri ile de yürütmenin 1982 Anayasası’na kıyasla dahi çok daha güçlü bir hale getirildiği ve güçler arasındaki dengenin yürütme organı lehine bozulduğu bir düzenleme hayata geçirilmiştir. 2017 değişikliklerine gelene kadarki süreçte Türkiye’de, özellikle 1980 sonrası, ekonomide liberal anlayışın güçlenirken devletin sermaye lehine düzenleme gücünün de arttığı görülmektedir.

---

³⁴³ ÖZDEMİR/ SAYGILI/ ZABUNOĞLU/ DEMİRLİ/ AYKUT/ TÜRKOĞLU KARACAOVA/ UĞURLU/ ŞAHİN, s. 141-142.

³⁴⁴ KEYDER, Çağlar: Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, (Çev. Sabri Tekay), İstanbul 2014, s. 243-244.

SONUÇ

Batı'da ulus devletin doğuşu ekonomik alandaki değişimlerin doğrudan bir sonucu niteliği taşımaktadır. Feodal dönemin tarıma dayalı baskın üretim biçimi karşısında ticaretin gelişmeye başlaması sonucunda öncelikle parçalanmış siyasal iktidarın sermaye birikimini sağlamak için tek bir merkezde toplanmasıyla monarşiler dönemi, sermaye birikiminin yoğunlaşması sonucunda burjuvazinin siyasal iktidara doğrudan sahip olması ile de liberal ulus devlet dönemi başlamıştır. Bu sürece bakıldığında burjuvazinin temel istemi, monarşiler döneminin geçiş rejimi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası bir gereklilik olarak ortaya çıkan sosyal devlet anlayışı dışında, siyasal iktidarın ekonomik alandaki düzenleyici rolünün sınırlandırılması olmuştur. Bu bakımdan ulus devletin kendisi doğrudan liberal anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Burjuvazinin ana hedefi olan siyasal iktidarın sınırlandırılması istemi ise Sanayi Devrimi ve işçi sınıfının doğuşu ile iki sınıf arasındaki karşıtlıklara bağlı olarak değişmiştir. Karşıt çıkarlara sahip burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki bu mücadele, ulus devletin burjuvaziden ve onun çıkarlarından görece bağımsızlaşabilmesini sağlamıştır. Bu bakımdan ulus devletin, kendisini yaratan burjuvazi karşısında görece özerkliğini kazanması da bu karşıtlığın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak bu gelişim Türkiye'de Batı'dan farklılaşan bir yol izlemiştir. Osmanlı Devleti'nde öncelikle ekonomik ve sosyal dayanaktan yoksun bir şekilde öncelikle padişah ihsanları olarak başlayan sonra da bu dönemin yetiştirdiği sınırlı bir zümrede yankı bulan reform talepleri, Türkiye'de uygulamanın yukarıdan aşağı bir gelişim göstermesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti dönemindeki modernleşme hareketlerine baktığımızda ekonomik yapıdaki bu eksiklik sonucunda yapılan reformlar, devleti içine düştüğü durumdan kurtarmaktan çok onun yarı-sömürge durumunu pekiştirmiştir. Bu durum sadece Osmanlı dönemine özgü olmayıp Cumhuriyet döneminde de Türkiye'de liberal ekonomik politikaların uygulanması benzer sonuçlar doğurmuştur.

Bu bakımdan Türkiye'de iki dönemi istisna olarak ele almak olanaklıdır. Bunlardan birincisi Kurtuluş Savaşı sonrası devrimler dönemi, ikincisi ise 1961 Anayasası dönemidir. Devrimler döneminde her ne kadar ilk olarak liberal bir anlayış benimsenmişse de Batı'daki sınıfsal temelden yoksunluk durumu görülmüş bu eksiklik devletin ekonomik alana müdahalesi diğer bir deyişle devletçilik ilkesi ile giderilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda belli oranda sanayi yatırımları devletin gücüne dayanılarak gerçekleştirilmiş, üretimde dışa bağımlılıktan kurtulmak diğer bir deyişle tam bağımsızlığı sağlamak yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu

dönemde liberal politika ve devletçi politika arasındaki karşıtlık çok partili siyasal yaşam denemelerinde kendisini göstermiştir.

Yine bu dönemde Batı'da ulus devletin doğuşu ve siyasal iktidarın liberalleşmesi yönünde önemli bir ilke olan laiklik ilkesi sayesinde Türkiye'de ulusal egemenlik anlayışı güçlenmiştir. Bu nedendir ki aslında Türkiye'de, Batı'dan farklı olarak, ekonomide liberalleşme hareketleri ile siyasal alanda laiklik karşıtı eylemlerin yükselişi arasında bir nedensellik bağı kurmak kaçınılmazdır. Geleneksel güç odaklarının nüfuzlarını koruyabilmesi için öncelikli koşul halkın tam anlamı ile ulus bilincine ulaşmamasıdır. Bu bakımdan laiklik ilkesi, Osmanlı'dan kalma çok başlı yapının ortadan kaldırılması ve halk üzerindeki nüfuzlarının kırılarak ulusal egemenlik anlayışının yerleştirilmesi yönündeki etkisi nedeniyle ekonomik liberalleşme dönemlerinde halkın rızasını sağlamak için tepkilerin merkezine oturmuştur.

İkinci istisna dönemini, 27 Mayıs 1960 İhtilali ve onu izleyen 1961 Anayasası oluşturmuştur. 1961 Anayasası ile sosyal hukuk devleti ilkesinin sonucu olarak sosyal haklar gibi dönemin sanayileşmiş devletleri tarafından benimsenen ilkelerin Türkiye'de de benimsenmesi ve planlı kalkınma hareketlerinin başlaması Türkiye'de ekonomik alanda sanayileşme ve sermaye birikimi konularına önemli katkılarda bulunmuştur. 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde örgütlenme özgürlüğüyle birlikte özellikle sendikalaşma alanında yaşanan gelişmeler Batı tarzı bir çoğulcu demokrasinin Türkiye'de kurulmasına ön ayak olabilecek kurumlar getirmiştir.

Ancak Türkiye'de öncelikle Osmanlı döneminde azınlık burjuvazisi daha sonra Cumhuriyet döneminde kendini "*milli*" olarak niteleyen yeni yerli burjuvazi ulusal çapta bir sermaye birikimi sağlayamamış ve uluslararası sermayeye bağımlı bir şekilde faaliyet göstermiştir. Sanayi Devrimini kaçırmış bir ülke olarak da kendini geliştirmek açısından her zaman devlet desteğini aramıştır. Bu durum, Türkiye'de devlet aygıtı ve sermaye arasındaki ilişkilerin genel dinamiğini belirlemedeki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu durum aynı zamanda yarı-feodal yapıların tasfiyesini önleyerek toplumsal sınıflar arasında Batı tipi bir etkileşimin de önüne geçmiştir. Bunun yanında planlı kalkınma anlayışının değişen ekonomik politikalar bağlamında geçirdiği değişim de Türkiye'de bağımlı gelişme dinamiklerini desteklemiştir.

Ekonomik alanda liberalleşme hareketleri siyasal iktidarın etkinlik alanının genişlemesini de beraberinde getirmiştir. Planlı kalkınma anlayışının yerini dışa açık uluslararası pazarla bütünleşmeye yönelik politikalara bırakması aynı zamanda siyasal iktidarlara ekonomik ilişkiler bakımından uluslararası sermayeye daha çok bağımlı hale getirmiştir. Bu politikaların

uygulanması ise ulusal bir sermaye birikiminden yoksun bir ÷lkede, siyasal iktidarın uluslararası sermaye lehine düzenleyici gücünün artmasını gerektirmiştir. Siyasal bakımdan güçler ayrılığı, hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve siyasal iktidarın bu yollarla sınırlandırılmasını sağlayacak liberal kurumların işlevleri ise bu değişim ile birlikte aşınmıştır.

KAYNAKÇA

AGIBALOVA, Ye. / DONSKOY, G.: Ortaçağ Tarihi, çev.: Çağdaş Sümer, İstanbul 2017.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali: Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği, Ankara 2010.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ TÜRK, Duygu/ YALÇINKAYA, Ayhan/ YILMAZ, Zafer/ ZABCI, Filiz: Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, Editör: Ağaoğulları, Mehmet Ali, İstanbul 2015.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ KÖKER, Levent: İmparatorluktan Tanrı Devletine, İstanbul 2017.

AKAD, Mehmet: *Machiavel-Bodin ve Hobbes'da Monarşi Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: 40, Sayı: 1-4, İstanbul 1974, ss.: 553-587. (Monarşi Anlayışı)

AKAD, Mehmet: Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasasının 10. Maddesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984. (Teori ve Uygulama Açısından)

AKAD, Mehmet: *“Küreselleşme Sürecinde Bir Genel Değerlendirme”*, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2004, ss.: 23-51. (Genel Değerlendirme)

AKAD, Mehmet: *“Küreselleşme Sürecinde Siyasal Kültür”*, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, İstanbul 2005, ss.: 9-35. (Siyasal Kültür)

AKAD, Mehmet: *“Egemenlik, Hukuk, Demokrasi ve Yargının Üstünlüğü”*, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10. Yıl Kuruluş Armağanı, Cilt:1, İstanbul 2008, ss.: 29-48. (Egemenlik)

AKAD, Mehmet/ VURAL DİNÇKOL, Bihterin/ BULUT, Nihat: Genel Kamu Hukuku, İstanbul 2020.

AKAL, Cemal Bâli: İktidarın Üç Yüzü, İstanbul 2003.

AKAL, Cemal Bâli: Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite, Ankara 2016.

AKÇAY, Ümit: *“Authoritarian Consolidation Dynamics in Turkey”*, Contemporary Politics, Cilt: 27, Sayı: 1, Londra, 2021, ss.: 79-104

AKÇAY, Ümit: Kapitalizmi Planlamak, İstanbul, 2007.

AKIN, İlhan: Türk Devrimi Tarihi, İstanbul 1999.

AKIN, İlhan: Devlet Doktrinleri, İstanbul 2016.

AKKAYA KİA, Rukiye: Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulus Sorunu, İstanbul 2004.

AKŞİN, Sina: Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul 2018.

AKTOPRAK, Elçin: “*Immanuel Wallerstein: Sosyal Bilimlere Yeniden Bakmak*”, Uluslararası İlişkiler, Cilt: 1, Sayı:4, Ankara 2004, ss.: 23-58.

ALPBAZ, Mustafa Mert: Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kemalizm ve Otoriterlik: Analitik Bir İnceleme, İstanbul 2020.

AMIN, Samir: Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme, Çev.: Semih Lim, İstanbul 2018.

ANDERSON, Perry: Lineages of the Absolutist State, Londra 1974.

ARSLAN, İbrahim: “*Özelleştirmenin Hukuki Boyutu ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Halil CİN’e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı, Konya 1995, ss.: 409-425.

ARSLANEL, M. Nazan/ ERYÜCEL, Ertuğrul: “*Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, Ankara 2011, ss.: 1-20.

AŞIKOĞLU, Rıza: “*Türkiye’de Özelleştirme*”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, Eskişehir 1992, ss.: 265-280.

AVCIOĞLU, Doğan: “*Pabuççu Muştası*”, Mülkiye Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 226, Ankara 2001, ss.: 225-260.

AVCIOĞLU, Doğan: Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e, Cilt: 3, İstanbul 2002. (Milli Kurtuluş Tarihi)

AVCIOĞLU, Doğan: Osmanlı’nın Düzeni, Türklerin Tarihi: 6. Kitap, Yayına Hazırlayan: Doğan Yurdakul, İstanbul 2013. (Osmanlı’nın Düzeni)

AVCIOĞLU, Doğan: Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın, İstanbul 2013. (Türkiye’nin Düzeni)

AVCIOĞLU, Doğan: Türklerin Tarihi Birinci Kitap, İstanbul 2017.

- AYDIN, Mehmet Korkud: “*CHP’de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve TBMM’de Yaşanan Tartışmalar*”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 41, İstanbul 2018, ss.: 359-384.
- BANK, Berker: “*Kapitalist Devlet Üzerine Kuramsal Tartışmalar: Poulantzas, Miliband ve Laclau*”, Akdeniz İİBF Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 23, Antalya 2012, ss.: 1-28.
- BARIN, Taylan: *Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi*, İstanbul 2020.
- BAŞKAYA, Fikret: *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, Ankara 2009.
- BAYTAL, Yaşar: “*Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 40, Ankara 2007, ss.: 545-567.
- BERKES, Niyazi: *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul 2017. (Devrimler)
- BERKES, Niyazi: *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş İstanbul 2019. (Çağdaşlaşma)
- BIX, Brian H.: “*Doğal Hukuk: Modern Gelenek*”, çev.: Ertuğrul Uzun, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, İzmir 2004, ss.: 291-344.
- BLACK, Jeremy: *İngiltere Tarihi*, Çev.: Aytaç Yıldız, Ankara 2020.
- BODIN, Jean: *Six Books of The Commonwealth*, çev.: M. J. Tooley, Oxford, 1967.
- BORATAV, Korkut: *Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?*, (*Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, (E. Ahmet Tonak, Cem Somel, Oktar Türel, Tarık Şengül, Hakan Arslan), der.: Tonak, E. Ahmet, Ankara 2000.
- BORATAV, Korkut: *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, Ankara 2018. (İktisat Tarihi)
- BOZKURT, Mahmut Esat: *Atatürk İhtilali*, İstanbul 2019.
- BUDAK, Rıdvan: *Yeni Sağ Yeni Aldatmaca*, Yayına Hazırlayan: Işık Kansu, Ankara 1997.
- BUĞRA, Ayşe: *Devlet ve İş Adamları*, çev. Fikret Adaman, İstanbul 2017.
- BULUT, Nihat: *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi*, İstanbul 2003.

- CEBECİ, İpek: “*Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi*”, Journal of Economy, Culture and Society, Cilt:0, Sayı 43, İstanbul 2011, ss.: 359-386.
- CEBESÖY, Ali Fuat: Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Hatıraları, Cilt: 2, Ankara 1997.
- CEM, İsmail: Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul 2011.
- CONWAY, David: “*Klâsik Liberalizm*”, çev.: Atilla Yayla, Liberal Düşünce, Yıl: 16, Sayı: 64, İstanbul 2011, ss.: 85-90.
- COŞAR, Nevin: “*Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası*”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 60, Sayı:1, Ankara 2015, ss.: 29-58.
- COŞKUN, Vahap: “*16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi*”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı:36, Diyarbakır 2017, ss.: 3-30.
- ASLAN, Volkan: “*Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Kanunlara Uygunluğunun Denetimi ve Çeşitli Hususların Kararname ile Düzenleneceğinin Kanunlarda Belirtilmesi Üzerine*”, Anayasa Yargısı, Cilt: 36, Sayı: 1, Ankara 2019, ss.: 139-161.
- ÇAVDAR, Tevfik: Türkiye’de Liberalizm (1860-1990), İstanbul 1992.
- ÇEÇEN, Anıl: Ulus Devlet Türkiye Cumhuriyeti, Ankara 2009.
- ÇINAR, Yusuf: “*Modernleşme ve Bağımlılık Teorileri Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye*”, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, Aydın 2018, ss.: 325-350.
- DEMİR, Gökhan/ GÖYMEN, Ali Yalçın: “*Yapısalcılıktan İlişkiselliğe Poulantzas’ın Devlet Kuramı*”, Alternatif Politika, Cilt: 9, Sayı: 1, İstanbul 2017.
- DOEHRING, Karl: Genel Devlet Kuramı, Çev.: Ahmet Mumcu, İstanbul 2014.
- DUVERGER, Maurice: Siyaset Sosyolojisi, çev.: Şirin Tekeli, İstanbul 2019.
- EĞİLMEZ, Mahfi: Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme, İstanbul 2018.
- EĞİLMEZ, Mahfi: Ekonominin Temelleri [Kavramlar ve Kurumlar], İstanbul 2019.
- ELIAS, Norbert: The Civilizing Process, Çev.: Edmund Jephcott, Oxford 2000.

- EREN, Abdurrahman: “*Anayasa Mahkemesinin Kanun Hükmünde Kararnamelere İlişkin İçtihadı Doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Değerlendirilmesi*”, Anayasa Yargısı, Cilt: 36, Sayı: 1, Ankara 2019, ss.: 1-72.
- EROĞUL, Cem: “*Demokrat Parti (1946-1960)*”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 2, Ankara 1969, ss.: 181-193.
- EROĞUL, Cem: *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara 1970.
- ERÖZDEN, Ozan: *Ulus-Devlet*, İstanbul 2013.
- ETGÜ, Mehmet Akif: *Kozmopolisten Küreselleşen Dünyanın Devletine: Küresel Devlet*, İstanbul 2018.
- FEBVRE, Lucien: *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1995.
- FEDAİ, Recep: “*Devlet Planlama Teşkilatı'ndan Kalkınma Bakanlığı'na: Planlama Anlayışında Yaşanan Değişim*”, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı: 9, 2016, ss.: 410-422.
- GÖZE, Ayferi: *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul 2017.
- GÖZE, Ayferi: *Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet*, İstanbul 2016.
- GÖZLER, Kemal: *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Bursa 2012.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref/ KİLİ, Suna: *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara 1982.
- GÜMÜŞ, Ali Tarık: “*Küreselleşme ve Sosyal Devlet*”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, Konya 2010, ss.: 85-146.
- GÜMÜŞ, Ali Tarık: “*Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, Konya 2010, ss.: 117-158.
- GÜMÜŞ, Tarık: *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*, İstanbul 2010.
- HOBBS, Thomas: *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devleti'nin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, Çev.: Semih Lim, İstanbul 2017.
- HOBBSAWM, Eric: *The Age of Revolution 1789-1848*, New York 1996.
- HOLT, Mack P.: *The French Wars of Religion, 1562-1629*, Cambridge 2005.

- HOOVER, Kenneth/ JOHNSON, Vernon/ MILES, John/ WEIR, Sara: Ideology and Political Life, Kaliforniya 2004.
- HOWELL, Lloyd A.: Jean Bodin 'This Pre-Eminent Man of France' *An Intellectual Biography*, Oxford 2017.
- HUBERMAN, Leo: Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, Çev.: Murat Belge, İstanbul 2017.
- IŞIK, Alper: "Siyès Hala Yaşıyor Mu?", Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 1, İstanbul 2016, ss.: 183-200.
- İNALCIK, Halil: İmparatorluktan Cumhuriyete, İstanbul 2019.
- İNAM, Betül/ GİRAY, Filiz/ TÜZÜNTÜRK, Selim: "Liberalleşme Sürecinde Özelleştirme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticaret Serbestliği: Bazı AB Ülkeleri ile Türkiye Karşılaştırması", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 4, Niğde 2016, ss.: 251-270.
- JENNINGS, Jeremy: Rousseau, Social Contract and the Modern Leviathan, "The Social Contract From Hobbes to Rawls", Editör: Boucher, David/ Kelly, Paul, New York 2005.
- JESSOP, Bob: Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet, der.: Yazar, Betül/ Özkazanç, Alev, İstanbul 2005.
- KANTAROWİCZ, Ernst: Orta Çağ siyasi düşüncesinde "vatan için ölmek – Pro patria mori", *Devlet Kuramı*, der.: Akal, Cemal Bâli, Ankara 2013.
- KAPANİ, Münci: Kamu Hürriyetleri, Ankara 1993.
- KAPANİ, Münci: Politika Bilimine Giriş, Ankara 2016.
- KEYDER, Çağlar: Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, (Çev. Sabri Tekay), İstanbul 2014
- KIŞLALI, Ahmet Taner: Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İstanbul 2018.
- KOÇAK, Mustafa: Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar- Yeni Anlamlar), İstanbul 2006.
- KÖYMEN, Oya: Kapitalizm ve Köylülük Ağalar, Üretenler, Patronlar, İstanbul 2008.
- KURUÇ, Bilsay: "Bretton Woods Antlaşması'nın 70. Yılı", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, Sayı:1, Ankara 2016, ss.: 7-26.
- LEVIN, Michael: Political Thought in the Age of Revolution 1776-1848, Hampshire 2011.

LOCKE, John: Two Treaties on Government and A Letter Concerning Toleration, ed.: SHAPIRO, Ian, New York 2003.

MACHIAVELLI, Niccolo: PRENS, çev: Alev Tolga, İstanbul 2011.

MACHIAVELLI, Niccolo: Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler, çev.: Alev Tolga, İstanbul 2017.

MACK, Eric: John Locke, Major Conservative and Libertarian Thinkers, Ed.: / MEADOWCROFT, John, New York 2009.

MARDİN, Şerif: Türk Modernleşmesi, İstanbul 1991.

MEIKSINS WOOD, Ellen: Özgürlük ve Mülkiyet Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi, Çev.: Oya Köymen, İstanbul 2016.

MILLER, David: Siyaset Felsefesi, çev.: Sinem Gül, Ankara 2019.

MONTESQUIEU, Kanunların Ruhü Üzerine, çev.: Berna Günen, İstanbul 2017.

OKANDAN, Recai Galip: Amme Hukukumuzun Anahatları [Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi], Birinci Kitap, İstanbul 1971.

OLSEN, Mark: Liberalism, Neoliberalism, Social Democracy, New York 2010.

ÖZBEY, Kerem: *Modern Türkiye'de Sınırlar ve Sınırların Sosyolojik İnşası*, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 40, İzmir 2019, ss.: 239-264.

ÖZBUDUN, Ergun: Social Change and Political Participation in Turkey, New Jersey 2016.

ÖZDEMİR, Ali Murat/ SAYGILI, Abdurrahman/ ZABUNOĞLU, Hamdi Gökçe/ DEMİRLİ, Aynur/ AYKUT, Ebubekir/ TÜRKOĞLU KARACAOVA/ Ezgi Nur/ UĞURLU, Göksu/ ŞAHİN, Ozan Giray: Genel Kamu Hukuku Kuramsal Yaklaşım, Ankara 2019.

ÖZKAN DUVAN, Ayşe: “Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Sayı:4, Cilt:1, Ankara 2019, ss.: 35-60.

PERİNÇEK, Doğu: Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu, İstanbul 2010. (Toprak Ağalığı)

PERİNÇEK, Doğu: Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri, İstanbul 2014. (Program ve Tüzükler)

PIERSON, Christopher: The Modern State, New York 2011.

- POGGI, Gianfranco: Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım, çev.: Şule Kut/Binnaz Toprak, İstanbul 2002.
- POGGI, Gianfranco: Devlet: Doğası, Gelişmesi ve Geleceği, İstanbul 2016.
- POULANTZAS, Nicos: Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, çev.: Şule Ünsaldı, Ankara 2014.
- POULANTZAS, Nicos: Kapitalist Devlet Sorunu, çev.: Yasemin Berkman, *Çağdaş Marksizm Seçkisi Yüzyıla Damga Vuran Metinler*, ed.: Bertell Ollman/ Kevin B. Anderson, çev.: Şükrü Alpagut, İstanbul 2019.
- RAMSAY, Maureen: Machiavelli, “*Interpreting Modern Political Philosophy From Machiavelli to Marx*”, Ed.: Edwards, Alistair, Towshend, Jules, New York 2002.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques: Toplum Sözleşmesi, çev.: Vedat Günyol, İstanbul 2011.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques: İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk, çev.: Atakan Altınörs, İstanbul 2019.
- RUSSEL, Bertrand: Batı Felsefesi Tarihi 3 Modern Felsefe, Çev.: Ahmet Fethi, İstanbul 2012.
- SAYGILI, Abdurrahman: “*Jean Bodin’in Egemenlik Kuramı Çerçevesinde Kral’ın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 63, Sayı: 1, Ankara 2014, ss.: 185-198.
- SEVİNÇ, Murat: Türkiye’nin Anayasa İmtihanı Cumhurbaşkanlığı – Başkanlık Tartışması, İstanbul 2017.
- SEWELL, William H., Jr.: A Rhetoric of Bourgeois Revolution The Abbé Sieyes and What is the Third Estate?, Durham 1994.
- SIEYES, Emmanuel-Joseph: “Üçüncü Sınıf” Nedir?, Çev.: İsmet Berkan, Ankara 2005.
- SOMEL, Cem: Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi, *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, (E. Ahmet Tonak, Korkut Boratav, Oktar Türel, Tarık Şengül, Hakan Arslan), der.: Tonak, E. Ahmet, Ankara 2000.
- SOYSAL, Mümtaz: Anayasaya Giriş, Editör: Ertuğrul, İlter, Ankara 2011.
- SÖNMEZ, Sinan: “*Bretton Woods, Fordizm ve Hegemonya*”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 1, Ankara 2016 ss.: 43-62.
- STEGER, Manfred B.: Globalization A Very Short Introduction, New York 2003.

STEGGER, Manfred B./ ROY, Ravi K.: Neoliberalism A Very Short Introduction, New York 2010.

ŞAYLAN, Gencay: Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, Ankara 2003.

ŞEN, Ali: “Washington Konsensüs ve Gelişmekte Olan Ülkeler Sorunları: Eleştirel Bir Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, Isparta 2005, ss.:181-202.

ŞENEL, Alâeddin: Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara 2013.

TANİLLİ, Server: Devlet ve Demokrasi, İstanbul 1981.

TANİLLİ, Server: Yüzyılların Gerçeği ve Mirası III. Cilt 16. ve 17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya, İstanbul 2017.

TANÖR, Bülent: Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul 2008. (OTAG)

TANÖR, Bülent: Anayasal Gelişme Tezleri, İstanbul 2018. (Gelişme Tezleri)

TANÖR, Bülent: İki Anayasa 1961-1982, İstanbul 2019.

TANÖR, Bülent/ YÜZBAŞIOĞLU, Necmi: Türk Anayasa Hukuku, İstanbul 2019.

TEZİÇ, Erdoğan: Anayasa Hukuku, İstanbul 2013.

THOMPSON, Martyn P.: Ideas of Contract in English Political Thought In The Age of John Locke, New York 2020.

TILLY, Charles (ARDANT, Gabriel/ BAYLEY, David H./ BRAUN, Rudolf/ FINER, Samuel E./ FISCHER, Wolfram/ LUNDGREEN, Peter/ ROKKAN, Stein): The Formation of National States in Western Europe, Ed.: Tilly, Charles, Princeton 1975.

TILLY, Charles: Coercion, Capital and The European States A.D. 990-1990, Cambridge 1990.

TİMUR, Taner: Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, Ankara 2000. (Küreselleşme)

TİMUR, Taner: Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara 2013. (Türk Devrimi)

TİMUR, Taner: Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi, İstanbul 2016. (Fransız Devrimi)

TOPRAK, Oğuz: Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti, İstanbul 2012.

- TOPRAK, Zafer: Türkiye’de Popülizmin Tarihi, İstanbul 2013.
- TUNAYA, Tarık Zafer: Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938], 4. Baskı, İstanbul 2016.
(Türkiye’de Siyasal Gelişmeler)
- TUNAYA, Tarık Zafer: Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 2016.
(Batılılaşma Hareketleri)
- TURNER, Rachel S.: Neo-Liberal Ideology History, Concepts and Policies, Edinburgh 2011.
- TÜSİAD, Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları, İstanbul 1992.
- ULUŞAHİN, Nur: “Türkiye’de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, ss.:29-38.
- UYGUN, Oktay: Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar İstanbul 2017.
- UYGUN, Oktay: Devlet Teorisi, İstanbul 2017.
- von HAYEK, Friedric August: “Liberalizm”, çev.: Ünsal Çetin, Liberal Düşünce, Cilt: 14, Sayı: 55, İstanbul 2009, ss.: 197-224.
- WALLERSTEIN, Immanuel: World-Systems Analysis An Introduction, Durham 2004.
(World-Systems)
- WALLERSTEIN, Immanuel: Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık, çev.: Necmiye Alpay, İstanbul 2012. (Tarihsel Kapitalizm)
- WEBER, Max: Politics as a Vocation, “From Max Weber: Essays in Sociology”, Editör ve Çeviren: H. H. Gerth, C. Wright Mills, New York 1946.
- YILMAZ UÇAR, Aslı: Türkiye’de Stratejik Planlamanın Kuruluş Süreci Üzerinden Planlamada Dönüşümün Çözümlemesi, Mülkiye Dergisi, Cilt: 40, Sayı: 2, Ankara, 2016, ss.: 5-42.
- YÜCEL, Bülent: “Türkiye’de Laiklik İlkesinin Siyasî Sistemle Bütünleştirilmesi ve Anayasa Mahkemesi’nin Siyasî Partileri Kapatma Kararları Işığında Anlamlandırılması”, Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 153-154, İstanbul 2017, ss.: 31-59.
- ZABUNOĞLU, H. Gökçe: “Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke’un Devlet Anlayışı”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Cilt: 2, Malatya 2016, ss.: 431-456.

ZABUNOĞLU, Gökçe: “*Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 66, Sayı: 4, Ankara 2017, ss.: 795-817.

ZABUNOĞLU, Yahya Kazım, Devlet Kuramına Giriş, Ankara 2015.

ZÜRCHER, Erik Jan: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev.: Yasemin Saner İstanbul 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Tefik Can Peker

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Kadir Has Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (C2), Fransızca (B1)

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar ve Tarihleri: Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi (06.07.2020-...)